

117

A FELSŐ-MAGYARORSZÁGI
MUZEUM-EGYLET
ÖTÖDIK ÉVKÖNYVE.

AZ IGAZGATÓ-VÁLASZTMÁNY MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTETTE S KÖZREBOCSÁTJA

Dr. STÖHR ANTAL,

egyl. titkár, prem. főgymn. rendes és k. jogakad. magántanár.

KASSA.

Nyomatott Werfer Károly akad. könyv- és könyomddjában.

1884.

M. ACADEMIA
KÖNYVTÁRA

A FELSŐ-MAGYARORSZÁGI
MUZEUM-EGYLET
ÖTÖDIK ÉVKÖNYVE.

AZ IGAZGATÓ-VÁLASZTMÁNY MEGBÍZÁSÁBÓL
SZERKESZTETTE S KÖZREBOCSÁTJA

Dr. STÖHR ANTAL,

egyl. titkár, prem. főgymn. rendes és k. jogakad. magántanár.

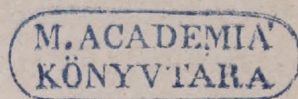

KASSA.

Nyomatott Werfer Károly akad. könyv- és könyomdájában.

1884.

303023

TARTALOM.

	<i>Lap.</i>
<i>A kő-, bronz- és vaskorszak a „Felső magyarországi múzeum”-ban.</i>	
<i>Dr. Tóth Lőrincz</i>	1
<i>Egy eddig ismeretlen nyomtatvány 1626-ból. R. F. Görög Gyula</i>	62
<i>Kassa szab. kir. város levéltárából. Tutkó József másolása után</i>	
<i>közli Dragóner Béla</i>	79
Egyleti és intézeti ügyek :	
<i>Az egylet kormányja</i>	91
<i>A felső-magyarországi múzeum-egyletnek 1883. évi decz. 9-én</i>	
<i>tartott közgyűlése</i>	93
<i>A felső-magyarországi múzeum 1882. évi pénztárszámlája . . .</i>	101
<i>A felső magyarországi múzeum 1883. évi pénztárszámlája . . .</i>	102
<i>Kimutatás azon ajándéktárgyakról, melyekkel a felső-magyaror-</i>	
<i>szági múzeum gyűjteményei 1882. és 1883. ében gyara-</i>	
<i>podtak</i>	103
<i>A felső-magyarországi múzeum-egylet tagjainak névsora . . .</i>	113

*„Visszafelé kutatva gyűjtve, biztosabban
haladunk előre“.*

A kő-, bronz- és vaskorszak a „Felsőmagyarországi muzeum”-ban.

A felsőmagyarországi muzeum, Abauj-Torna, Zemplén, Hont és Nograd megyékből igen sok őskori tárgyat bir, melyek az I-ső és II-dik római számmal jelzett üveges szekrényekben vannak elhelyezve. — E szekrények hossza egyenkint: 2 m. 25 cm., szélessége 90 cm., magassága 55 cm.

Láthatók ott: nagyságuk által bámulatot keltő állatmaradványok, durva kőből készült balták, csiszolt fejszék és szilánkok, vastag falazattal bíró fazekas munkák stb.

Ha mi ezekről a tárgyakról helyes áttekintéssel akarunk birni, legcélszerűbben teszünk, ha csoportokra osztva, külön-külön vizsgáljuk; e csoportok pedig volnának: 1. kőtárgyak, 2. csonteszközök. 3. fazekas munkák.

Nézzük e részleteket egyenkint a kőkor rövid történetével.

A) Kőtárgyak.

E csoportba tartoznak a különféle alakú és nagyságú obsidián szilánkok és kova nyílhegyek, durva és csiszolt serpentin és kova balták, kalapácsok, vésők, őrlő- és csiszoló kövek.

Ez eszközöket az őselődök a háztartásban, a védelem- és támadásra használták épen úgy, mint mi ma az aczélezott fejszéket, fűrészeket, Lancaster fegyvereket stb.

a) Muzeumunkban mintegy 270 db. obsidián és kova szilánk látható: hosszúságuk 5 cm.—16 cm. és a mint alakjokból kivethető, nem csupán késnek, hanem fűrésznek, árnak vagy nyílhegynek voltak feldolgozva. Sok vad nép még ma is különféle eszközöket készít a kova és kvarczból, a mexikóiak

pedig Cortez idejében obsidián szilánkot használtak a varrásra, vágásra, fűészelésre stb.

A mi birtokunkban lévő szilánkok Abauj-Szántón, Pilinben, Magyaradon (Hont m.) találtattak. — Adományozók: Dr. Óváry Endre, Br. Nyári Jenő, Éder Géza, Bélik Emil és Seemann Gábor urak.

b) A kovaszilánkok után legnagyobb fontossággal birhatnak az ősök előtt, a kőfejszék, ékek vagy celtek.

E nemekből is több példányt birunk, a leghosszabb 20 cm.; ajándékozik: Dr. Óváry Endre, Br. Nyári Jenő és Krajnyik Ödön urak.

Nekünk, kik a fémek használatához hozzá szoktunk, hihetetlennek látszik, hogy még ily tárgyaknak is hasznát vehesse valaki; pedig a vadaknak mai napig sincsenek jobb eszközeik, és ők mégis az ilyen fejszékkel, — természetesen a tüzet is használva — nagy fákat bírnak levágni és csónakokat tudnak készíteni. Egyébkint a fejszék harszi eszközök is lehetnek, s ez nemcsak a priori okoknál fogva valószínű, hanem onnan is bebizonyítható, hogy a főnökök sírjaiban bronzeszközökkel együtt, gyakran akadtak ilyenekre is.

Van azonban a kőfejszéknek egy olyan faja is, a melynek foka a nyél bedughatása végett, ki van lyukasztva. Az ilyeneket, a mi nagyon természetes, soha sem készíthették kovából. — Kilyukasztott fejszékét főként bronzkori sírokban találunk; ennélfogva nem valószínűtlen, miként a nyélbeütés ezen módját a fém fölfedeztetése előtt csak elvétve használták.

e) Az úgynevezett „árak“-ból szintén birunk néhány példányt; ezek durva kovadarabból vagy szilánkból állanak, melynek az egyik vége apró csipegetés folytán ki van hegyezve; nem nagyon élesek, de annál erősebbek. — Br. Nyári úr ajándéka.

d) 14 db. vakaró kés is látható gyűjteményünkben; alakjuk hosszúkás, egyik oldaluk lapos, a másik pedig többé-kevésbé homorú; néha rövid nyelők is van, a mi egész kanál alakot kölcsönöz nekik. Ilyen alakúakat legtöbbször Franciaországban, Angliában, Svajczban, Dániában és Magyarországon találunk.

Muzeumunknak Br. Nyári Jenő úr ajándékozta magyarádi és pilini ásatásaiból.

e) Szemlélhetők még nálunk különböző hosszúságú és alakú nyílhegyek is, a melyek között — jóllehet más és más helyekről kerültek hozzánk, mégis meglepő hasonlóság van közöttük. Számuk 70-re tehető.

f) Bírunk még 6 db. őrlőkövet is, a leghosszabb 50 cm.

g) A csiszoló kövekből van 2 db. teljesen ép, 5 db. töredék példányunk.

h) A parittyakövekből mintegy 12 példányt láttam; durva kődarabok, melyet néha kalapácsütés által kellő nagyságúvá és alakúvá idomítottak; és ha arra nem tekintenénk, hogy mily körülmények között találtak, bátran természetes törmelékeknek tarthatnók.

A felsorolt kőeszközökön kívül más muzeumokban, még dárdahégyek és török is láthatók — Az elsőeknek nagysága és alakja oly különböző, hogy némelyiket a nagyobb fajta nyilaktól alig lehet megkülönböztetni; némelyik oly durva, hogy szinte kérdés támad: ha valjon be van-e végezve; mások ellenben, mint a régi művészet példányai, bámulatot keltenek.

A török gyakran a kovacsipegetésbeli ügyesség valódi remekei. Alakjuk annyira hasonlít a bronz törökhöz, miként az ember azt hinné, hogy a bronz minták után készültek. Azonban lelhelyeik nem igen szolgálnak ezen vélemény támogatására.

Dániában még más alakú kőfegyvereket is találnak, melyeknek épen oly nyelők van mint a töröknek, de pengéjük nincsen, hanem csak hegyök.

A hamvedrekben helylyel-közel találnak átfűrt, gömbölyű-csúcsos, vagy gömbölyű-lapos kő- vagy agyagdarabokat. Az elsők közönségesen orsófej név alatt ismeretesek, melyeknek fából készült részeik valószínűleg elkorhadván, a kő- vagy agyagdarabok maradtak csak fenn.

B) Csonteszközök.

A kőkor emberei nemcsak a követ dolgozták fel ügyesen különféle szerszámokra, hanem a kövekkel összetört és kiéle-

sített állatok csontjait és szarvait is; még pedig: tüknek, halászorgoknak, lándzsáknak, vésőknek, földetművelő eszközöknek stb.

E csonteszközöket pedig a kőből készült szerszámokkal vegyest használták, majd fanyélbe ütve, majd anélkül.

Muzeumunkban mintegy 77 db. csonteszköz látható. Ezek közül két szarvas agancs töredék tűnik ki, feltűnő nagyságuk által; rendkívüli vastagságuk pedig arról győznek meg bennünket, hogy itt egykor erősebb állatfajok tanyázhattak mint ma. — Az egyik töredéknek hossza 34, a másiknak pedig 32 cm.

Csonteszközeinkből különben legérdekesebb példányok azok, melyeket Ttes Gerhardt Sándor úr, a tiszaszabályozási társulat főmérnöke, 1882. évben ajándékozott muzeumunknak. E tárgyak Tőszeg község határában lévő „Kuczorgó” nevű dombszakádaiban, az 1881. év tavaszán volt vizáradás alkalmával találtak.

A nevezetesebbek ezek:

a) egy 38 cm. hosszú agancseszköz, teljesen ép, a föld megműveléséhez használtatott;

b) egy keresztül fűrt s félig kövesült agancskalapács, 20 cm. hosszú és $4\frac{1}{2}$ cm. széles;

c) ugyancsak egy keresztül fűrt s 11 cm. hosszú agancseszköz, melyet szintén a föld megmunkálásához használtattak;

d) egy 15 cm. hosszú, bevégzetlen állapotban lévő agancsíp, melyen egyenközü vonalakból álló kezdetleges disztimény látható;

e) egy $9\frac{1}{2}$ cm. hosszú s $5\frac{1}{2}$ cm. széles keresztül fűrt, s nagyon elhasznált agancskalapács;

f) egy $11\frac{1}{2}$ cm. hosszú, esiszolt szarvasagancsból készült eszköz, mely alkalmasint kés gyanánt használtatott;

g) egy félig kövesült állapotban lévő szarvasagancsrészlet, mely azért érdekes, mivel tisztán kivehető rajta, hogy kalapácsesá akarták idomítani.

Ezekon felül vannak még különböző nagyságú nyílhegyek is; azonfelül egy átlukasztott és zománczott csonteszköz.

C) Fazekasmunkák.

A kőkorszak maradványainak harmadik csoportját az agyagművek teszik; nevezetesen: a hagyma, körte stb. alakú bögrék, vedrek, fazekak és orsók. — Többnyire szürkés agyagból készítvék minden máz nélkül; fölötté vastagok és durvák. Korong nélkül lévén készítve, a tapasztó újjak nyomai látható rajtok; a törés apró kovaszemeket, kődarabkákat és mésztöredékeket hoz napfényre.

Czifrázataik össze-vissza kúszált karcolatokból, egyes húzásokból, hullámzó vonalakból vagy pontokból állanak, melyek újjal, hegyes fával vagy esonteszközökkel lettek benyomva.

Muzeumunkban mintegy 54 db. látható ezen korszakból. Nagyságuk 20 cm. lefelé váltakozik.

E nemből is nevezetesebbek azok, melyeket Gerhardt úr adományából birunk, a melyek ugyancsak a „Kueczorgó“ dombszakadásaiban találtattak; a főbbek a következők:

a) egy bögre, melynek alsó része párhuzamosan futó esigavonalakkal, felső része pedig rózsalakúnak látszó, két körvonallal van diszítve;

b) egy törött állapotban lévő bögre, rajta rovátolt diszitmény látható;

c) egy hagyma alakú, hosszas nyakkal bíró kis bögre fogantyú nélkül;

d) egy virágcserep alakú korong nélkül készült edény, mintegy $1\frac{1}{2}$ liter tartalommal;

e) egy rendkívüli vastag oldalfalazattal bíró mozsáralakú csésze;

f) egy sárga agyagból készült kisebbszerű bögre, fogantyúval ellátva stb.

Figyelmet keltenek még a Kéren kiásott edények, számra mintegy 8 db., továbbá a muhi pusztán talált két bögre, melynek egyikét Orczy Gyula, a másikat Br. Nyári Jenő urak adományozták; ezeken felül még egy Felső-Dobszán kiásott agyag gúla (terra cotta).

Ebben lehetne adni a felső-magyarországi muzeumban látható nevezetesebb kő-, csont- és fazekasmunkák, vagy egyszerűen nevezve kőkori tárgyaknak ismertetését.

Azonban nemcsak városunkban, hanem Európának minden nevezetesebb városában, a hol régiség-gyűjtemények vannak, láthatók kőkorszakbeli tárgyak. A kőkor tehát nem egy kis területre volt szorítva, hanem kiterjedt az egész világrészekre. Európában épen úgy mint Amerikában; sőt a Nagy-Oceán szigetein a legújabb időkig kőeszközöket használtak és még sok helyen most is az forog közkezen. — Ellenben Ázsia és Afrika legnagyobb részében, a kőeszközök használatával ép oly régen felhagytak, mint Európában. Mindamellett Algirban, a Jóremény fokán, Palestinában, Assyriában, Indiában és Japánban, akadtak kőből készült eszközökre, a mi azt mutatja, hogy e részeknek is úgy megvolt a maguk kőkora, miként Európának.

Kőeszközöket nemcsak a föld belsejében, hanem a föld-színén is találunk szántás vagy más mezei munka közben. Azonban az ily szórványosan talált tárgyaknak kevés tudományos értéket lehet tulajdonítani; mert ezek csak akkor vethetnek jelentékeny világot az ősök szokásaira és erkölseire, midőn nagyobb tömegben vagy pedig egyéb maradványokkal együttesen találhatunk, minőt például Arcelin Andor talált Egyiptomban 1869-ben, ki oda a franczia közoktatásügyi minister megbízásából utazván, Abu-Mangar közelében az újabb nilusi süppedék alatti homok- és kovagkövecsekből álló rétegben, körülbelül 200 méternyi területre akadt, melyen kovakőből készült eszközöket és egy kis csiszolt porphir baltát, ugyanott 4-95 méternyire a Nilus talaja alatt egy kis bronz baltát talált. Ebből két különböző korszak létezését következtette, melyeknek nyomai egymás fölött hátramaradtak. El-Kabnál régi Nittalajrétegekben, melyek a mostani áradás magasságán felül emelkednek, több feldolgozott tűzkőre akadt. Theba közelében igen nagy mennyiségben mesterségesen pattogatott, köztük csinos alakú késeket és fűrészdarabokat szedett össze, melyekkel a tér egészen el volt borítva. Ezeken felül még egyes eszközöket Sagara, Serapeum és Gizah mellett.

Kutatásainak ezen eredményét közzé is tette ezen czím alatt: *L'industrie primitive en Egypte et en Syrie*, Macon, 1870.

Már előbb levélben közölte kutatásának sikerét Lepsius-sal a hirneves egyiptologgal, ki a suezi csatorna megnyitása alkal-

mával Egyiptomban tartózkodott. Lepsius személyesen győződött meg Arcelin állításának valóságáról.

Mégis valószínűbbnek látszik azonban az, hogy az Egyiptomban talált tárgyak, a történelmi időben eső gyárnak használatlan maradványai lehettek, mert az teljesen bizonyos, miként az egyiptomiak, némely czélokra kőkésekkel éltek. Így Herodotnál és Diodornál olvassuk, hogy a mumiák elkészítésénél és a körülméletésnél kőkéseket használtak.

Egészen más világot vet a kőkorra a Brandon melletti Grim gödör, melyet a kova kedvéért ástak az ősök; a hol szarvasagancs csákányokat, késeket és kerekélű bazalt fejszéket is találtak. „Megragadó látvány volt — mondja Greenwel a kutató — a melyet soha el nem felejt az ember, szemlélni ezen, talán három ezer évvel azelőtt félbenhagyott munkát, a munkások eszközei még akkor is ugyanazon helyen heverve, a hová annyi évszázaddal azelőtt letették“. ¹⁾ Belgiumban is találtak Spiennes mellett a Grimgödörök mintájára készült kovabányákat.

Azon kort tehát, melyben az ember legszükségesebb eszközeit kőből, csontból és fából készíté; lakásul a sűrű erdöket, barlangokat, a fák oduját és a tavakat választá: midőn ruházatát az elejtett vadak bőrei, eledelét pedig gyökerek, bogyók, kagylók, későbbben az állatok húasai tették; vagyis midőn az emberi társadalom annyira műveletlen állapotban sinlett, hogy kő és bot volt az egyedüli eszköz, melylyel az emberek magukat elláthatták, ezt a kort mi magyarok „ősréginek“, „történelemelőtti kornak“ nevezzük, a mely megfelel a franczia „pré-historique“-nek vagy a német „vorhistorisch“-nek.

Ez alkalommal tehát a történelemelőtti korról akarok írni, vagyis azon időről, midőn a népekről a történelem még nem szól, nem ismeri őket.

De milyen kor az, és milyen népek lehetnek azok, melyekről a történelem nem szól? Bizonyára oly régi, hogy sokan belenyugodtak Palgrave szavaiba, midőn mondja: „Le kell tenünk arról a néma múlttól, legyen bár az tény, vagy korszámítás, tan- vagy hitrege; Európában épen úgy, mint Ázsia-, Afrika- vagy Amerikában, Thebeben, vagy Palenque-ban, Lycia

¹⁾ Lubbock, Történelemelőtti idők, I. k. 81. l.

partjain vagy Salisbury síkjain: a mi elveszett, el van az veszve, a mi letűnt, letűnt az örökre.“¹⁾

Pedig a mi elveszett, az meg van találva; a mi letűnt, megjelent újra. Mert jelenleg az ember történelmének kutatásával a történetírón kívül, az archaeolog és geolog is élénken foglalkozik, úgy, hogy historiai, archaeologiai és geologiai korokat állíthatni fel. — És csakugyan, mert míg a geolog a szervezetek fossil maradékainak elhelyezkedéséből és a kőzetek letelepülési viszonyaiból vonja le következtetéseit; míg az archaeolog az ősrégi eszközök előfordulásának körülményeiből és állapotjából jellemzi korát és embereit: addig a történetíró készen veszi át a nemzeteket és országokat.

Mióta tehát az archaeologusok a porlepte okmányok helyett a föld réteges mélyébe hatolva, a világ minden részében különféle eszközökre bukkantak, s egy új, sajátos levéltárt nyitottak meg a történeti kutatás számára, azóta meggyőződünk, hogy mily szerepet játszanak az emberi nem művelődésének történetében a föld kövei.

Az archaeologusok a leletek alapján, a történelemelőtti kort, kő- és fémkorra osztják. — A kőkort ismét két epochára, u. m. palaeolith- (őskőkor) és neolitra (újabb kőkor).

Palaeolithnak azon kort nevezik, melynek maradványait és leleteit, a pusztta törés és ütés által alakított kőtárgyak, és vastagbőrű állatok csontjaiból készült durva eszközök teszik.

A legtöbb régész azonban a palaeolith korban is, két időszakot különböztet meg, és pedig:

a) A barlangi medve és mammut, vagyis a kihalt állatok időszakát. Ez időszak még jóval a vizözön előtt folyt le, akkor, midőn a Csendes- és az Atlanti Óceánból nagyobb összefüggő szárazulatok emelkedének ki; akkor midőn még Afrika nem volt elszakítva Európától a gibraltári szorosnál, és a mai Szaharát a tenger hullámai árasztották el; azon időben, midőn még Angolország az európai szárazfölddel kapcsolatban állott; midőn a Vogeseket, nem különben Skót- és Irhon hegyeit még jégkérgek fedték; akkor még a la Manche csatorna, az északi

¹⁾ Lubbock, id. mű I. k. 1. l.

tenger déli része, a Sund, a nagy és kis Belt szárazföld volt; a Jüt félsziget összefüggött a skandináviai félszigettel; a keleti tenger egészen más alakkal bírt mint ma; délen vízzel volt elborítva a németalföld, és akkeleten pedig össze volt kapcsolva a Fehér tengerrel; Skandinávia és Finország pedig okvetlenül magasabban feküdtek mint napjainkban.

Ez időszak az, midőn az ember az elephanthoz hasonló mammutnak s a gyapjas rhinocerosnak, a görsszarvas, górtigris, górmedve, górhíénának társaságában élt, és azoknak húásával táplálkozott. Fegyverét önvédelmére kőből, csontból vagy fából készíté, és a barlangokba temetkezett.

b) Az iramszarvas vagy a kivándorolt állatok időszakát. Évek hosszú sora után, Európa újból más alakot és éghajlatot nyert. A barlanglakó ragadazók tűnedezni kezének a földszínről és az iramszarvas társaságába jutott az ember. Eszközei még mindig durva esiszolatlan kővekből állottak; de ezek mellett a cserépedények kezdetleges készítésével is foglalkozott; készített azonfelül szarvasagancsokból fűrőt, szigonyt, varróút stb. Mindezen adatokat a leletek igazolják, a melyek bármily egyszerűeknek, durváknak és értékteleneknek látszassanak is, mégis a civilizáció eme eszközei hangosan hirdetik, hogy a cultura nem születik úgy az emberrel, mint az állatokkal az őszton, hanem az igen nehéz munkának lassú fejlődése.

Neolithnak pedig azon kort nevezik, midőn már faragott, esiszolt, simított, átfűrt és köszörült kő- és állatesont-eszközöket, fegyvereket, kalapácsokat, vésőket, lándzsákat, tüket, árákat, baltákat és kés-eket készítettek.

Századok után ismét változás állott be Európa éghajlatában. Az iramgim kivándorolt talán embereivel együtt az északi vidékekre, és újfajta népek jövének Ázsiából Európába, szelidebb szokásokkal és erkölcsökkel. A jövevények már értenek a szarvasmarha szelidítéséhez, a gabnatermelés-, lentermesztéshez, fonáshoz és szövéshez. A fazekas munkákat már csinosabban, de még mindig korong nélkül gyártják. Mindezen adatokat, a sírokban talált tárgyak igazolják.

Találkoztak azonban igen sokan, kik a talált kőeszközök ezreinek daczára, tagadták a kőkorszak létezését. Boucher de

Perthes leletei, melyeket a Somme völgyében Amiens és Abbeville mellett már 1838-ban talált, egykedvűséggel és hitetlenséggel fogadtattak. De rendesen ez a sorsa minden új eszmének, mely az embereket megszokott gondolatmenetükből könnyen kizavarhatja! A hitetlenség így okoskodott: a kőeszközök nem egyebek, mint tűzokozta vulkáni eredmények, melyek folyó állapotban vízbe esvén, kihülés által nyerték alakjokat. — Mások ismét, hogy a kovakövek fagy által hasgattattak szét, s így nyerték különböző alakjokat. A kiket pedig sem az egyik, sem a másik föltevés ki nem elégített, azt mondták, hogy a kőeszközöket a munkások rejtették el a barlangokba csalási vagy inkább nyereszkeskedési szándékból.

Perthes azonban nem csüggedett el és tovább folytatta ásatásait; fáradozását eredmény követte, mert újból oly különemű eszközöket gyűjtött össze, melyek kétségtelenné tették a kőkor létezését. — E közben más országokban is mutatkoztak a jelek; minek következtében az angol geológok rászánták magukat a Somme völgyét fölkeresni: a dolog mibenlétéről tudomást szerzendők. Különösen Falkonert, a londoni geológiai társulat alelnökét, Prestwicht és Evanst illeti az érdem, hogy a francia buvár nézeteit diadalra segítették.

Az említett angol tudósok vizsgálataik eredményéről Párisban és Londonban oly nagy zajt ütöttek, hogy Sir Charles Lyell is, a londoni geológiai társulat nagynevű elnöke, elhatározta magát a Somme völgyét közelebből megtekinteni és szemlélete által meggyőződést szerezni Boucher de Perthes állításairól. Lyell, ki eddig legnyakasabb ellenese volt a kőkorról szóló tannak, vizsgálatai folytán kénytelen vala kijelenteni: „veni, vidi, victus fui,” és midőn 1853. szept. 18-án az angol természetvizsgálók gyűlésén Aberdeenben (Skocziában) megjelent, az új tant elfogadta. — A tudós világ előtt nagy tekintélyben álló Lyellnek nyilatkozata, az új eszmének nagy nyomatókat adott. Ez időtől gyorsan terjedt az országról-országra, a lavínához hasonlóan, mely útjában nő nagygyá. Új és új felfedezések egész napjainkig, újabban hazánkban is, kétségtelenné tették a kőkor létezéséről szóló tant.

A kőkort illető ismereteinket, négy kútfőből merithetjük.

Ezek pedig a következők: 1) a nagy kövekből készült emlékek és sírhalmok; 2) a Svajczban talált czölöpépítmények; 3) a konyhabulladék-halmok vagy a dániai kagylóhéj-halmok; s végre 4) a csontbarlangok.

I.

Szóljunk először a nagy kövekből készült emlékek és sírhalmokról. Nemcsak egész Európában, de a többi világrészekben is mindenütt, hol az eke vagy kalapács romboló hatását még nem gyakorolta, találkozunk a történelemelőtti kor ereklével. Várak, sánczok, táborok nyomai, sírhalmok, menhirek¹⁾ vagy körakatok, cromlechek²⁾ vagy kőkörök, dolmenek³⁾ vagyis kőkamarák azon emlékek, melyeket az öntudatra ébredt emberiség vagy bizonyos egyén, vagy bizonyos esemény emlékeztetének megörökítésére használt. Általános elterjedtségök pedig annak bizonyoságául szolgál, hogy minden időben, minden égvő alatt az emberiség, hasonló alapon, szellemi szükségleteinek hasonló kifejezést is kölcsönzött⁴⁾.

A magányosan álló nagy kövekből készült menhirek, a kőemlékek e legrégibb és legegyszerűbb alakjai; a durva egyenesen álló köralakúlag rendezett cromlechek; a lapos kölemezékből rakott és fedett kőkamarák vagy folyosók, az úgynevezett dolmenekben a csecsemő korát élő emberiség művészetét látjuk megtestesítve, a melyek előttök épen olyan drágák és becsesek lehettek, mint a görögöknek Phidias és Praxiteles, vagy nekünk Michael Angelo, Benvenuto Cellini és Canova művei.

A magányosan álló menhireket, kétségkívül többnyire valami nevezetes esemény megörökítésére emelhették; legnagyobb részök tényleg nem is volt más, mint őskori temető.

A kőkörök- vagy cromlecheknek egészen más vala rendeltetésök; mivel legszokottabb átmérőjük körülbelül mintegy 100 lábnyi, némelyiké azonban sokkal nagyobb. A kövek e köröknél egyenlő távolságra vannak egymástól felállítva és szá-

¹⁾ „Maen” = kő s „hir” = hosszú.

²⁾ „Crom” = kör s „lech” = kő.

³⁾ „Daul” = asztal s „maen” = kő.

⁴⁾ V. ö. Lipp Vilmos, megalith vagyis őskori kőemlékek és sírhalmok.

muknak is valami jelentőséggel kell birnia E kő-köröknek nem csupán Európa a hazája, hanem Arábiában is találtatnak, melyekről azt állítják, hogy nagyon hasonlítanak a stonehengeihez, (Anglia) mely igen magas hármaskövekből áll.

Az észak-sarki utazók is említik, hogy az eszkimók földjén körökbe és egyenes sorokba felállított köveket láttak. Azonban ezek másféle jelentőséggel bírhatnak, mivel igen kicsinyek s jobbára a lakóhelyek alsó részeit teszik.

Ausztráliában hasonlóképen honos a kőkör; esakhogy itt a köröket alkotó kövek nagysága és alakja különböző, a körök közelében lévő halmokból pedig emberi csontokat ástak ki. — A bennszülöttek semmiféle mondát sem tudnak felőlök, s midőn valaki kérdezi őket, rendesen tagadják, hogy eredetök felől valamit tudnának.

Mi czélból állították fel e kőköröket, azt teljes biztonsággal el nem dönthetjük? mert a mit az egyes kőkörökről feljegyezve találunk a történelmi korban, nem jogosítanak fel arra, hogy e körök eredeti rendeltetését meghatározhassuk. — Így például az Orkneyi szigeten lévő kőkörrel a régi okmányokban ezeket olvassuk: 1349-ben William De Saint Michael föl lett szólítva, hogy azon törvényszék előtt, mely Garniachban, Bane mellett a fennálló köveknél tartatik, jelenjék meg, s adjon számot az általa erőszakkal elfoglalt egyházi vagyonról. 1380-ban Badenochi Alexander királyi helytartó és II. Róbert fia, tartott törvényszéket a Rathe mellett lévő fennálló köveknél, hogy megvizsgálja, mi jogczímen bitorol Moray pü-péke néhány birtokot. Még 1438-ban is találunk ilyes tartalmú megjegyzésre, a midőn John off Erwyne és William Bernardson megesküdtek a pásztor-kőnél az orknayi szigetek grófja és a tartomány nemessége előtt.

Talán közelebb járunk a czélhoz a kőkörökre vonatkozólag, ha felemlítjük, miként mind az Illias¹⁾ mind az Odysseában²⁾ az öregek tanácskozásáról olyképen van szó, hogy körben felállított kőszékeken ültek; de az első helyen határozottan ki van téve a székekről, hogy simára valának esiszolva. Nem

1) Ill. XVIII.

2) Odys. VIII

lehetetlen, hogy a britaniai kökörköket is talán ilyen célra, vagy temetőül vagy pedig istenitisztelet helyéül használhatták.

A magányosan álló köoszlopok- és halmokra nézve, már több adattal rendelkezünk a történelmi korból.

Igy Mózes első könyvében olvassuk: „Jer tehát és kő-sünk szövetséget, hogy bizonyosságul legyen közöttem és közötted. Vőn azért Jákob egy követ, és emlékül állítá azt; és mondá atyafiainak: Hozzatok köveket. Kik összehordván, dombot rakának, és azon évének. Lábán tanúdombnak nevezé azt, és Jákob tanúbizonyosság halmának, mind a kettő a maga nyelvének tulajdonsága szerint. És mondá Lábán. Ez a domb bizonyosság lesz ma közöttem és közötted, és azért nevezeték annak neve Gálaádnak, azaz tanúdombjának. Lássa és ítéljen az úr közöttünk, mikor elválunk egymástól, ha leányaimat nyomor-gatod, és kívülök más feleségeket veszesz, senki sincs tanúja beszédünknek az Istenen kívül, ki jelen lévén látja ezt. És mondá ismét Jákobnak: Ime ez a domb és kő, melyet felállítottam közöttem és közötted tanú leszen; mondom, ez a domb és kő bizony-ságul legyenek: ha vagy én átmenendek ezen hozzád, vagy te átjö-vendesz hozzám gonosz szándékkal¹⁾. — A sinai hegyen Mózes 12 oszlopot emelt: „Mózes pedig leirá az Úr minden beszédeit; és reggel fölkelvén, oltárt építe a hegy alján, és tizenkét em-lékkövet, Izrael tizenkét nemzetsége szerint²⁾. Hasonlóképen midőn Izrael fiai általmentek a Jordánon, Jozsue is vitt 12 követ és felállítá azokat Galgalában. „A tizenkét követ, me-lyeket a Jordán árkából vettek vala, Jozsue Galgalában állítá fel, és mondá Izrael fiainak: Mikor kérdezik fiaitok holnap atyáitokat, és mondják nekik: Mire valók e kövek? tanítsátok meg őket és mondjátok: E Jordánnak száraz árkán jött át Izrael.“³⁾ — Achan egész családjával agyonköveztetett, mely után mind mondatik: „És rakának ő reá nagy rakás követ mind e mai napig.“ — Ai királya szintén nagy rakás kő alá temet-tetett. — Absolonról pedig ezt olvassuk: „És levevék Absa-lomot, és az erdőben egy nagy verembe veték őt, és igen nagy

1) Móz. I. k. 31. R. 44—52. v.

2) Móz. II. k. Exod. 29. R. 4. v.

3) Jozsua 4. R. 20—22. v.

rakás követ hordának rája; egész Izrael pedig-sátraiba szalada. Absalom pedig emelt vala magának, még midőn élt egy emlékkövet, mely a király völgyében vagyon; mert mondotta vala: Nines fiam, tehát ez legyen nevemnek emléke. És hívá a jeloszlopot maga nevééről, és Absalom kezének neveztetik az mai napiglan¹⁾.

A görög és latin írók hasonlóképen több ily emlékekről tesznek említést. Így Diodorus említi, hogy Ninus özvegye Semiramis, palotája kerítésén belül temette el férjét s nagy földhalmot hányatott föléje. — Pausaniás beszéli, hogy Oedypus atyjának, Laiusnak sírja fölé köveket tettek. — A trójai háborúban Tydeus és Lykusról olvassuk, hogy nagy földhalom alá temettettek. — Hektor holttestéről pedig így énekel Homer:

Hószinű csontjait összeszedék testvérei s társai

— — — — —
És letevék üreges sírboltba; s reáj a fölülről
Roppant nagy köveket halmoztanak össze sűrűn
És halmot rögtönzöttek.²⁾

Achilles barátja, Patroklos temetéséhez készülve így szól

Halmot igen magasat nem óhajtok emelni hegyette,
De amoly ildomosat, melyet egykor azonban Akhivok
Szélessé s nagygyá építettek.³⁾

Xenophon szerint az a halom, melyet Kroesus atyjának, Alyattesnek emelt, kőből és földből készült, s kerülete egy mértföld negyedénél nagyobb volt.

Nagy Sándor Hephaiston barátja fölé 1200 talentumot (2.325.000 frt o. é) érő sírhalmot emeltetett. — Virgiliusnál is van hasonlórlól említés téve. Latium királya Dercennus földhalom alá temettetett.⁴⁾ Régi történetírók s újabbkori archaeologusok egyező tanúsága szerint, hajdan a görögök, etruskok, scythiák, germánok stb. szintén halmok alá temetkeztek. — Magyarországon hasonlóképen sok ily halmot találunk.

1) Sámuel vagy Királyok II. k. 18. R. 17.—18. v.

2) Ilias XXIV. 797. s köv. v.

3) Ilias XXIII. 245. v.

4) Aeneas, II.

Az újabb időből Toursi Gergely¹⁾ következő érdekes epizódot beszél: Macliáv testvére, Chanaon elől bújdosva, a bretonok grófja Chonomorhoz menekült. Chanaon követeket küld Chonomorhoz, kik követelik urok nevében, hogy Macliávot adja ki, Chonomor azonban egy sírba rejté őt „szokásos mód szerint halmot rakván fölé; de hogy friss levegőt szívhasson, egy kis nyílást hagyott rajta.“ Azután megmutatta e sírhalmot Chanaon követeinek s biztosítá őket, hogy Macliáv e halom alá van temetve.

Angliában is számos ily sírhalomról van említés téve; hogy többet ne említsek, ilyenek Alfréd, Aethelwolde és Cissan sírhalma.

A dán „Ságák“-ból szintén arról értesülünk, hogy a VIII. században, Sigurd Ring legyőzvéen nagybátyját, Harald Hildebrand királyt a braavallai ütközetben, holttetemét megmosatta s Harald csataszekerére tétette, s egy e czélra hányatott halom alá temette. Harald csataméne is leöletett s vele együtt nyergestől eltemették, hogy tetszése szerint, kocsin vagy lóháton mehessen a Walhallába. Ekkor Ring nagy lakomát tartott, melynek végeztével ajánlá jelen volt főembereinek, hogy éksze-reiket s fegyvereiket Harald tiszteletére, vessék a gödörbe. Végre a sírhalmot gondosan becsinálták.²⁾

Az ilyenmü síremlékek legnagyobb része azonban kétség-kívül sokkal régibb. Néhány már Homér idejében is réginek s rejtelmesnek tartatott. Így Patroklus temetésén, midőn Nestor fiának Antilochusnak, kimutatja a kocsiverseny irányát, így zengedez:

„A czél, szembeszökö s halljadsza, hogy el ne hibázzad
A földből száraz czövek áll ki, körülbelül ölnyi.

— — — — —
Megfektetve fehér két kő vagy on oldala mellett
Ott a szurdok úton; körüllette pedig sima pálya;
Vagy valamely régen megholt emberfia sírja,
Vagy versenymegyeyül szolgált az előbbeni korban.“³⁾

¹⁾ Hist. Francorum IV. 4.

²⁾ Engelhardt, Hist. Dan. L. X., X II. fej.

³⁾ Ilias XXIII. 325. és köv. v.

Valóban meglepő, midőn a legrégibb iratokban, oly események oszlopaiként találjuk e menhireket főlemlítve, a melyeknek emlékezete már akkor is a múlt idők homályában veszett el. — A felsorolt adatok azonban ne vezessenek bennünket félre, mintha az említett temetési szokások csak is a történelmi korban jöttek volna alkalmazásba; sőt inkább azt következtethetjük, hogy eme szokásokat hagyományként nemzedéktől nemzedéknek átadva, csak tovább gyakoroltatott.

Nyugat-Európának legtöbb sírhalma, tartalmukról itélve, a kőkorban épülhetett. Első pillanatra ugyan hihetetlennek látszik, hogy a bretagnei iszonyú nagyságú sírhalmokat érczel nem bíró nép emelhetette; de vegyük azt fontolóra, miként a déli tenger szigetein levők közül is egynémelyik csaknem ily terjedelmes; azonfelül szép kőfejszék és ékszerek százával találhatunk a bretagnei halmokban, de érczefegyvert eddig egyet sem fődöztek fel bennök. Különben azt is állítják egyesek, miszerint azon faragásokat, melyek néhány kővön láthatók, érczeszköz nélkül nem lehetett megtenni; gyakorlott régészek ellenben saját tapasztalataikból tudják, hogy kovával, — a melyből készültek a legtöbb kőkori eszközök, — lehet faragni a követ, ellenben a bronz hatástalanul siklik le róla: el kell tehát fogadnunk, hogy ez emlékek a kőkorból valók.

A fennebb említett emlékfajok: menhirek, cromlecek, dolmenek összetételéből az úgynevezett körakatok származnak, u. m. menhirsorok, cromlechsorok, kőútezák, vagy körben futva vagy egymást metszve. Ez emlékkövek sajátoszerű összerakását tekintve: azon gondolatra kell jönnünk, miszerint azon népek előtt, melyek ezeket így összerakták, bizonyos eszme lebegett.

Például Angliában a Wiltshire grófságban van egy emlék, az úgynevezett aburyi templom, mely Európában a rombadőlt nagy kővekből készült emlékek legnagyobbika, mely míg teljes épségben volt $28\frac{1}{2}$ hold bekerítő kerek árok- s töltésből állott. Az árkon belül 1600 láb átmérőjű kőkör volt, melynek belsejében ismét két kisebb kétsoros kőkör foglalt helyet, közepén egy-egy szabadon álló menhirrel.

A külső sánczból két hosszú, kanyargós, kőekkel szegélyezett bejáró út indult ki, az egyik Beckhampton és a másik

Kennet irányában, a hol szintén kettős körben végződött. Ez emléknek egész alapeszméje egy kövön keresztül bújtatott kígyó lehetett, a kenneti kör fejét, a beckhamptoni bejáró pedig farkát képezvén. Ma az aburyi templom 650 nagy kővéből csak valami 20 áll fenn, a többi különféle czélokra felhasználták.

Kisebb ennél, de sokkal ismertebb emlék a stonehengei, szintén a Wiltshire grófságban, Salisbury közelében, melynek tulajdonképeni neve Coir Gaur vagy Cor Gawr, a nagy kör, nagy templom. Itten már durván faragott köveket, valamint a kövek rendszeres összeillesztésének első nyomait lehet látni. Szerkezete a következő vala: 30 tizenhat lábnyi magas pillér 108 láb átmérőjű tért zárt be, fölöttük keresztben a pillérekbe illesztett zár kövek feküdtek. A második bensőbb kör 40 kisebb pillérből állott. Azután tovább befelé a tért bezárva 10 erős, 22 lábnyi magas pillér emelkedett, melyek kettésével keresztbe fektetett zárkő által valának összekapcsolva. Végre ezeken belül 30 kisebb pillér ismét egy kört képezett, melynek közepét egy hatalmas menhir diszíté.

Stonehenge a bronzkorban keletkezett. Van ugyan egy XII. századbéli angol író, Geraldus Cambrensis, ki a következőket írja: „Hajdan egy óriások tánczának nevezett igazán bámulatra méltó kőhalom volt Irlandban, melyet azért neveztek így, mivel Afrikának legmesszebb vidékéről óriások hozták Irlandba, s Kildare síkján, Naas várkastélytól nem messze, ép annyi erő mint ügyességgel csodálatosképen összerakták; s hasonlóképen felállogatott köveket lehet még mai napig is ott látni. Csodára méltó, miképen lehetett annyi nagy követ egy helyre összehordani, s mily mesterséggel bírták őket felállogatni; s mint leheté más, szint ily nagy köveket, e nagy és magasra nyúló kövek fölé akként elhelyezni, hogy inkább a munkások mestersége, mint az egyenesen álló kövek támogatása folytán látszanak függni a levegőben. Aurelius Ambrosius a brittek királya rákényszeríté Merlint, hogy természetfölötti hatalmával e köveket Irlandból Britaniába hordja. És hogy ily nagy árulásnak ő is valami híres emléket hagyhasson az utókorra, ugyanazon rendben, a melyben az előtt állottak, rakatta le azon helyre, a hol a szászok orgyilkos keze által a brit nemzet vi-

rága elhűlött, s a hol a béke örve alatt, a birodalom rozszúl védett ifjúsága alattomos gyilkossággal leöletett K. u. 460 körül.¹⁾

Az egész előadás a mesék országába tartozik. A kövek, melyekből Stonehenge készült, Salisbury környékén honosak. Maga a rom neve is ellenmond az előadásban megállapított időnek. A közvélemény az, miszerint Stonehenge függő köveket jelent; habár ezen véleménynyel az újabb régészek nem értenek egyet, mert szerintök sokkal helyesebb az utolsó szótagot az angolszász 'ing', mező szótól származtatni, mint például Keston eredeti neve 'Kist-Staning', a kőkoporsók mezeje. És valóban semmi sem tűnik fel természetesebbnek, minthogy az új telepések, kik a salisburyi síkságon a romot midőn látták, s minthogy keletkezését nem ismerték, azt egyszerűen kőmezőnek nevezték el. De Stonehengének alaprajza is olyan, hogy azt okvetlenül a rómaiakelőtti korba kell tennünk. Azon oppositíóval is találkozunk, hogy a római írók bizonyosan irtak volna Stonehengeről, ha az Caesar idejében már állott volna. Hekataeus föl is említ egy pompás templomot, mely a hyperboraek szigetén létezett, és ezt némely archaeologusok Stonehengére magyarázták. De a mint gyanítani lehet, Stonehenge már abban az időben, habár nem oly mérvben mint most, rom volt; minő joggal követelhetjük tehát azt, hogy a római íróknak tüzetesen kellett volna azzal foglalkozni?

Minden jel arra mutat, hogy Stonehenge templom gyanánt szolgált. Kerületében mindenütt sírhalom látható, kivüle pedig egy sem. E sírhalmok közül az eddig épen maradt 150 legújabban bontatott fel, melyekben a bronzeszközökön kívül égetett csontmaradványokat találtak; ez pedig a bronzkor sajátása vala. Az egyikben még oly kék kövek is találtattak, melyek a wiltshirei grófságban nem fordulnak elő. Mindez elégséges adat arra nézve, hogy Stonehengét a bronzkorba tegyük, habár az ott látható kövek nem mind egykorúak is. A faragatlan kék kövekből álló kör, mindenesetre régebb mint a többi; azonfelül az aburyi templomnak kövei durva faragást

1) Giraldus, Topogr. of Ireland.

mutatnak; ebből egyszersmint az következik, hogy aburyi ré-
gibb kőkori emlék, és nagyságára úgy felülmúlja a stonehen-
git, mint a székesegyház a falusi templomot.

Mind a két hely, Abury és Stonehenge, templomúl hasz-
náltattak; azonban néhány kőkőről be van bizonyítva, hogy
egykor temető volt.

A harmadik még ily nevezetes emlék a karnaki Bretag-
neban; tizenegy sor, nagyságra és magasságra nézve eléggé
különböző faragatlan kövekből áll; a legnagyobb 22 lábnyira
emelkedik ki a földből, némelyik pedig egészen kicsiny. E kö-
sorok több mértföldnyi hosszúságban terülnek el, s egykor hi-
hetőleg össze is voltak kapcsolva, most azonban már igen hi-
ányosak, mivel több helyen félre hordták a köveket a föld
megmivelhetése czéljából. Az egész műből különben még mint-
egy 1200 kő áll fenn. — Mivel pedig e kerület sírhalmai ki-
vétel nélkül kőkorbéliek, e kőrakatot is ugyanazon kor művé-
nek lehet tekinteni.

Angliában a nagy kövekből készült emlékeket mai napság
is, szokásból, „druid emlékeknek“ nevezik; azonban, hogy a
felsorolt emlékek minden alap nélkül tulajdonítanak a druida
cultusnak, onnan is kiviláglik, mivel az ily emlékek egymástól
nagyon távoleső vidékeken is előfordúlnak. Így a moabiták
földjén akárhány kősor van, mely feltűnőleg hasonlít az angliai
kőkörökhöz. Madagaskar szigetén még mai napig is a nyugat-
európaiakéhoz nagyon hasonló kősírokat építenek. — Kelet-
India pedig az a hely, hol az utazót a magánosan emelkedő
oszlopok s kőhalmazok lepik meg, pedig a bennszülöttek ezek-
nek sem ismerik eredetét. — Fergusson éles elmeéllel bizo-
nyítgatja, hogy a buddhistikus sírépítéset, a mint az a Kr.
előtti harmadik századtól kezdve a Kr. utáni hetedik századig
dívott, lényegileg dombalakú, kerek s földfeletti, tehát az úgy-
nevezett druidépitményekkel hasonjelleű. — Indiában a leg-
nevezetesebb ilyenfajta síremlék a sancheei, melynél a külső
kör durván négyszögre faragott, egyenesen meredő kőoszlopok-
ból áll, melyek tetejökön az oszlopokkal egyenlő vastagságú,
keresztgerendákkal vannak összekapcsolva, ép úgy mint Stone-

hengénél; az egyetlen különbség abban áll, hogy a fennálló pillérek közé, három-három keresztbe fekvő kő van beékelve.

Említésre méltó tény az is, hogy a hegyes vidékeken lakó indus törzsek közül többen még most is, menhireket, cromlecheket és óriási kőhalmazokat szoktak felállítani. Ezek pedig tökéletesen hasonlítanak a nyugat-europajakéhoz. A khasiatok temetkezési szertartásai az egyedüliek, melyek bizonyos jelentőséggel bírnak, és a melyeknél valóságos barbár pompa uralkodik. Óriás nagyságú durva köveket állítgatnak fel emlék gyanánt, egyenként vagy pedig sorokba, köralakba, sőt még egymáson nyugodva is; ép úgy mint Stonehengénél, melylyel terjedtség és dísz tekintetében valósággal mérkőzhetik.

A magánosan álló oszlopok néha sírkövek, néha pedig fontos események emlékei. Yule ezredes egy alkalommal azt kérde egy bennszülöttől, nem tudná-e megmondani, van-e valami szóhagyomány kötve ezen oszlopok egyikével, a melyet „eskü kő”-nek hívnak. „Két falu közt — így felelt a kérdezett — háború volt, midőn békét kötöttek s megesküdtek rá, tanuúl ezt a követ állították fel.”

Nagy kövekből készült emlékeknek s kőköröknek nyomára hazánkban nem igen akadunk, de a esiszolt kőkorból sok eszköz s edény maradt fel az ország majduem minden részében; obsidian és kova nyílhegyek, szilánkok és kések semmiben sem különböznek a többi európai leletektől, oly annyira egyforma volt a civilizatio egész Európában a kőkorbán, hogy legfőlebb az anyag különböző az eszközöknél, de az alak nem.

A nagy kövekből készült emlékeknek a világ különböző tájain előforduló hasonlóságára kár rendkívüli súlyt fektetni; mivel akármely gyermek is, mihelyt néhány téglát kezéhez kaparíthat, azonnal dolmeneket, cromlecheket s hármas körből álló alkotmányokat épít, mint a milyen akár Stonehenge volt; ezen különös emlékek alakjai csak megerősítik azon tételt, hogy „a vadember a gyermekhez hasonló.”

A nagy kövekből készült emlékekhez csatlakoznak még a világ minden táján szétszórva található sírok, vagy sírhalmok, az úgynevezett tumulusok. Ezek legnagyobbbrésze kétséggkívül a halott eltakarítására szánt halmok valának, néhány azonban

emlékezet okáért is hányathatott, mint minőt Lábán és Jákob készített, vagy minőt a tizezer emelt, midőn híres visszavonulása közben a tengert legelőször megpillantá.

A sírhalom nagysága függött a megboldogultat környező tisztelettől; legalább az északamerikai indiánokról ezt állíthatni. A skót felföldi népnek van egy udvarias szólásmódjuk, mely azt tartja „egy darab követ vetek majd sírdombodra,” ez a szokás mai napig is fennáll számos félvad és műveltebb népnél, például a mi vidékünkön is, némely helyen göröngyöt vetnek be, midőn a koporsót beeresztik a sírba.

Az amerikai indiánok s vadnépekről általában elmondható, miként a halottnak nem lehet oly becses tárgya, a melyről azt tartanak, hogy kár volna eltemetni vele. A legdrágább öltözet, ékszer, fegyver és házi eszköz sírjába tétetik. Azt beszélik, hogy az északamerikai indiánok csak azért viseltettek egész a legújabb időkig kiváló barátságos érülettel a francziák iránt, mivel ezeknek fenhatóságuk alatt, legalább azon egy jó tulajdonságot tapasztalhatták, hogy a halottak nyugvó helyeit soha sem bántották.

A tapasztalatok azt látszanak bizonyítani, hogy koporsót nem használtak a kőkorban, a sírok nagyobb része pusztá föld- vagy kőhalom vala, mely a holtak hamvait takarta, de néha a halott földi maradványainak megvédésére kőládát helyeztek a sírhalomba.

A legrégibb skandinaviai sírhalmok egészen más jellegűek. Ezekbe nagy kőtömegekből készített keskeny út vezet, mely majd mindig délre vagy keletre irányúl, de északra sohasem; e keskeny út egy tágas kamarába vezet, a melyben a fal mellett köröskörül ülnek a holtak. A sarkvidéki népek lakásai, az eszkimók s grönlandiak téli lakóházai, a sziberiaiak yourtjai tökéletesen hasonlítanak ezen sírkamarákhoz.

E sírhalmok közül, néhányat a régészek felbontottak, a melyekben tört eszközök, cserépedény, hamú stb. volt ugyan, de emberi csont nem; egy szóval az életnek több jelére akadtak benne, de a halálnak semmi nyomára sem. E különös jelenség magyarázata abban rejlik, hogy egyszer-másszor rombadőlt lakásokat néztek el sírok gyanánt. Azt is tudjuk, miként

számos vad, félvad, de talán még műveltebb is babonás ellenszenvvel viseltetik minden oly tárgy iránt, mely egykor halott emberé volt; ezen ellenszenv még a lakásra is kiterjed, melyet ennek következtében üresen hagynak vagy pedig sírúl használnak. Az Amazon mellett lakó indiánok lakásaikban temetik el halottjaikat, de a melyből azért az élők nem költözködnek ki.

Az új-zelandiaknál pedig, midőn a ház ura meghalt s házába eltemettetett, ott hagyták mindenestől, a mi csak benne volt, az ajtót bekötötték s okkerrel sárgára festették, a mi azt jelentette, hogy tabuvá tétetett s azután senki sem lépte át küszöbét. Sok helységnek majdnem a fele háza, a halottaké volt. Afrikában a Bornu királyságban kiki saját házában temetetik el a szoba földje alá, még csak emlék sem jelöli nyughelyét s a házbeliék azután is csak úgy lakják azt a házat, mint azelőtt; az előkelőbbek azonban már más lakásba költözködnek. A dahomák, az aranyparton lakó egyéb nemzetségek és az eszkimók is gyakran ugyanazon házban hagyják a halottat, a melyben életében lakott.

Nilson svéd archaeologus szerint Skandináviának őslakói a jelen állapotuktól nem bírván teljesen másféle jövőt elképzelni, az által mutatták ki tiszteletök- s szeretetöket a megholtak iránt, hogy eltemették velök mindazon tárgyakat, a melyeket életökben legtöbbször becsültek: a nőkkel ékszereiket, a férfiakkal fegyvereiket. A házat eltemették tulajdonosával együtt s a sír szószerint lakóháza volt a halottnak. Midőn valamely főemberük meghalt, kedvencz székébe ültették, eléje ételt, italt tettek, melléje rakták fegyvereit, házat bezárták, az ajtót betemették s akkor nyitották fel újra, ha az illetőnek neje vagy gyermekei utána költöztek a szellemek birodalmába.

Francziaországban és Angliában aránylag igen kevés síkatoros sírt találtak, ennek oka az lehet, hogy az éghajlat szelidebb lévén, földalatti téli lakásra nem volt szükség.

A holtak eltemetésére fordított nagy gond, némely archaeologusok nézete szerint, a lélek halhatatlanságába s testszerinti fennmaradásba vetett hit tanúbizonyságai, hogy a jövő élet bekövetkezendő jutalmazás és büntetés hitében élhettek az ősök, azon bevett szokásból magyarázható, mikép

nem csupán a holtak tulajdonát képező ékszereket és fegyvereket temették el, hanem oly edényeket is, a melyekben étel és ital lehetett. „De hogy e jövődő állapotról táplált hitök igen durva s alacsony fokú volt, ugyanazon bizonyítékokból eléggé világos“ mondja dr. Wilson.

Azonban nem volt az állandóan bevett szokás, hogy a holtakat ellátták volna olyasmikkel, a miket mi életszükségeknél nevezünk; mert a Bateman által megvizsgált 297 sír közül 100-ban nem akadt semminemű eszközökre sem. Legvalószínűbb tehát az, hogy a sok fáradságba kerülő sírok csak fő- és gazdag emberek számára készültek, azonban gyakran szolgálhattak a szegényeknek is temetkezési helyül; mert a történelmi korból tudjuk, hogy a régi sírokba való temetkezés Nagy-Károlyig volt divatban. Egyik ide vonatkozó rendelete így hangzik: „Parancsoljuk, hogy a száz keresztények tetemei az egyház temetőibe hozassanak, s ne a pogányok sírhalmaiba.“ Miért is különbséget kell tennünk az elsődleges és másodlagos temetkezések között.

Annyi bizonyos, hogy a régieknek nem igen jutott eszközbe minden sírba tökéletesen felszerelt eszközkészletet tenni. A Cow-Low nevű halomban csak egy csont gombostűt találtak; ha tehát az a szerető rekonság, mely e halmot építé, azon hitben élt volna, hogy a meghalt nővér, még ennek a tárgynak valaha hasznát veheti, bizonyára nem bocsátotta volna a megboldogultat egy gömböstűvel új világi útjára.

Az őskori sírok némelyikében pedig fegyverek helyett csak fegyvermintákra akadtak; épen úgy mint az újabbskori eszkimó-sírokban kis lándzsa minták temettetnek el néha, s ehhez hasonlót észleltek az egyiptomi sírokban is. Az etrusk sírokban pedig oly vékony ékszereket találtak, a melyeket az életben lévők alig viselhettek. Chinában régtől fogva papirosból kimetszett vagy rajzolt lovat, pénzt s más eszközt szoktak azon hitben elégetni, hogy az akként képviselt tárgyat valósággal bírja majd a halott. Japánban fakardot tesznek rangjelvényül azoknak sírjába, a kiknek jogában állt életökben kardot viselni.

Ez elsorolt adatok után, hozzá teszi Lubbock, hogy a sírokban talált tárgyak egyáltalán nem szolgálnak egy határozott

jövendő életbe vetett hit tanúbizonyságául, sőt arra sem látszanak szánva lenni, hogy a halott majd hasznukat veszi azon új világban, a melybe menendő volt. Hanem inkább mindegyik esetben oly jellemző sajátossággal találkozunk, a melyből nyilván az tetszik ki, hogy ezen durva eszközök nem valami nemzeti hit, mint inkább egyéni ragaszkodás érzékeny tanújelei. De ne feledjük el azt sem, hogy nem minden régi sír egy korszak műve. Eddigelé még a palaeolith vagyis a régibb kőkorszakból nem födöztek fel sírt, hanem a temetkezések ezen módja a neolith korban volt divatos és ezt megis tartották a kereszténység behozataláig. És a sírok vizsgálatából meritett adatok birták arra az archaeologusokat, hogy kő-, bronz- és vaskorra oszszák fel a történelem előtti időt.

Dániában éles és határozott különbség van a kő- és bronzkori sírok között; mivel itt a kőkori sírok rendesen kőkörrel vannak bekerítve s a halott gúgoló vagy ülő helyzetben van eltemetve bennök. Ellenben a bronzkori sírokban már oly cserépedények találhatók, melyekben némi égetett test-maradványok a bronztárgyakkal együtt vannak.

Ebből azt a következtetést vonták, hogy a kőkorbán ülő helyzetben temették el az embereket, a bronzkorszakban pedig elégették. Azonban a folytatólagos vizsgálatok arról győzték meg az archaeologusokat, hogy e szabály alól több a kivétel, mintsem az alája tartozó eset; s be kell vallanunk, miként nem birunk oly ismertető jellel, a mely által a kő-, bronz- és vaskorbéli sírokat egymástól biztosan meg lehetne különböztetni.

A történelmi korból pedig példát véve tudjuk, miként az angolszász korban, némely törzsek megégették, mások pedig rendesen temették el e holtakat; a régi magyarokról is azt mondhatjuk, hogy majd elégették, majd meg rendesen temették el halottjaikat.¹⁾

Később azonban megtörténhetik az is, hogy az emberi maradványok, különösen pedig a koponyák legbiztosabb útmutatóinkul fognak szolgálni annak a megállapításában, hogy egyik vagy másik sír a bronzkorból való-e? s ezzel ismét egy lépéssel előbbre leszünk az emberi művelődés történelmében.

¹⁾ V. ö. Lubbock, id. mű 75—174.

II.

A kőkor létezéséről szóló tan mellett bizonyítanak még a Svajczban talált czölöpépitmények is.

Az emberi nem művelődésének történetében nevezetes év volt az 1853—54-diki; a mikor ugyanis Svajcz folyói a rendkívüli száraz és hideg időjárás következtében kellő táplálékot nem nyerhelvén, a tavak színe úgy alászállott, hogy sok helyen a part mentében a tó fenekét lehetett látni. Ez évben tehát a vízállás, még az 1647-dikinél is, mely a stäfa-i kővön van jelezve, alacsonyabb volt.

A zürichi tavon, Ober-Meilen s Dolikon közt levő kis öböl körül lakó népek, földjeik növelésére használták fel ez alacsony vízállást olyképen, hogy az új vizvonal mentén kőfalat húztak, s az így elhódított földet a tóból kikotrott sárral megasbították.

E sárkotrás alkalmával igen sok czölöpre, szarvasagancsokra, kőszközökre stb. akadtak. A Meilenben lakó Aepli úr vette legelőször észre az emberi kéz e készítményeit, s felhívta rájuk Dr. Keller zürichi tanár figyelmét. A nevezett tudós csakhamar meggyőződött e tárgyaknak valódi használata felől, és bebizonyította, miként Svajcz őslakói, vagy annak legalább egy része a tavak felszine fölé építé lakásait.

Az időtől már más országokban is fődöztek fel igen sok hasonló tavi lakásokat.

Magában Svajczban százötvennél több ily, most víz alatt levő, vagy iszap és turfa borította czölöpfalu maradványait fődöztek fel lassanként, s a történelem előtti kézműveknek számtalan termékeit ásták ki az iszaptól, melyet a svajczi archaeologusok „kultur-réteg”-nek neveztek el.

E kunyhófalvak lakói tehát, hasonlóan mint a velenceiek levert fatörzsekre a vízben építkeztek; ennél fogva oly életmódot folytathattak mint a püonok, kiket Herodot igen érdekesen ír le: lakásuk a következő módon készül; magas czölöpökre erősített deszkák vannak a tó közepére helyezve, melyekre a szárazföldről egyetlen egy hid által képezett keskeny bejárat vezet. A deszkákat fenntartó czölöpöket közös költségen verette oda

az összes polgárság, hanem a következő időkre ily törvényt hoztak: ha valamely férfi megnősül, valahány nőt vesz, mindegyikért három czölöpöt tartozik leverni, a szükséges fát az Orbelusnak nevezett hegyről hozván; azonban minden férfinak több neje van. Életmódjuk a következő: mindegyik férfinak van a padlókon egy kunyhója, a melyben lakik, ennek talaján van egy a padlózatba pontosan illő, s a tóra nyíló csapóajtó. A kis gyermekek lábára kötelet kötnek, attól tartván, hogy a vízbe találnak hullani. Lovaiat s egyéb teherhordó állataikat hallal tartják, a mely oly bőségben tenyészik, hogy ha valaki csapóajtóját kinyitva, kötélén egy üres kosarat bocsát a tóba, kis vártatva hallal tele húzhatja vissza.

Hippocrates az orvostan atyja, Herodot kortársa, a Phasis folyó lakosainak életmódját rajzolván, ezeket mondja: a lakosok mocsarakban éltek, melyekben a házak fából és nádból voltak a víz fölé építve. — Julius Caesar „De bello gallico“¹⁾ czimű művében a gallok lakását fából készültnek s belül sárral kitapasztott kerek kunyhóknak írja le. A fák közt megmaradt hézagot mohhal tömték be. A svajcezi kunyhók közül is egynéhány ilyen lehetett; e föltevést pedig megerősíti az, miként a tapaszúl használt sár számos darabjára valósággal ráakadtak. Ezeknek épségben való megmaradása alkalmasint a házak leégésének köszönhető, mely megkeményítvén a sarat, ily módon ellentáthatott a víz hatásának.

Abulfeda, arab geographus Supplementumában (1328 körül) Agamea tavát említi számtalan beosztásaival. E tó egyik részét az arabok „a keresztények tavá“-nak nevezték el, mert keresztény halászok által volt benépesítve és ezek itt „a tó közepén fából készült és czölöpökön lakó kunyhókban“ laktak.

A tavi lakás különös szokásának bebizonyítása végett, sem szükséges nekünk a történelmet megelőző korra visszatérnünk; mai nap is számos vad és félvad nép él azon módon. — A Prásias tavi halászok a víz fölé épített házakban úgy laknak, mint a püonok Herodot idejében. — Therkask városa a Don folyó fölé van építve. — Amerikában a Marakaibó

¹⁾ Lib. VII. cap. 23.

taván létező Venezuela (Kis Velence) pedig egyenesen azért kapta e nevét Ojeda Alonzótól, ki 1499-ben Vespucci Amerigoval utazott, mivel házai a velenceiekhez hasonlítottak. — Kelet-Indiában hasonlóképen divatos a tavi építkezés, így Borneo városa czölöpökre van építve; nagy kiterjedésű czölöpfalvak vannak még Celebes, Mindano, Új-Guinea, Solo és a Carolina szigeteken.

De Európában hasonlóképen akadunk ily lakásokra. A lagunák városa Velence mellé lehet állítani Amsterdámot. Németországban is a czölöpépítmények számának jelentékenynek kellett lenni, mivel igen sok helynév, ha az ó-keltából németre fordítatik, ily eredetre enged következtetni. — Lord Lowaine egy általa déli Skóciában látott tavi lakást ír le. — Dr. Keller, a Garda tavon Peschieránál levő czölöpépítményekről értekezett. — Lisch, több mecklenburgi czölöplakhelyet, — Perthes pedig az Abbeville mellett talált hasonló maradványt írják le. — Hasonló fölfedezések történtek még Olaszországban több helyen, Ausztriában nem régen Laiehbachnál.

Magyarországban gf. Széchenyi Béla, 1874. évi június, július és szeptember hónapjaiban a Fertő tava déli részén két helyen akadt nagyobb mennyiségű csiszolt kőeszközökre, szarvasagancsokra, cserépedény-töredékekre stb. Igaz ugyan, hogy czölöpöket nem talált, mert a mint mélyebbre ásatott, mindenhol víz bugyogott fel, mi miatt az ásatást be kellett szüntetnie. Az a föltevés azonban, hogy itt czölöpépítők laktak, a leletek után igazolva van.¹⁾ — Fűzes-Abonyban már a hatvanas években, a falu alatt új út és hidépítés alkalmával számos bronz-eszközökre bukkantak; a munkások állítása szerint e tárgyakkal faczölöpöt is ástak ki;²⁾ így tehát a czölöpépítményekre a Fertő tava nem állana egyedül hazánkban.

Azon a helyeken, hol a folyók gyakran kiáradnak, hol a talaj nedves, hol patkányok, skorpiók, kigyók nyugtalanítják a lakosokat, nemcsak a vizekre, hanem a fák közé magasra építik házaikat, hová létrákon történik a fölmenetel.

¹⁾ Gf. Széchenyi B. füzete a Fertő taváról. 2. l.

²⁾ Ipolyi, Heves és K.-Szolnok régiségleletei, 482. l.

Sinde vidékén a lakosok „nyolcz tiz láb magasra a föld-szin fölé emelt épületekben laknak, hogy a föld kipárolgásától és ez által okozott férgektől mentek lehessenek.“ Hasonlóképen az amerikai indiánokat nem az bírta az ilyen lakások építésére, hogy az egyenlők ellen védjék magukat, hanem egy hatalmasabb ellenség, a mely ellen minden physikai erő és ellenállás hasztalan, a kielégíthetetlen szűnyog, a mocsarak rontó, veszélyes lázt okozó kigőzölgése; ezek azon kísértetek, melyek a tropicus égalt alatt annyi szenvedést és nyomort okoznak, hogy a bennlakók a bőség áldásai mellett sem lehetnek boldogok s a „terra firma“-ról a bizonytalan vizekre kénytelenek menekülni.

Még egy pár kérdést szükséges szellőztetnünk. Nevezetesen: 1. mi célból támadhattak e tavi lakások?

Vannak, kik azt állítják, hogy a tavi lakásokat a vadállatok ellen építették volna? Ez azonban kétségkívül nincs indokolva, mert czölöpfalvak még akkor is keletkeztek, midőn a bronz és vas már használatban volt, s midőn a legveszedelmesebb vadak, a barlangi medve, barlangi hiena, az óriás mammut stb. már teljesen kipusztultak. Hiszen a kirgizek, kalmukok s még inkább a tatárok magányosan álló kunyhói sem volnának biztosak azon vidékeken, hol tavak nem léteznek.

Mások ismét azt tartják, hogy halászat végett épültek e tavi lakások és csak az év bizonyos szakában használták?

Ezt még kevésbbé lehet elfogadnunk; mert ha tekintetbe vesszük azt a nagy fáradságot, melylyel ez épületek létrejöttek, nem engedik azt hinni, hogy e házak csak ideiglenes lakás czéljából épültek volna. A kik a svajcezi czölöpok kiásatásánál jelen voltak, azt mondják, hogy önkénytelenül azon gondolatra jöttek, miszerint itt az ősemberek rendes lakhelyeivel állanak szemben.

Vannak azon nézetnek is pártolói, a kik azt vitatják, hogy a svajcezi czölöplakások nem egyebek mint etrusk, galliai, phoenicziai, carthagói, massiliai és itáliai kereskedők állomásai, hová eladás végett szállított árucikkeikkel telepedtek le? E cserekereskedők gyűlöltek lévén, ily elkülönített helyekre vették meg magukat, hasonlólag a középkori zsidókhoz, kik külön

negyedekben laktak. Azonban ily állítások csak azok részéről eredhetnek, kik a történelem előtti időnek határozott ellenesei.

Legvalószínűbb tehát az, hogy e tavi lakások állandók voltak; a tavakra pedig azért építkeztek, hogy az ellenséges megtámadásoknak az erősebb törzsek részéről ne legyenek kitéve minden alkalommal; másodsorban előnyöseknek bizonyultak be a halászat és közlekedés szempontjából is. Az egymás közötti közlekedés a történelemelőtti korban az erdőkkal sűrűbenőtt vidékeken igen nehezen történhetett, míg a vízi lakások igen könnyen megközelíthetők voltak. — Hogy a czölöpépítmények mily erős védelmül szolgáltak egyszersmint az ellenséges megtámadások ellen, példák igazolják.

Megabysos, Darius perzsa király vezére, kénytelen volt seregével visszavonulni, mert a pāonok törzsét, melyről már tudjuk, hogy czölöpökön épült házakban lakott, nem bírta legigázni. Dumont D'Urville Troyon azt mondja: „Hajdanában az egész Tondano városa a tó fölé volt építve, úgy hogy csak csónakokon lehetett egyik házból a másikba menni. E helyzetükbe elbizakodva 1810-ben összetűztek a lakosok a hollandokkal s az azok által rájuk rakott jármot le akarták magukról rázni; fegyvert fogtak tehát, hanem leverettek. De csak nagy bajjal birtak elbánni velők, úgy hogy a hollandoknak tűzértséget kelle odavinniök s ágyúnaszádokat építeniök. Ez időtől fogva, hogy hasonló kellemetlenségeknek eleje vétessék, megtilták a bennszülötteknek a víz fölé építeni lakásaikat.

2. Mikor kezdték elhagyni a tavi lakásokat és miért? E kérdésre vonatkozólag azt mondhatjuk a leletek nyomán, hogy Svajcz keleti tavait sokkal előbb hagyták el, mint a nyugatiakat; mert a keleti részen fekvő bódeni tó mellett csak kőből, csontból, agyagból és fából találtak eszközöket, tehát a műveltségnek legkezdetlegesebb nyomait. Nyugat felé haladva azonban a felsoroltakhoz már számos és különféle bronzeszközök is csatlakoznak: tehát már fejlettebb műveltség nyomai, míg a legnyugatibb részen fekvő neuburgi tó mellett, már vaseszközöket, pénzeket, sőt már római téglalát is találtak, miből azt következtették, hogy e falvakat még a római uralom alatt is lakták. — Évszámokban azonban még hozzávehetőleg sem ké-

pesek megjelölni az időt, mikor kezdék elhagyni eme lakásokat? De az valószínű, hogy e czölöpfalvakat tökélesbitett fegyverekkel bíró hódítók pusztították el. Magok a hódítók azonban bízva fegyvereik felsőbbbségében, szükségtelennek látták a tavi lakásokat igénybe venni, miután a szárazon való lakás sokkal egészségszebb és kényelmesebb is.

Tévednénk azonban, ha azt gondolnánk, hogy általában mindenütt vizen laktak volna e korszak emberei. Egyidejűleg lakták a szárazföldet is, főleg hol tavak nem léteztek. Hogy azonban az ily szárazföldi lakhelyeknek kevesebb nyomai maradtak fenn, az igen természetes, mivel ezeket a víz és iszap vagy turfa nem óvta meg.

3. Azt meghatározni végre, hogy mily koruak e lakások, biztosan alig lehet. Tény azonban, hogy a folyók hordalékai a tavakat folyton kisebbitik; a folyók lerakódása pedig egyes helyeken meglehetősen egyenletességgel történik. Eme tényekből némileg megközelítő számítást vontak le azon geologusok, kik Svajczban megmérték az iszaplerakódásokat, föltéve, hogy a lerakódás egyenletesen működött. Ebből azután megtudták, hogy körülbelül 4000 esztendő előtt épülhettek e lakások?

A svajczi archaeologusok felhasználva a kínálkozó alkalmat, nemcsak azt tudták meg a czölöpök száma nyomán, mily nagyok voltak a legnagyobb vízi városok, — rendesen 200 — 300 kunyhóból állók; hanem bizonyos esetekben az annyi század óta romban heverő lakások méreteit is egyenkint kipuhatták s úgy találták, hogy átmérőjük 3—5 méternyi; mibe egy család könnyen elhelyezhette magát. Ez alapon jogos következtetést vont Troyon a tavi lakások népességi viszonyaira: ugyanis a morgesi telepet, — mely a genfi tavon lévő közt a legterjedelmesebb, 1200 láb hosszú, s 150 láb széles — vette alapul. E szerint, ha megengedjük, hogy a kunyhók átmérője 15 láb: akkor a szobák számát 311-re becsüli; s föltéve, hogy átlag minden szobában 4 személy lakott, a lakosság összes száma mintegy 1244-re jön ki. Ezen számítási kules alapján, a kőkorban a svajczi tavakon mintegy 31,875 ember lakott volna.

A mi ezen őskori építkezéseknél leginkább szembetűnik, ez a véghez vitt munkának roppantsága olyan emberek által,

kik egyéb eszközzel nem rendelkezhettek, mint kőfejszével. Óriási magasságú fa az őserdőben bármennyi volt is, de azt levágni, meghegyezni s a tő fenekére beverni nem csekély feladat lehetett. Még inkább fogjuk őket becsülni, ha tekintetbe vesszük, hogy a fatörzseket keresztbe kellett vágniok, hogy így a deszkát pótolhassák, melylyel a pallót kirakták. Hát mennyi munkát kívánt még 10—15 méternyi tölgy törzs, hogy abból csolnakot készítsenek: miután ilyennek is találták nyomát a svajcezi tavakban; tehát némely tavi lakók csolnakokon közlekedtek a szárazfölddel, míg más tavi lakókhoz a parttól híd vezetett, a melyet lehetséges, hogy veszély idejében szétromboltak.

A svajcezi tudósok tovább folytatják kutatásaikat s lehetséges, miszerint nem sokára újabb és újabb adatokkal fognak szolgálni a tavilakások történelméhez.¹⁾ És ezzel egy lépéssel ismét előbbre leszünk az emberi művelődés történetében.

III.

A kőkor létezését bizonyítják még a konyhahulladék-halmok is. Valamint Svajcz, úgy Dánia is, diszes helyet vívott ki magának az emberi nem művelődésének történetében. Igen találólag jegyzi meg Lobbock: „hogy Dánia sokkal nagyobb tért foglal el a történelemben, mint Európa földabroszán; a nemzet nagyobb országánál.“ Bár a legújabb időben (1864) sokat is veszített politikai jelentőségéből, mindazonáltal bármely nagyobb nemzet is irigyelhetné tőlük azon helyzetet, melyet a tudomány terén elfoglalva tartanak. Joggal irhatta egyik jeles archaeologusok (Worsaae) 1872-ben, midőn a budapesti nemzeti muzeum megtekintése után visszatért Koppenhágába, a nagyérdemű Romer Flórisnak: „Jöjjön ön csak Koppenhágába, s látni fogja, mit tehet egy nép hazafias érzelve muzeumáért.“²⁾ — És valóban Koppenhága büszke lehet muzeumaira és régiségbúváira, kik a történelemelőtti korra, oly igen érdekes felvilágosítással szolgáltak az emberiségnek.

Ha Dánia helyrajzát tekintjük, bámulattal vesszük észre,

¹⁾ V. ö. Lubbock, id. mű 212—222. l.

²⁾ Arch. értesítő, 1872. 20. l.

hogy földszíne mindenfelé sírhalmokkal van fődve még a legtermékenyebb és legsűrűbben benépesített vidéken is oly annyira, „hog az eke kénytelen egyenes irányát megváltoztatni egy ily régi temetőhely miatt.“ — E dombok közül sok valóban egész kis régiséggyűjtemény, maga az egész ország pedig egy óriási muzeum.

A koppenhágai régiségtárakban igen nagy számmal szemlélhetők a „kjökkenmöddingek,“¹⁾ a melyek nem egyebek, mint a dán partokon talált nagy halmok, tengeri csigákból és kagylókból. Kezdetben azt hitték, hogy természetes képződményűek; de közelebből vizsgálva, azt tapasztalták, hogy több állatfajok vannak együtt, melyek a természetben különböző körülmények között élnek; a lerakódásokban nincs semmi rétegeesség; azonfelül kőszerszámok, nyers cserép, szén és hamu is van közöttük. Ebesontok is fordulnak elő, kihalt állatok csontjaival. — Ezen sajátságos halmok északi Dániában vannak, a déli részen azonban hiányzanak; de Dánián kívül Genua mellett is ösmereteselek a mentonei barlangban, valamint Észak-Amerikában s még egy-két helyen. Magasságuk 3—5', ritkán 10; hosszúságuk 1000' s több is; szélességük 150—200'. Néha nincsenek fődve, máskor fődvék tengeri homok és kavicsból álló vékony réteggel. A tőzegképletekben fák is találatnak s azokból Dániára nézve azt következtetik, hogy először a fenyő, azután a tölgy s végre a bükk uralkodott. Emberi készítményeknek nyomai is találatnak a fenyőréteg fölött.

A konyhahulladék-halmok bővebb megvizsgálására egy három tagból álló bizottságot alakítottak; tagjai valának: Steenstrup, „a nemzedékek váltakozása“ czimű értekezés szerzője, továbbá a dán geologia megalapítója Forchammer és az ismert nevű régész Worsaae. E három tudós, ötvennél több felhalmozódványt vizsgált meg nagy gonddal, sok ezer tárgyat összegyűjtve, feliratokkal ellátva, a koppenhágai muzeumba küldték; tanulmányaikat pedig a konyhahulladék-halmokról, hat értekezésbe foglalva, a koppenhágai tudományos akadémiának nyújtották be.

¹⁾ „kjökken“ = konyha, s „mödding“ = hulladék, szóról-szóra: konyhahulladék.

Ez értekezésekből pedig azt tanuljuk meg, hogy Dániának épen úgy meg volt a maga kőkor, mint a többi európai és más világrészek országainak. E tényt pedig igazolják a sírhalmok, parti leletek és konyhahulladékhalmok, melyekben kőkori emlékeket találtak, de bronzkorit nem.

A konyhahulladékhalmok építői nem csupán nyári vendégek voltak, hanem az évnek legnagyobb részében egy helyen laktak; és olyanoknak képzelhetjük őket, mint ma a terra del fuegóiakat, kiknek jellemzésökre álljon itt a következő adat: „A főként kagylókkal táplálkozó lakosok tartózkodási helyeiket folytonosan kénytelenek változtatni; azonban időközönként visszatérnek megint ugyanazon helyekre, a mit az üres kagylóhéjak bizonyítanak, melyeknek összehányt halmazai néha több tonna súlyra rúgnak. Ezen halmokat már messziről meg lehet ismerni a rajtok nőtt igen élénk zöldszinű növényekről, melyek változatlanul rajtok nőnek.“¹⁾ — A fuegói nép kunyhóinak alakja s nagysága szénaboglyához hasonlít; az egész alkotmány néhány letört s a földbeszúrt faágból áll, a melynek egyik oldala néhány köteg fű és kákával van imigy-amúgy befödve. Rövid idő alatt elkészül s néhány nap mulva ott hagyják lakosai, hogy újból visszatérjenek oda. Ilyen életmódot folytathattak a dániai kagylóhéjhalom-építők is.

Worsaae a talált adatok nyomán, Dánia kőkorát két szakzra osztja fel, u. m. régi és újabb kőkorra. A régiben ismét két alkorszakot különböztet meg, az elsőt az özönvíz üledékeiben s a barlangokban mammut, orrszarvú, hyéna s más kihalt állatmaradványokkal talált kőeszközök, a másodikat a konyhahulladékhalmok s parti leletek jellemzik.

Az újabb kőkort pedig a szépen esiszolt kőeszközök teszik.

A nagy sírhalmok tehát fejedelmek temetőhelyei, ellenben a konyhahulladékhalmok halásznép szemétdombjai lehetnek. Az előbbeniekben mindaz föl van halmozva, a mit az ügyesség teremteni, a szeretet föláldozni s a gazdagság megbírt szerezni; az utóbbiakban pedig az rejlik, a mit semmi ügyességgel sem lehetett már használhatóvá tenni, — a mit félrelöktek azért,

¹⁾ Lubbock, id. mű. 241. l.

mivel semmit sem ért. — Minden lelet tehát arra mutat, hogy a kagylóhéjhalmok Dániában egy határozott korszakot képviselnek; és nagyon valószínű, hogy az újkőkor elejéről valók, midőn a kovacsizolás mesterségéhez értettek ugyan, de az még nagyon kezdetleges fokon állott.

Évszámokban kifejezni a konyhahulladékhalmok idejét ez ideig még nem sikerült. Felhalmozódásukra mindenesetre nagy idő kivántatott, és az is bizonyos, hogy némelyik régibb mint a többiek. Nagykorukat gyanítani lehet több körülményből, és pedig: a svajci kőkori czölöpépítményekben búza, árpa, sőt még kenyérdarabokat is találtak, de a konyhahulladékhalmokban nem; továbbá Dánia ősidőktől fogva бүккердőkkel van borítva, a bronzkorban pedig a бүккnek még hire sem volt, vagy legfeljebb szórványosan tűnhetett fel egyik vagy másik helyen; mert abban az időben az egész ország tölgyfákkal volt benőve. Ez az átalakulás pedig hosszú időt föltételez.

Nálunk Magyarországon a Tisza partján több helyen, köeszközökkel előjövő csont- és kagylóhulladékretegek szintén találtakak.¹⁾ — Rómer Flóris műrégészeti kalauzában azt írja, hogy ő Garam-Kövesd mellett, a Garam folyó egyik jó magas partján, és pedig nagy mennyiségben békateknőt talált oly helyen, hol a televény föld alatt vöröslő agyag- és szénréteg, a szarvasagancsoknak és birka állnak előjötte eléggé mutatják: hogy az ottani szántóföldeken nagy számmal található csérapek tulajdonosai, akkor midőn talán az egész lapály nagy tó lehetett, a négylábú állatok sült-főtt húsa mellett a kagylók tartalmát sem vetették meg.²⁾ Ez adatok tehát azt látszanak bizonyítani, hogy Magyarországon is voltak konyhahulladékhalmok építők.

IV.

A kőkornak létezését bizonyító adatokat — a nagy kövekből készült emlékek-, a czölöpépítmények- és a konyhahulladékhalmokon kívül, feltaláljuk még a különféle barlangokban is; hol ugyanis, ember- és állatmaradványokkal nagymennyi-

¹⁾ Ipolyi, Heves és K.-Szolnok régiségleletei, 476. l.

²⁾ Rómer Fl. id. mű 7. l.

ségű kőszerszámokat és cserépedényeket találnak. E leletek tehát hasonlóképen a történelemelőtti kor és ember létezését hirdetik. — Azt hiszem nem végzek fölösleges munkát, ha felvett tárgyam kiegészítésére, egy pár adatot a barlangokról is felhozok.

A barlangkutatás nem igen régi idejű; bizonyos félelem tartóztatá vissza a bűvárokat a kutatástól; mignem az utóbbi két században a nyerészkedési vágy törte meg a barlangok csöndjét. Az egyszarvúnak szarvát s „ebur fossilét“ keresgéltek a barlangokban, mivel e csontoknak a mérgezés, nehéznnyavalya s egyéb betegségekben rendkívüli gyógyerőt tulajdonítottak. Ezért aztán kikutatták a Harzhegységben, Franciaországban, Angliában, Spanyolországban, Belgiumban és Magyarországon a barlangokat; és föllelték bennök a barlangi ember, az elefánt, az oroszlán s a hyéna csontjait.¹⁾

Mellőzve a barlangleletek hosszú sorát, csak azon egy pár felsorolására szorítkozom, a melyekben emberi csontmaradványokra is akadtak kihalt őszállatokéval együtt oly körülmények között, melyek az özönvíz előtti korszakra mutatnak, és a két-kedésnek még lehetőségét is kizárják.

A nevezetesebbek ezek:

A Bize melletti barlangok Franciaországban; melyekben Tournal 1822-ben emberi csontokat és fogakat, cserépedényeket, csonteszközöket és ehető kagylóhéjakat talált. — De Christol 1829-ben a pondresi (Languedoc) barlangokban, a barlangi medve, hyéna és rhinoceros csontjaival vegyest emberi csontokat fedezett föl, ezenfelül még cseréptöredékeket is talált. — Legújabb időben vasuti építkezések alkalmával az egykori Périgondban, (a mai departement de la Dordogne, Dél-Franciaországban) a cromagnoi barlangban, mammut, barlangi hyéna, barlangi medve és egyéb őszállatok csontmaradványai között emberi csontokra is akadtak. E csontok mindegyike Dél-Franciaország mai lakóinak méreteit jóval felülmúlják. A fejek alakjai szabályosaknak mondhatók, az agyak üregi nagyok, az arcz aránytalanul széles, az állkapcsok előre nyúlók és az alsó

¹⁾ Br. Nyári Jenő. Az aggteleki barlang mint őskori temető, 2. l.

állkapcsok durva izomnyúlványokkal vannak fedve. — Boucher de Perthes 1847-ben Abbevilleben és Amiens vidékén, kihalt állatok csontjai közt durva kőszerszámokat fedezett fel.

Belgiumban a lüttichi szén-mészközetek barlangjait 1833-ban Dr. Schmerling, belga természetbuvár kezdé kikutatni; főszílyt az emberi csontok leleteire fektetvén; különös figyelemmel tanulmányozta az engisi és enghouli barlangokat. Az engisi barlangban, (Lüttichtől két mértföldnyire) három emberi csontvázat talált, hasonló eredményre jutott az átellenében fekvő enghouli üregben is. A réteg, melyben a felásott csontok együttesen feküdtek — az elefánt, hyena és rhinoceros fossil csontjaival együtt, érintetlen vala, így tehát kizárta még azon gondolat lehetőségét is, hogy oda valakit szándékosan temettek volna el. Azonfelül, miként a többi barlangokban úgy itt is, durván készített kőszerszámok és csonteszközök heverték.

Angliában a kenti barlangot 1865-ben az angol természetvizsgálók társulata kutatta ki; itt szintén nagy mennyiségű tűzkő- és csontból készült eszközöket találtak barlangi medve, hyéna, ló és más állati csontokkal vegyest.

A Pireneusi félszigeten a gibraltári szikla oly barlangokkal bővelkedik, a mely emberi s háziállatok maradványaival, továbbá kő-, csont- és bronzeszközökkel van tele.

1871-ben Magyarországon Majláth Béla, Liptó-vármegyében a baráthegyi barlangban (Rózsahegy mellett), egy koponyát, több kőszerszámot mamutfogakkal együtt talált. Az itt napfényre jött eszközök alakjokra nézve megegyeznek az angol barlangokban kiásott tárgyakkal; itt is tehát a barlangi ember nyomával van dolgunk. — A baráthegyi barlang mellett említésre méltó még a haligóczi Szepesvármegyében, melyet Badányi Mátyás 1874-ben kutatott ki. A durva kővakaró, a kovakés és a barlangi medve szárcsontjai, melyek a esepégőkőtalaj alól ásattak ki, a mellett bizonyítanak, hogy ezen kiveszett állatfaj korában már ember is lakott a Kárpátok aljában.¹⁾

A magyarországi barlangok közül az ember őskorára nézve azonban legnevezetesebb az aggteleki (Baradla) Gömör vármé-

¹⁾ Lubbock, id. mű. II. k. XV.

gyében; ezt régészeti szempontból Br. Nyári Jenő vizsgálta meg; vizsgálatának eredményét pedig a magyar tud. akad. archaeologia bizottsága 1881-ben „Az aggteleki barlang mint őskori temető” cz. alatt kiadta. — E becses műből megtudhatjuk, hogy a Baradla a kő-, bronz- és vaskorban egyaránt lakott volt; a kihalt barlangi medve csontjai közt emberi csontvázakat, kő- és csonteszközöket, cserépedényeket, szenesedett búzaszemeket, bronzékszereket és vasnyilhegyeket talált.¹⁾

Magyarországban tehát a három leírt barlang szolgált az ősembereknek lakó-, menedék- és temetkezési helyül.

V.

Ha a kőkori népek műveltségéről hű képet akarunk magunknak alkotni, ama leleteket kell szemügyre vennünk, melyek a sírhalmokból, a czölöpépítményekből, a dán konyhahulladékhalmokból és a barlangokból napfényre hozatva a nevezetesebb városok régiségtáraiban nagy mennyiségben összegyűjtve vannak.

A felsőmagyarországi muzeumban látható, és értekezésem elején felsorolt különféle kő-, csont- és fazekas munkák, egy meglehetősen kifejlődött iparnak tanujelei. — És valóban a kőkor emberei a kézművek közül az ácsművesség- (tektonika), a kőművesség- (stereotomia), a szövőművesség- (textilis) és a gölőnesérművességben (keramika) jártasak voltak, mivel mind a négyféle technika, bár egészen kezdetleges alakban, de kétségtelenül felismerhető a fennmaradt emlékeken; tehát már magokban foglalták elemeit mindazon műveknek, melyeket az emberi kéz ügyessége későbbben alkotott.²⁾

Ezenfelül értettek a szarvasmarha szelidítéséhez is, mert a svajezi czölöpépítmények közt talált állatmaradványokat a régészek összegyűjtve, mintegy hetven állatfajt különböztettek meg. A négylábuak közt találtak lovat, disznót, kecskét, juhót, kutyát és az ökörnek hét válfaját.

A talált állatfajokból azon következtetés vonható le, hogy a svajezi czölöpfalvakban élt állatok azon állatvilágból valók, a

¹⁾ Br. Nyári Jenő, id. mű.

²⁾ Pasteiner Gyula, Budapesti szemle, 1883. 84. sz. 365. l.

mely Európát a régi kőkortól napjainkig lakja; de e szelidített állatok még amellet is tanúskodnak, hogy Svajcz ős lakosai pásztor népek voltak, tehát a fejlettség magasabb fokán állottak, mint mikor vadászokból állott az egész nemzet.

Nem vala ismeretlen a kőkor embereinél a földművelés sem; mert találtak különböző megégett gabnaszemeket, búzát, árpát, kölest stb., összesen mintegy 115 növényfajt. — Az is nevezetes, hogy a svajcezi czölöpépítményekből nyert adatok, majd minden tekintetben megegyeznek a biblia adataival és a régi írók műveivel. Így mind Mózes mind pedig Homér említi a lent, sőt a régi aegyptusbeliek is igen nagy mennyiségben dolgozták fel különféle ruhaneműekre; míg a kender a legkésőbb időkig ismeretlen maradt. A búzát és árpát hasonlóképen feltaláljuk a nevezett írók munkáiban, de a rozsról és zabról nem tesznek említést. Dávid király idejében, mikor a gileadi Barzillai „ágylepedőt, medenczéket s cserépedényeket, búzát, árpát, lisztet, búzadarát, babot, lencsét, árpakását, mézet, vajat, juhot, ünősajtokat hozza Dávidnak“, a mint látható ebből is, se rozsról, se zabról nincs említés téve. A len kilenczszor van felhozva az ószövetségi bibliában, a lenvászon tizenháromszor, de a kender egyszer sem.

Hogy a kőkorszakban már volt némi közlekedés és kereskedés, az több körülményből kiviláglik. A kőeszközök között nephritből valék is találtak, a mely kő a szerszámok készítésére igen alkalmas, de erről tudva van az is, hogy csak távol keleten honos. Az ékszerek között néhány üvegkorált is találtak, a mik alkalmasint Phoeniciából kerültek oda, a borostyánkő ismét a keleti tenger vidékéről származhatott.¹⁾

Így lehet tehát kevés eszközből is ama népmozgalmak és a közlekedés halvány nyomait fölismerni azon időben, mely a minden történelmi hagyatékon túleső multban mosódik el.

Annyi bizonyos, hogy a kőkor emberei a kezök ügyében lévő anyagból mindent teremtettek mit a türelem és szorgalom létrehozhat. — Az elejtett állatnak húsát megették, bőrével ruházkodtak, esontjaiból pedig különféle szerszámokat készítettek.

¹⁾ Cotta, a jelen geológiája, 286. l.

Lakásul a sziklabarlangokat, a fák odúját, az erdők sűrűjét használták, míg a tavak mellett lakók, czölöpökre épített házakban laktak.

Még egy pár kérdés eldöntése volna hátra, nevezetesen, hogy melyik fajhoz tartoztak a kőkor emberei, vajon a dolichocephal (hosszú) vagy a brachycephaluak (gömbölyű) éhoz-e? E kérdésre azt válaszolhatjuk a barlangleletek nyomán, hogy úgy a hosszú mind a gömbölyű fejüekhez.

Ilyen fontos kérdés volna még az is, hogy milyen vallásos nézetekkel bírhattak ezen kor emberei? A svajczi archaeologusok megpendítették azt, hogy Svajcz czölöplakói talán a tavakat imádták, s a szép karpereczek és nyakékek az istenségnek nyújtott áldozatok lehettek. — Cicero, Justinus és Strabó munkáikból csakugyan az tűnik ki, hogy a gallok, germánok és más nemzetbeliek is szentnek tarták tavaik egynémelyikét. Szerintök Toulouse közelében volt egy tó, melybe a szomszéd néptörzsek arany- s ezüstajándékokat szoktak dobni. Virgilius, Tacitus és Plinius szintén írnak a szent tavak létezéséről. — Kr. u. a VI. században élt Toursi Gergely említi, hogy Helanus hegyén van egy népszerű, imádat tárgyát képező tó, melyhez évről-évre ruhák, bőrök, sajtok stb. áldozatokat vittek a szomszéd népek. — Skóczia és Irland félreeső vidékein maig is fenn van e babonának némi nyoma. — Magyarországon hasonlóképen a búcsújáró helyeken lévő kutakat az ájtatoskodók körülrakják mindenféle ruhadarabokkal.

A svajczi tavak egyikéből Nidaunál húsznál több, cserépből készült hold- vagy sarlóalakú eszközt találtak. Ebből azt igyekeztek kimagyarázni, hogy talán az ősök a holdat imádták; azonban sokkal valószínűbb, miként a holdalakú eszközök vankosul szolgáltak. Ez ugyan első pillanatra képtelenségnek látszik, hogy az ember ily kényelmetlen eszközt használjon vankosul akkor, midőn nyugodni akar; azonban mai napság is vannak még vadak, például a fidzsi szigetbeliek, a kik óriásiilag feltornyozott hajviseletet hordanak, és hiúságuknak feláldozzák kényelmüket mivel egyszerű fagerendát használnak vankos gyanánt, hogy hajjuket el ne rontsák.

Mily hosszú ideig tarthatott a kőkor? e kérdésre Morlot régész szavával válaszolok, ki a kőkor idejét 7000 évre teszi.

E rövid vázlatban átfutottunk az őskor időszakán, melyet kőkornak neveznek. Az adatok nyomán igyekeztem az ősember életének és tevékenységének hű képét előállítani. Az is igaz, hogyha a XIX. század előhaladott álláspontjából vizsgáljuk a kőkor történelmét, nem látunk valami ragyogó fényt; de igenis feltaláljuk benne a bölcsőbeli ember kitartó szorgalmát és azt, mennyire lehet boldogulni tökéletlen eszközökkel és józan takarékosággal. A kőkor embere bírta az észet és az akaratot; és ez adományok elégségesek voltak arra, hogy számára a diadalt biztosítsák.

Bronzkor.

A felsőmagyarországi muzeumban, Abauj-Torna, Zemplén s még egy-két szomszédos megyéből, sok érdekes és oly ritka tárgy került, melyek a budapesti ősrégészeti congressuson is 1876-ban már feltűntek.

Muzeumunkban százon felül van a bronzkori tárgyak száma, melyek a XI-es római számmal jelzett üveges szekrényben vannak elhelyezve. E szekrény hossza: 2 m. és 28 cm., szélessége 90 cm., magassága pedig 55 cm.

Láthatók ott lándzsák, csákányok, vésők, kapcsok, karékek hajtúk, övek, lemezek stb.

Ha mi ezekről a tárgyakról tiszta fogalommal akarunk bírni, legcélszerűbben teszünk, ha csoportokra osztva, külön-külön szemléljük; e csoportok pedig volnának: 1. támadó fegyverek, 2. védő fegyverek, 3. házi eszközök.

Lássuk e részleteket egyenkint a bronzkor vázlatával.

I. Támadó fegyverek:

1. A bronzkor legjellemzőbb maradványai a celtek, melyek hihetőleg véső, fejsze és harczbárd gyanánt használtattak. Celt nevét némelyek a celt nemzettől, mások pedig a vésőt jelentő szótól, mely a bibliában — Job könyvében „velut celte sculpantur“ származtatják.

Fajai: a lapos, füles vagy fületlen tokos, és a füles vagy fületlen szárnyas celt (paalstab). A füles vésőkbe a nyelet bele erőszakolták és fülecskéje segítségével zsinetekkel megerősítették; a fületleneket pedig hasadt nyél közé szorították és kötözték.

Muzeumunkban 7 példány látható.

Az egyik tokos véső, füle hiányzik, felülete sima, teste keskeny és kerekded idomú, éle felé lapul és szélesbül, éle kevéssé kihajló. — Felső-Dobszán találták.

A másik szintén tokos véső, a karima alatt három párhuzamos vonaldíszszel és hosszában négy futó vonaldíszszel, melyek közül három felül félkörben végződik. Egész hossza 11 cm. Nyílásának átmérői 0·031 és 0·38 m. Találtatott a papi pusztán, Fay mellett Abauj megyében.

A többi öt celt 6–12 cm. hosszúsággal bír. Muzeumunk Bajnoki Jusztinián m. kir. honvéd százados, Csoma József föld-birtokos, Miller Ede és Zohor János urak szíveségéből bírja.

2. A bronzkori csákányok különféle alakban fordulnak elő hazánkban, némelyek tiszta rézből, mások ennek vegyületeiből vannak készítve. — E nemből két csinos példányt bírnak.

a) Az egyiknek — mely teljesen ép — hossza 22 cm.:

b) a másiknak hosszúsága 25 cm., meglehetősen súlyos, egyesítve van rajta a szekereze a kalapácscsal, mert az egyik fele éllel van ellátva, míg a másik végén csücsökbe végződő kerek lemez van; azon nyílásból, a hová a nyelet alkalmazzák, egy kis része le van törve. Találtatott Leitmeritz mellett, ajándékozta dr. Moskovics Jakab városi főorvos;

c) egy 8 cm. hosszúságú fejsze, gazdagon bevonva patinával¹⁾ Szemere Miklós úr ajándéka.

3. A kard a bronzkorban egyike volt a legfontosabb fegyvernemeknek, miért is a régészek közül többen,²⁾ kik a bronz-

¹⁾ Patina-rézrozsda, szirony (aerugo nobilis), patina nem csak a réz és bronzműemlékeken jó elő, hanem a rézzel kevert ezüstön, sőt az ólom vegyületeken is, csakhogy azoknak színe feketés, szürkés, barnás vagy sárgás. A bronzkori leletek csak úgy bírnak becsesül, ha a patina rajta van, miért is nem tanácsos azokat eczetbe dobni, mert ez által idomszerű jellegüktől fosztjuk meg.

²⁾ Hildebrand, Worsaae, Montelius, Engelhardt stb.

korral tüzetesen foglalkoztak, a gyiloktól származtatják; és nem minden alap nélkül, mert egyrészt legegyszerűbb alakja a Dániában oly gyakran előjövő kögyilokra vezethető vissza, és másrészt minden szakember észrevette, hogy a bronzkori kardok mindig alkalmasabbak a szurásra, mint a vágásra.

Lényegesebb ismertető jelei a bronzkori kardoknak, hogy többé-kevésbé majd nád-, majd liliomlevél-alakuak, két élűek, szélességük nem mindenütt egyenletes, a keresztvédet nélkülözik, markolatjuk néha tömör, néha pedig lapos és vékony, a mi azt mutatja, hogy fa vagy csont boríték volt még rájuk szánva. Azonfelül a markolat végén némelyiken korong, másikon ismét csésze, vagy tojásdad idomú folytatvány tűnik fel. Nagyságuk 40—96 cm. közt váltakozik, valósággal néha oly rövidek, hogy a törtől alig lehet megkülönböztetni.

Ez általános jellegen felül azonban a kisebb-nagyobb változatok egész sora tapasztalható az öt bronzkori régiókban.¹⁾

Nálunk egy példány látható; ennek a pengéje nádlevél idomú, markolatjának végtagja lapos, de a nyújtványok rajta nyulának, hosszúsága 70 cm. — Pongrácz Sebestyén úr a buzitai (Abauj m.) mezőkön ásatta ki más két karddal együtt, mely utóbbiak közül az egyiket, a hazánkat minden irányban átkutató régiséggyűjtő Graffenried úr vette meg, a másik a kiásó munkások által szétlötört.

4. A kardokkal gyakran a legkülönbözőbb nagyságú lándzsák is találhatók; leginkább a hosszúkás levelet utánozzák és megerősítő középizommal is bírnak, tokjuk végén főlecske is van, melynél fogva a zsineg segítségével a hajító lándzsák visszahúzhatók vagy talán jobban megerősíthetők valának.

Muzeumunkban lévő három példánynak, következő leírását adhatjuk:

a) lándzsacsúcs bronzból, alabárd idomú, középső bordája három gerincezel ékes, melynek középsője 0.04 m. távolságban

¹⁾ A leletek alapján a régészek 5 régiót különböztetnek meg;

a) Északi: melyhez Skandinávia, Dánia, és Északi-Németország tartozik, b) Keleti: Ausztria-Magyarország c) Közép- és Nyugateurópai: Dél-Németország, Schweiz és Franciaország; d) a Brit szigetek; e) Olaszország és Görögország. V. ö. Hampel József, a bronzkori kardokról.

a szárnyak tövétől kettéválik s lefelé vonúl és így mindegyik szárnyak tövétől 0.065 méternyire két lyukkal bír a nyél erősítésére. Egész hossza 0.35, a szárnyak hossza 0.23, a két szárny legnagyobb átmérője 0.055, a hüvely hossza a szárnyak tövétől 0.122, ugyanott külső átmérője 0.02, végén külső átmérője 0.03, belső átmérője 0.028 m.;

b) lándzsacsucs bronzból, alabárdalaku, közepén három éllel díszített gerincz. A szárnyak tövén csonka, négy centiméternyi két lyukkal a nyél erősítésére. Egész hossza 0.315, a szárnyak hossza 0.22, a két szárny legnagyobb átmérője 0.062, külső átmérője a szárnyak tövén 0.022, végén 0.028, ugyanott belső átmérője 0.026 m.

Mindkét példányt a papi pusztán (Fay mellett, A bauj) tárták; muzeumunknak grf Zichy Rezső úr ajándékozta;

c) lándzsacsúcs bronzból 15 cm. hosszú, Perl József magánzó úr ajándéka.

5. A támadó fegyverek közül súlya miatt igen félelmes fegyver lehetett még a bordás vagy csillagszerű buzogány, melyből hazánk különböző vidékén más és más alakukat találnak. Muzeumunkban még eddig egy példány sincs.

Távolból veszedelmes lehetett a nyíl is, melynek hegyei három-négy sebet ejthettek a testen. Mi ebből egy töredéket bírnak.

II. Védő fegyverek.

A védő fegyverek közül első helyen áll a) a csigavonalu zárt sodrony tekercs, a mai butor ruganyokhoz nagyon hasonló, zárt sodrony tekercsnek pedig azért nevezik, mivel a sodrony mindkét végén lapos tekercs van; mi lehetett eredeti rendeltetése, igen bajos volna meghatározni, nem lehetetlen azonban, hogy a karra felhuzva, mint karvédet használták.

Nálunk ebből tíz példány látható; kettőt gr. Zichy Jenő úr ajándékozott, lakhelyök a papi puszta; kettőt Tordásy András úr, lakhelyök Bósva; kettőt ft. Lacsny Vincze szepsi esperesplébános úr, lakhelye Bodrog-Keresztur;

b) hengeres nyílt sodrony, szintoly sajátságos, azon különös karvéd, mellvéd vagy melldísz, ha csakugyan annak lehet

nevezni, többnyire hét sodrony lemezből áll s a taresa közepén van egy mozgó szeg, mely talán arra szolgált, hogy annak segítségével felkapcsolták a bőrruhára.

Muzeumunkban öt példányt láttam kisebb nagyobb alakokat, legérdekesebb azonban az, melyet a leleszi prépostság tisztje Székely N. úr Leleszről küldött.

A védő fegyverekhez számíthatjuk továbbá a nyakvértet, mell- és hátvértet, és a sisakot. 1858-ban Hajdu-Böszörmény területén ástak ki egy bronzlemezekből készült sisakot, mely a salzburgi muzeum birtokába került. Nálunk e védő fegyverekből egy példány sincs.

A harci paripa szerszámjából is bírunk egy karika nélküli, tüskébe végződő sarkantyút, melynek tüskéje $2\frac{1}{2}$ cm.; az egyik szárnak hossza $1\frac{1}{2}$ cm., a másiknak $2\frac{1}{2}$ cm.; az egyik szárnak végén egy kis gömböcske látható, melyre a bőrt köthették fel, s úgy erősítették a saruhoz. Gömör megyében találtatott, Jankovics Ilona úrhölgy ajándéka; hogy a vaskorszak kezdetén ezeket a sarkantyúkat utánózták — nagyon valószínű, mert muzeumunkban vasból is láthatunk egy példányt a bronzkorinak mintájára.

III. Házi eszközök:

a) Muzeumunkban nyolcz darab bronzszalag töredéke is található, egyik oldalon közepett végig futó kiemelkedő bordával, e borda majd éles, majd tompa és rovátokkal díszes; a szalagok majd egyenesek, majd görbitvék, három közülök az övek végtagjának látszik, mert keskenyülnek és hegyesen végződnek. A leghosszabb 0.52, legnagyobb szélességük 0.017 m. Szilókon (Zemplén m.) találták.

b) Kilencz drb bronzkori fibula (mellesatok) különböző nagyságuk, az egyik különösen nagysága által tűnik ki; a fibulák két kengyel által összekötött kerek fémdarabokból állanak és a hasonlatosság miatt pápaszemeknek hívatnak. Ezeknek egyrészét muzeumunk Burger N. kassai ezüstműves úr ajándékából bírja s a tiszavidéki vaspálya töltéseinek ásátása alkalmával találtattak.

e) 2 db. hajtű, mindkettőnek a végén kis gömb van ; az egyiknek hossza 20 cm. Szemere Miklós úr ajándéka.

d) 5 db. gyűrű, az egyik Erdélyország egyik községében találtatott, szélessége 2 cm. ajándékozta Éder Géza főreáltanodai tanár úr Déván, 3 vékonyabb lemezből áll, ajándékozta Gröber József földbirtokos úr, lelhelye a muhi pusztá.

e) 2 db. kisebb tű és 2 db. tűtöredék ; ismeretlen helyről.

f) 1 db. csiptető, Révész György úr ajándéka.

g) 1 db. többszörösen csavarba végződő bronzkarperecz, átmérője 7 cm. Gröber József úr ajándéka, lelhelye a muhi pusztá.

h) 4 db. közönséges karperecz, átmérőjük 4 cm. Gröber József úr ajándéka, lelhelye a muhi pusztá.

i) 5 db. fülbevaló, átmérőjük 2 cm., lelhelye a muhi pusztá, ajándékozta Gröber József úr.

j) 1 db. csat, unicum gyűjteményünkben, a muhi pusztáról, Gröber úr ajándéka.

k) 1 db. hajtűtöredék, 7 cm. hosszú, 1 db. szögtöredék, 5 cm. hosszú ; s még mintegy 9 db. különféle töredék, lelhelyük a muhi pusztá, ajándékozta Gröber József úr.

l) 38 db. különböző nagyságú és súlyú karék, melyeket különböző helyeken találtak.

Feljegyezve találtam, hogy három darabot Tordássy András úr, egyet Gröber József úr, kettőt pedig Majláth Béla úr ajándékozott azon alkalommal, midőn a történelmi társulat Kassán tartotta gyűlését. Majláth úr az általa adományozott karékeket Komjáthi vidékén személyesen ásta ki.

Helyén valónak találok itt fölemlíteni azt, hogy e különböző alakú és súlyú karékeket némelyek kezdetleges vagy karikapénzeknek tartják. Kiss Ferencz volt az első. a ki az „Arch. Közlemények“ I. kötetében a magyar közönséget erre figyelmeztette. Később Érdy több külföldi tudós után említést tesz, hogy a pénzkarikák nemcsak ősrégi aegyptomi domborműveken, lánczokat képezve fordulnak elő, hanem hogy ugyanott és Senaar, valamint Nubia belsejében még mai nap is olyan összefűzhető, mérlegelhető karikákkal élnek pénz gyanánt és egyszersmint az ottani nők nyakpiperének és fejéknek használják. Ujabb idő-

ben ez elmélet mellett régészeink közül Hampel veté mérlegbe szavát, hogy a fennebbi czélokra északi népek is efféle karikákat használtak.¹⁾

A legrégibb történelmi korban számos példa van rá, hogy ily ékszerfélék pénzértéket képviseltek. Így például a bibliában ezeket olvassuk: midőn Ábrahám elküldé szolgáját rokonaihoz, hogy onnan feleséget hozna fiának Izsáknak: a szolga annak a leánynak, ki nemcsak neki adott vizet, hanem még tevéit is megittatta, két siklust érő aranyfüggőket és tíz siklusnyi nehéz ugyanynyi karpereczeket adott.²⁾

Julius Caesar a brittanokról pedig ezt mondja: „Utuntur autem numo aere, aut annulis ferreis ad certum pondus examinatis pro numo.“

Ezeket tekintetbe véve, épen nincs okunk kételkedni azok állításán, kik a karpereczekben kezdetleges pénzeket gyanítanak.³⁾

E rövid kitérés után, újból áttérek felvett tárgyamra.

Vannak ezeken kívül még nálunk különböző alakú bronzdíszitmények, p. 2 db. fejkarika, az egyik vastag huzalból, összeérő keskenyebb végekkel, külső oldalán gazdag rovátos vonaldíszekkel. Legnagyobb átmérője 0.066, a huzal legnagyobb vastagsága 0.015 m.; egy bronzból készült edényrészlet gazdagon bevonva patinával, ez utóbbi darabot Perl József úr ajándékozta.

A házi eszközökhöz számíthatjuk még a bronzból készült lapos talakat, serpenyőket, lábakkal ellátott edényeket, sarlókat, késeket; az arany tárgyakból a gyűrűket s azokból készített lánczokat, sodronytekercseket, nyakékeket, fülbevalókat stb. muzeumunkban a felsoroltakból egy példány sem látható.

A bronzkori fazekasmunkák már sokkal csinosabbak, mint a kőkorbéliek; kezdetben még szabad kézből dolgozván, meglehetősen tisztátalan anyagból, sokszor belül vörösre, kívül feketére égetve; de vannak fekete mázolások is, melyek az irla (graphit) ismeretét árulják el.⁴⁾

¹⁾ Br. Nyári Jenő. Az aggteleki barlang mint őskori temető. 29. l.

²⁾ Móz. I. k. 24 v.

³⁾ Franz v. Kiss. Die Zahl- und Schmuck-Ringgender.

⁴⁾ Rómer Flóris. Műrégészeti kalauz. 36. l.

Muzeumunkban ezekből legérdekesebb a dobszai hires várdombról származó agyagedény. Az edény bögreidomú, füle letört és széle sérült. Párhuzamos vonaldísz vonul a széle körül és igen érdekessé teszi a bögrét a spirális rész, mely az edény középrészén kidomborodik. Feltűnőbbek még:

b) Nagyalu határában talált sárga agyagból készült urna-részlet, melynél a rendkívüli oldalfalazat feltűnő;

c) egy durva agyagból készült s primitív díszítménynyel bíró urna, lelhelye: Devecser;

d) egy felülről lefelé futó hullámvonalakkal díszített urna-részlet, lelhelye: Búd;

e) egy égetett agyagból készült urnának csucsorja, találatott Devecserben;

f) egy Nagyaluban talált szemcsés agyagból készült urna-töredék, melyen újjal benyomott mélyedések vannak;

g) egy Korlátón kiásott urna-részlet újjal benyomott párhuzamos vonalakkal;

h) egy Devecseren talált kancsó-töredék párhuzamosan futó hullámvonalakból alakított díszítménynyel;

i) egy, Papi környékén talált, számos lyukkal bíró szűrő-töredék stb.;

j) négy db. nagyobb s négy kisebb hamuveder vastag falazattal s kezdetleges díszítéssel; lelhelyök a muhi pusztá, Gröber József úr ajándéka;

k) 15 db. nagyobb bögre; ezek egyikében felűzött csont és agyag galaris szemek, — hasonlóak a mi olvasóinkon látható szemekhez.

Legérdekesebb azonban az agyagművek közül azon kisebb bögre, melyben egy kis agyagkanál van, muzeumunkban az egyedüli példány, mind e tárgyaknak lelhelyök a muhi pusztá, Gröber József földbirtokos úr ajándéka.

Ebben lehet összefoglalni a felső-magyarországi muzeum-ban látható bronzkori tárgyakat.

E bronzkori leletek tehát történelmet hirdetnek nekünk, még pedig azon időbelit, midőn az ember nem bírta még a vasat a vastalmú ásványokból kiolvasztani, hanem csupán kezdetben a rezet, később a rezet és az ónt használva $\frac{9}{10}$ réz és

^{1/10} ón vegyülekben¹⁾). E vegyülek a biblia nyelvén érez, a mai európaiakén bronz vagy bronz név alatt ismeretes; bronz eszközöket azonban tűz nélkül nem lehetett előállítani, az a kérdés merül fel tehát, honnan kapták a tüzet?

Valami szerencsés véletlen; villámütés, vulkanikus kitörés vagy szárazfa összedörzsölése által tüzhöz jutott az ember. Könnyen elhihető, hogy talán a szárazfa összedörzsöléséből nyerhették az ősök a tüzet, mert Livingston híres afrikai utazó előadása szerint a négerek némely törzse a tüzet akként éleszti, hogy egy korhadt belül fába lyukat fúr, s egy keményfa pálczát addig sodor e lyukban, míg a fa égni kezd. Az ausztráliai vadnépek hasonlóképen két fának egymáshoz dörzsölése által tesznek tüzre szert; ez eljárás azonban, különösen esős időben igen nagy fáradsággal járván, rendkívül ügyelnek arra, hogy tűzők, ha egyszer meggyújtották, ki ne aludjék. Ez okból gyakran banksia tobozt hordoznak magukkal, a mely oly lassan ég mint a tapló.

Az északamerikai indiánoknál a dakoták fúró ívet használtak a tűz gerjesztésére; a Ladroni szigetlakók pedig a tüzet addig nem ösmerték, míg csak Magellan (1519) ismételt tolvajlásaikon felboszankodva, egyik falujokat fel nem égette. Midőn fakunyhóikat lángolni látták, eleintén azt hitték, hogy a tűz oly állat, mely fával táplálkozik, s mivel néhányan a kik közel mentek hozzá, megégették magokat; a többiek félreálltak, nehogy felfalja vagy erős lélekzés által megmérgezze őket ez a rettenetes állat.

De ismeretes a történelmi korszakból is, hogy az őshajdan népei e véletlenül nyert kincsre, mily végtelen nagy súlyt fektettek; az ó világ két cultur nemzete: a görög és rómainál is a tüzet, mint valódi nemzeti szentséget látjuk őrizve, különösen a nők által, kik ha azt kihagyták aludni, borzasztó halállal büntetettek (Vesta szüzek.)

A mily nehézséggel járt tehát a tűz élesztése, ép oly szor-

¹⁾ Elvetendő tehát Wiebel régésznek azon állítása, hogy a hajdani bronz, nem réz és ón keverékből készült, hanem egyenesen oly ásványból nyerték, melyben e két alkatrész együtt találatott.

gosan örködtek is a felett, hogy a már egyszer meggyújtott többé ki ne aludjék; nekünk, a kik különféle svéd, salon stb. gyújtószerekkel rendelkezünk, fel sem tűnik, hogy mily fontos szerepet játszott az ősoknél a tűz, és mily lényeges czikk még mai napig is a vadaknál. A tűz feltalálása által az ember nagy hatalommá lett; az örökfényű szinaranyból ékszereket, a szintén termékállapotban talált rézből s később ennek vegyületeiből bronzeszközöket készíthetett; edényeit kiégetheté, javított fegyverei által urává lön az erdők vadjainak és a folyók halainak. — A bronzkor embere a kőkorszakéhoz képest már valódi fényűző, ki ékszereire nagy gondot fordít, mint ezt a talált arany- és bronzleletek bizonyítják.

Az a kérdés azonban: hogy ismerkedtek meg az őselődök a rézzel és annak vegyületével az ónnal?

Azt hisszük nem csalódunk, midőn azt állítjuk, hogy az ásványrészből elsőben is az arany és a réz vonhatta magára az ember figyelmét; nemcsak azért, mivel az első számtalan patak és folyó homokja közt jön elő s élénk színével lebilincselhetette még a vadakat is, a kikiről különben is tudjuk, hogy mennyire szeretik magukat felpiperézni, hanem mivel mindkét fém igen gyakran termés állapotban is találtatik s azonnal tetszés szerinti alakra verhető. Így például a Felsőtó környékén (Észak-Amerikában) lakó indiánok a tiszta rezet azonnal fejszévé s egyéb tárgyakká kalapálták.

De az ón is korán kelthetett figyelmet érczének nagy súlya által. — Midőn még az őselődök a bányaművelést hasznokra kellőképen nem tudták felfogni, a fém ritkasága miatt, gazdálkodási szempontból megtörténhetett, hogy egy kevés ónt keverték a rézhez vagy megfordítva, s ez által azt tapasztalták, miként az így nyert tárgy sokkal szilárdabb.

Az ilyenmő folytonos kísérletezés után végre megállapíthatták a legkedvezőbb elegyítési arányt a fejsze s más védő szerszámnál. Meglévén állapítva az elegyítési arány, könnyű volt a becses keveréket formákba önteni. A leletek azt igazolják, hogy az öntés három féle módon eszközöltetett. Ugyanis az öntő minták vagy ércz-, vagy kőből voltak, s két egymásra illő részből állottak, az ezekben öntött szereken az összekötő vonalat

tisztán meg lehet látni. A második mód hasonlított a mostani mintázáshoz, t. i. a két félminta farámákba szorított homokba lett benyomva. Az öntés harmadik módja viasz segítségével történt. A viaszból kimintázott tárgy agyagföld keverékkel vététtet körül, azután az egészet kiögették, a meghagyott nyíláson az elolvadt viasz kifolyt s helyébe érczet öntöttek be. S úgy látszik, hogy ez utolsó s legkönnyebb öntési mód volt a bronzkorban a legáltalánosabb használatban.

És hogy valóban a bronz, aranyműemlékeivel együtt megelőzte a nagyon is közönséges vas és ezüst használátát, abból bizonyítható be, hogy a vas csak igen gyéren fordul elő természetállapotban (leginkább mint meteor vas), s ekkor is csak fokozott hőségben és más ásványrészek hozzáadása mellett idomítható; ugyanez áll, habár kisebb mértékben az ezüstről is. Azért tehát századoknak kellett elmúlnia, míg a kohászat annyira fejlődött, hogy vasat is tudjon előállítani, mely a hagyományok szerint kezdetben az arannyal volt egyértékű.

Vannak azonban más bizonyítékaink is. A legrégebbi írott könyvben, Mózes négy első könyvében a bronz nyolczvanháromszor, a vas csak négyszer említetik. Hesiodus, a ki Kr. e. mintegy 900 évvel írt, a régiekről azt mondja: „Érczeszközeik, érczházaik voltak, és ércben dolgoztak. A fekete vas még nem létezett.” Homer Illias és Odysseájában a bronz van oly közönséges ércz gyanánt feltüntetve, a melyből fegyvereket és másnemű eszközöket készítenék; a vasról sokkal gyérebben tétetik említés. Ebből ismét az világlik ki, hogy mind Hesiodus, mind pedig Homer a bronz- és vaskor átmeneti időszakában éltek.

A bronzkor keletkezése felől különfélek a nézetek. Vannak, kik azt állítják, hogy a bronzot etrusiai kereskedők vagy római katonák hozták be; mások ellenben azt vitatják, hogy a bronz phoenecziai kereskedők által terjesztetett el Európában: vannak olyanok is, kiknek az a nézetük, hogy az Európában még kőkorban élő nemzedék egy más civilizáltabb, keletről jövő indogerman nép által részint meghódíttatott, részint kiirtatott; végre vannak, a kiknek az a meggyőződésük, hogy a bronz behozatala nem valami rögtöni változásnak a népek életében, hanem a békés kifejlődésnek és haladásnak tulajdonítandó.

Angol régészek pedig azt tartják, hogy a bronzkor Anglia déli részén keletkezett s onnan terjedt szét Európa többi részeibe.

Ezen nézetek mindegyike mellett lehet érveket és ellenérveket felhozni.

Az első nézetre felhozhatjuk, miszerint eddigelé semmi bizonyítékunk nincs arra, hogy Etruriának oly kiterjedt külkereskedése lett volna, melyet az Észak- s Kelet-Európában talált nagy mennyiségű bronzleletekből lehetne kimagyarázni.

De a mindenfelé talált bronzeszközöket római korszak műveiül sem lehet tartanunk, mert római eserépedény, vagy a római korszak egyéb maradványainak társaságában soha sem találtattak; oly országokban is, hová a római hadsereg a történelem tanúsága szerint soha be nem hatolt, minők például Dánia és Irhon, mégis bronzeszközök nagy mennyiségben fordulnak elő; de a bronzkardok sem hasonlítanak a római katonák által használtakhoz; azonfelül a rómaiak által készített bronz, rendszeren nagy mennyiségű ólmot tartalmaz, ellenben a bronzkorinál erre nem igen van eset. A pompeji és herkulanumi ásatások szintén nem szolgáltatnak bronzfegyvert, sőt ezen szó ferrum, a latin nyelven vasat, azaz annyit jelent mint kard, következképp a római kardok csakis ezen fémből készültek. — Önkényt következik tehát, hogy elesik az az állítás, mintha a bronzot a római katonák hozták volna be.

A svédek egyik jeles archaeologusa Nilson, azon nézetét igyekezett érvényre juttatni, hogy a bronzot phoenicziai kereskedők hozták be. Azon véleményben van Sir György Levis angol régész is, a ki egyrésztől beismeré, hogy az óvilágban Cornwall (Britannia délnyugati részén) volt az a hely, honnan a phoenicziaiak a legtöbb önt áshatták, de másrésztől azt igyekezett bebizonyítani, miként e fém a földközi tenger keleti felén lakó népekhez Gallián keresztül szárazföldi úton került, és a phoenicziai hajósok a Rhone folyó (Franciaország keleti részén) torkolatánál rakodtak meg vele, s nem vala szükség érte Britániába hajózni.¹⁾

Ma azonban már bajos eldönteni, hogy mely forrásból

¹⁾ V. Ö. Lubbock. Történelem előtti idők, I. k. 56—77. l.

merítették a phoenicziaiak a rezet, mivel az igen sok helyen található; a mi az ónt illeti, erre már határozottabban mondhatjuk, hogy vagy Cornwallból, vagy a Szumatra és Borneo közt fekvő Banka szigetéről szállíthatták. Ez ismét a mellett bizonyít, hogy az ókorban már jelentékeny kereskedés űzetett a távoli országok között; de Strabo tekintélyére is adhatunk valamit, ő pedig azt mondja, hogy a phoenicziaiak Cadixxal űzték az ónkereskedést, a mely közelebb van Cornwallhoz, mint Sidonhoz vagy Tyrushoz.

A tisztán, messzeterjedő kereskedésök által nevezetessé lett phoenicziaiak, hogy Európában messze északon megfordultak, a mai napig fennmaradt jelekből s nevekből bátran következtethetjük. — Svédországban és Norvégiában alig egy ember nyom előtt minden évben június 23-án Ker. János éjjelén megülték Baal vagy Balder¹⁾ ünnepét. Valamely hegy vagy domb tetején farakást gyújtottak meg s a szomszédbeli nép összegyülekezett, hogy mint a hajdani Baal papjai énekelve táncoljon körüllette. A sz. János éjjeli tűz, mai napság is több helyen Baldersbal Baal tűzének neveztetik. A Baal nevezet számos skandinaviai helyre is ráragadt, így például Balt, a nagy és kis Belt, Baleshangen, Balestranden, Belteberga stb.

A felsorolt adatok alapján méltán következtethették az archaeologusok, hogy phoenicziaiak vitték be Európa egyes részeibe a bronz szerszámokat.

A phoenicziaiak bronz ismeretére becses tanúbizonyság a biblia elbeszélése is. — Midőn Salamon király templomot akart építeni Jeruzsálemben, szolgálakat küldé Hiramhoz, Tyrus királyához, kik kérnék őt, miszerint parancsolná meg szolgálának, hogy cédrusfákat vágjanak a Libanonról, mert tudod — úgymond Salamon — hogy nincs népem közt ember, ki fát úgy tudjon vágni, mint a sidonbeliek. Mikor tehát hallotta Hiram Salamon ígét, örvende és mondá: a miket parancsoltál nekem, én megcselekszem minden kívánságodat a cédrus és fenyőfák iránt²⁾.

¹⁾ Baalnak vagy Belnek nevezték a phoenicziaiak a napot, az ég királyát, előjön még Bel-samen, Bel-uranus, Bel-zeus és Bel-phegornév alatt is.

²⁾ Királyok III. könyve 5 r. 2 — 8. v.

Alább ismét ezt olvassuk: „És elkülde Salamon király és elhozatá Hiramot Tyrusból, egy özvegy asszony fiát Neftali nemzetségéből, kinek atyja tyrusi volt, a rézművest, és teljeset bölcseséggel és értelemmel és tudománynyal minden rézműnek a megcsinálására. Ki mikor eljött Salamon királyhoz, megcsinálá minden művet. És alkota két rézoszlopot, egyik oszlopot tizen-nyolez könyöknyi magasságra és tizenkét könyöknyi zsinór éri vala körül a két oszlopot. Rézből öntött két gombot (oszlopfőt) is csinála, melyeket az oszlopok tetejére kellett tenni.¹⁾

Végre nem megvetendő azoknak nézete sem, kik azt állítják, hogy a bronzkor békés kifejlődésnek és haladásnak az eredménye.

Ezen meggyőződésünket szilárdítja kivált hazánk közép-európai fekvése, mely mind a közvetlen tengeri kereskedéstől el van zárva, mind természetes védbástyái által lakóinak biztos menhelyet nyújthatott; továbbá azon körülmény, hogy érc-hegyeink már az őskorban történt kiaknáztatását majdnem bizonyosnak lehet felvenni; s végre hogy mind réz- és bronzleleteink roppant változatossága, mind pedig a megtalált öntő minták (matrix,) minők a st.-erzsébeti (Szeben m.), felső-dobszai (Abauj), muzsalyi (Beregh), kürtii (Komárom), sajógömöri, pilini, terenyei (Nógrád), stomfai (Pozsony), aszódi, fűzesabonyi; a barsi és hontmegyei leletek, továbbá az u. n. bronzpogácsák, vagyis az öntésnél ki- vagy elfutott bronztömegek világosan bizonyítják az eszközök itthoni készítését és nem külföldről való importálását.²⁾

De a fémkor Magyarországon még más tekintetben is különbözik a nyugot-európaítól, mert nálunk tiszta rézből készült eszközöket is találtak különösen Selmecz vidékén, még pedig nagy számmal, a melyek alakjaikban közvetlenül a kifűrt kőeszközökhöz csatlakoznak, s melyeknek használatba vételénél inkább a súly, mint az él vétetett tekintetbe. E leletek alapján

¹⁾ U O. 7. r. 13—16. v.

²⁾ A bécsi, zürichi, saint-germaini és a Britisch muzeumban, a London közelében lakó Sir Evans híres magángyűjteményében, a magyarországi bronz- és rézleletekből válogatott példányok vannak: 30-nál több rézből készült eszköz csak a zürichi muzeumban van: l. Arch. Értesítő.

nem fogadható el az angol, francia és dán archaeologusok azon állítása, hogy a neolith vagyis csiszolt kőkorra közvetlenül a bronzkor következett.

E rézkort az archaeologusok mint a lépcsőzetes kifejlődésnek egyik szükséges fonalát több helyütt keresték s elszórtan nyomait (pl. Irlandban) meg is találták, nálunk azonban a leletek oly tömegesen kerültek napfényre, hogy minden kétséget eloszlatnak; s a rézkori civilizációnak befolyása a bronzkorra tagadhatlan.

Általában mondhatjuk, hogy épen úgy, mint Francia- és Angolország a negyedkori legrégebb kőeszközökre s a barlanglakók emlékeire nézve legnevezetesebb, a mint Dániát a konyahulladékhalmok és Svédországot csiszolt emlékei, Olaszországot a terramarék, Svajczt a czölöpépítmények jellemzik, úgy hazánk a régebb fémkor civilizáció történetében foglalhatja el méltó helyét.¹⁾

A bronzkori népek életmódját, vallásukat, szokásaikat következőkben foglalhatjuk össze: A ruházatot illetőleg kezdetben az állatok bőrét használták anyagúl, abból készítették a mellvértet, avval huzatott be a pajzs, azzal köttettek a szerszám és fegyverdarabok nyeleikhez. De vászonszövet is találtatott bronzkori angol halmokban és a svajci tavakban; Ribe közelében Jütlandban pedig 1861. Vorsaae dán archaeologus három bronzkori sírt vizsgált meg, melyek közül az egyikben a halott feje mintegy 6 hüvelyk magas gyapju sapkával volt befedve. A sapka külső fele szabadon csüngő s rövid csomóban végződő bolyhókkal volt sűrűn borítva. A hulla majdnem félköralakú s a nyak számára kilyukasztott, durva gyapjuszövetbe volt burkolva. (E ruha hossza 3 láb s 8 hüvelyk, szélessége hosszával arányos. Ugyane sírban a lábaknál két drb. $14\frac{1}{2}$ hüvelyk hosszú, $3\frac{1}{2}$ hüvelyk bőségu gyapjuszövet volt, melynek használati módja nem eléggé világos ugyan, bár nagyon valószínű, miként láb-szárharisnya lehetett.)

E lelet tehát a mellett bizonyít, hogy a műveltség meg-

¹⁾ Lubbock, Történelemelőtti idők, II. k. — LXVII.

lehetős magas fokon állhatott, mert már a gyapjút is fel tudták használni ruhadarabok készítésére.

A bronzkorban használt lakások nagy része kétségkívül egészen vagy félig földalatti volt. Ástak egy vermet, — hasonló a mi vidékünkön is előforduló burgonyavermekhez — és az abból kibányt föld kerek falat képezett, az egészet azután galyakkal fődtek be. Nincs kizárva azonban az sem, hogy még e korszakban tavakra is építettek lakásokat, mert Svajcz nyugati tavaiban bronzkori műemlékeket is találtak.

A mi pedig e kornak vallási emlékeit illeti, azok oly ritkán fordulnak elő, hogy róluk teljes pozitivitással csak igen keveset mondhatunk.

Bálványaik hagyomány nyomán fából, agyagból és bronzból voltak, e két utóbbiból találtak is apró alakocskákat, minők: lovak, kosok stb., de ezeket talán, mint Rómer helyesen jegyzi meg, czifraságoknak is lehetne tartani.

A bronzkori népek temetkezésére általános törvényt felállítani nem lehet, mert úgy látszik, hogy a hullának ültő vagy kinyújtózott helyzetben való eltakarítása, és annak elégetése is egyszerre volt divatban. Ezzel változtak egyszersmint azon tárgyak is, melyekkel a halottat túlvilági útjára ellátták. — Az elégetés máglyán történt. Az elégetett csontok a hamuval hosszúkás vagy kerek köldákba zárattak; a csontok fölött majd mindig a halottnak becsesebb tárgyai találtaknak, u. m. bronztűk, gombok, borotvák, kések stb. A gazdagabbak nagy halom alá, a szegényebbek laposban, halmok nélkül temették el halottaik maradványait, vagy turfás helyeken is, hol ruházatjuk, főleg a bronzneműek épségben megmaradtak.

Mily hosszú ideig tarthatott a bronzkor, azt bajos volna eldönteni, akadt azonban egy régész Morlot személyében, ki a bronzkort négyezer évre teszi. Annyi azonban bizonyos, hogy rövidebb lehetett a kőkorszaknál, mert a vas és ezüst kiolvasztásáig már kevesebb fejlődés vala szükséges, mindamellett Görögországban Homér koráig, Rómában a köztársaság közepéig jó le; Észak-Afrikában a római csásárok idejében is még divatos; Mexiko és Peruban a fölfedezők még mindig kő és bronz fegyvereket találtak, tehát a XVI. század elején.

Vaskorszak.

E korszak alatt az archaeologusok azon időszakot értik, midőn a fegyverek és különféle házi eszközök anyagát a vas képezte.

A vaskorszak a bronzkor után következett; a különbség a kettő között nemcsak az, hogy ebben a vasat dolgozták és dolgozzák fel a szükséges eszközök előállítására: hanem, hogy a különféle házi szerszámok és fegyverek alakjai változnak, a fazekas munkák az állati és növényi sajátságokat utánozzák, az ólom és ezüst közhasználatnak örvendenek, feltaláltnak az írás és pénzverés mestersége.

Miként azonban az emberek fejlődése nem általános a földnek minden részén, hanem minden országra, vagy népre nézve más és más, többé vagy kevésbé kedvező befolyást gyakorol annak fekvése és éghajlata: úgy a vaskor sem állott be az egész világon egyszerre; mert még mai napság is vannak népek, — mint az andamani szigetlakók és fuegóiak, — melyek még most is a kőkorból élnek. — A népek fegyverei és eszközei azoknak szellemi műveltségét hűen visszatükrözik. A történelem tanúsága szerint, az oly népek, melyek a vaskorszakban éltek, ha olyanokra törtek, melyek még ebből a fémből nem bírtak fegyvereket, rendesen győztesek maradtak (pl. Cortez Mexicóban), nemcsak azért mert tökéletesebb fegyvernemmel rendelkeztek, hanem mivel a műveltségnek magasabb fokán állottak. Ilyenkor a legyőzöttek a győzőkkel egyesülve, a kőszerszámok helyett a vasból készületeket kezdték használni, s így a bronzkort egészen átugrották. — Livingston Afrikának egyes törzseiről pedig azt mondja, hogy azoknál kő- és bronzkor nem létezett, hanem hogy a vas olvasztásához ős idők óta értettek.

Vannak arra is adataink, hogy az északi népek előbb ismerték a vasat mint a déliek, és Skandináviában az emberek a kőkorból a vaskorba léptek át, minek oka részint elszigeteltségük, részint a vaskövek és termék ezüst nagy bősége lehetett.¹⁾

Mikor hozatott be Észak-Európába a vas? ezen kérdést

¹⁾ Szathmáry K. Az emberi művelődés története. I. k. 49. l.

teljes positivitással eldönteni nagyon bajos volna; de az nem valószínűtlen, hogy a vas használata igen gyorsan terjedhetett. Bármiként álljon is azonban a dolog, annyi bizonyos, hogy 390. Kr. e. Brennus katonái midőn Róma ellen mentek, már vaskardokkal valának fölfegyverkezve. A mindent észlelő Tacitus a caledoniai fegyverekről szólván, azt írja, miként a Skóciában használt kardok vasból voltak készítve. — Néhány évvel ezelőtt Bern táján egy oly csatamezőt fedeztek föl, a hol nagy mennyiségben találtak mindennemű vaseszköz a vaskorszak kezdetéről. — Hasonlólag igen érdekes e korbeli leletre bukkantak még a schleswigi tőzegmocsarakban is.

Az az ingadozás, mely a vaskori tárgyakra oly hosszú ideig uralkodott, annak tulajdonítható, mivel a kevésbé értékes és érdekes vaskorszaki leletekre igen kevés gond fordított.

A vaskorszak fegyvereit és különféle házi eszközeit ezekben foglalhatjuk össze:

A támadó fegyverek közül kitűnik a kard, a mely többé már nem nádlevélidomú mint a bronzkorban, hanem egyenlő szélességű, kerek vagy szegletes hegygyel végződők, többnyire egyélűek, sokkal hosszabbak a bronzkoriaknál és markolatjuk csontból, bőrből vagy fából készült.

A felső-magyarországi muzeumban e nemből egy tűzben megörbített példányt bírnak, a mely darab a többi vaskorszakbeli tárgyakkal együtt a III számmal jelzett üveges szekrényben van elhelyezve. E szekrénynek hossza 2 m. és 16. cm., szélessége 90 cm., magassága pedig 55 cm.

E korszak emberei a hosszú kardokon kívül, jobb oldalukon hordják a rövidebb kardot vagy csatakést; a nyeregkapán a harszi szekerezét (franziska), a mely a mi ácsszekerezőinkhez hasonlít. Gyakoriak még a hajítólándzsák és nyilak is. — Nálunk 2 db. lándzsacsúcs látható, az egyik 15, a másik 12 cm. hosszúságú, továbbá egy nyílhegyet is bírnak.

A védőfegyverek közül pánczélok, pajzsokat és sisakot gyéren találnak; talán azért, hogy a földben elmállottak; vagy a sisakokra nézve, hogy a vitézek födetlen fővel harsoltak. — Nekünk e tárgyak közül 2 db. sisakrészletünk van, meglehetősen rozsdás állapotban.

A harezi paripa szerszámjából a vas zablya helyett csak a kantár jó elő; a karika nélküli hegyes sarkantyúk a bronzkoriak mintájára készültek, de jóval nagyobbak és csak a bal-lábon viselték. Muzeumunkban 3 db. sarkantyú látható, az egyik rendkívüli nagyságú, mivel egyik szárának a hossza 10 cm.

A házi eszközök közül a vasedények katlanalakúak és aljuk egy darab lemezből áll. — A kések a faragó késekhez nagyon hasonlítanak, mi ez utóbbiból 6 példányt bírnak különböző alak- és nagyságban. Találnak ezeken felül igen kezdetleges szerkezettel bíró fűrészeket, vascelteket a melyek a bronzkorinaknál nagyobbak, és különféle kulcsalakúak bíró tárgyakat, melyből mi is bírnak 4 példányt, azonfelül eddigelé még nem tudható tárgyakat, minők nálunk is láthatók; számuk 10 db.

E korszak ékszereit az úgynevezett karpereczeket, függőket, nyaklánczokat, gyűrűket stb. aranyból, ezüsből, bronzból és vasból készítik. — Muzeumunkban 2 db. karika látható, hi-hetőleg karperecz, az egyik ezüsből a másik bronzból van készítve.

A fazekas munkák a vaskorban tisztább és tartósabb agyagból állítatnak elő, és irlából (graphit) készült fényes mázzal vannak befeketítve. — Nálunk e nemből több növényalakot viselő és fekete mázzal bevont bögre látható, azonfelül egy zsinórra felfűzött 31 db. agyaggyöngy.

Ebben lehet összefoglalni a vaskorszakbeli és a muzeumunkban látható tárgyak rövid leírását.

Hogy mily műveltséggel bírtak a vaskorszak emberei? erre igen érdekes jellemzést találunk Tacitus római történetírónál, ki a germánokról ír ugyan, de alkalmasint rá illik ez, a többi e korban élt népekre is.

Álljon tehát itt a nevezett írótól e néhány sor: „Kiki térrel keríti be a maga házát, akár oltalmúl a tűz viszontagságai ellen, akár építési tudatlanságból. Még a falkövek vagy téglák sincsenek náluk használatban: mindenre idomtalan anyagot használnak szépség vagy gyönyörködtetés nélkül; némely helyeket szorgalmasabban mázolnak be oly tiszta és fénylő földdel, hogy festésnek és színes rajznak tetszik. Földalatti ver-

meket is szoktak nyitni s azokat sűrűen ganéjjal fődik, hogy télre menhelyök és éléstáruk legyen¹⁾

Marhájuk kis szarvú vagy szarvnélküli. Bőrüket ruhául, pajzsfedőül és szíjakul használták. A juh, sertés, tyúk, lúd és galamb a házi állatok sorában állottak, nemkülönben a kis patájú ló is, mely urát a kutyával együtt a csatába és a vadászatra kíséri. A méhtenyésztést nagyban üzték, a mézet és a méhsert fűszerül használták. Elvezték még a tejet, vaját és sajtot is.²⁾

Művelték a buzát, rozst, zabot és az árpát a ser készítéséhez; a bábót, borsót és lencsét neveik után itélve, a rómaiaktól vették. — Kertjeikben retket és más édes gyökereket termesztettek.³⁾

A paripa, eb, fegyverek és nem egyszer nagy értékű kincsek. gazdájokkal együtt temettetnek vagy égettetnek el; az elégetés azonban már gyéresebb. A holttesteket kő- vagy fakamarákba helyezik el.

A vaskorra vonatkozólag elégségesnek találom e rövid vázlatot azért, mivel az ezen korbéli lakosok további fejlődési viszonyaik már a történelmi tudat körébe esnek, és ott bőrebben tárgyalatnak. E kevésből is azonban meggyőződhetünk, hogy a vaseszközök használata által az ember már természetfölötti hatalommá lett, mert nemcsak az állatok és növények, hanem a föld szilárd kérge és az elemek fölött is úrrá lett⁴⁾.

Az pedig kétséget nem szenved, hogy a vas utóljára kezd tért foglalni a fémek közül; az ó-olasz Mythológiában Aesculanus (a rezes), Argentinus (az ezüstösnek) atyja. E szerint e népek is a rezes és bronzot az ezüst előtt ismerhették. Titus Lucretius (szül. 96. Kr. e.) a Természetről írt művében, miután előbb leírja a kőkort, így folytatja:

Rézzel művelték a földet, a háború vészeit
Rézzel váltogatták, szörnyű sebeket vele szórtak,
Barmot is és földet vele foglaltak, miután a
Fegyvernek minden fegyvertelen engede könnyen.

¹⁾ Tacitus, Germania, 16. fejt.

²⁾ Tacitus, id. mű. 5. fejt.

³⁾ Tacitus, id. mű. 23. fejt.

⁴⁾ P. Szathmáry K. id. mű. 49. l.

Majd kicsinyenként vas fegyver jöve végre divatba,
S réz kasza lőn fordítva csakis buja célra ezentúl.
Vassal kezdték a föld talaját hasogatni,
Azzal döntötték el a kétes háború sorsát.¹⁾

Még egy pár kérdés eldöntése volna hátra, nevezetesen : mikor kezdődött a vaskor, és melyek a nevezetesebb vaskorszaki lelhelyek ?

Az első kérdésre vonatkozólag azt válaszolhatjuk, hogy a vaskorszak idejéről közönségesen a népvándorlás korát, (4—7. századot Kr. u.) szokták fölvenni a régészek.

Nevezetesebb vaskorszaki lelhelyek pedig Svajcz, Dánia és Ausztrián kívül hazánkban a következők : Szihalom, melyet 1868-ban Foltiny János úr kutatott át, Abauj megyében Buzita, Borsod megyében Szirma-Besenyő, Zemplén megyében Pusztahalom, Hont megyében Szob és Bénye, Pest megyében Perbál, stb.

Jelenleg még a vaskorban élünk ; alkalmazásában azonban változás állott be, a mennyiben mindig több és több aczélt készítenek belőle, miért is ezt a kort öntött aczél kornak lehet nevezni. Lehetséges, hogy már a vaskorszak tetőpontjához közeledünk, s hogy ezentúl a vassal valami más fém fogja megosztani az uralmat.

Melyik lehetne az ? Az ezüst fehér, könnyen nyújtható, szépen fénylő és nehezen rozsdásodó aluminium, mely könnyűségénél fogva igen alkalmas különböző tárgyakra (p. tollak készítésére²⁾), habár a vasat sohasem fogja is kiszorítani, amint emez sem szorította ki tökéletesen a bronzot, a rezet és a követ ; mindazonáltal az emberi nem művelődésében egy lépéssel ismét előbbre jutunk.

* * *

A történelemelőtti időnek három részre, u. m. kő-, bronz- és vaskorra való felosztása a talált leletek ezerein alapszik ; módosítást csak annyiban követel, a mennyiben Magyarországon, Irhonban, Görögországban és Némethonban a kő- és bronzkor közö, még a rézkor esnék.

¹⁾ Lucretius, id. mű, Fábian Gábor fordításában 1288—1295. v.

²⁾ Dr. Róth, Ásvány-, Kőzet- és Földtan, 33. l.

A történelemelőtti kornak e három részre való felosztása északi Európából ered, s kezdeményezői valának E. J. Thomsen a koppenhágai muzeum alapítója és Nilson svéd archaeologus.

A schleswig-holsteini háború évében (1864) a német tudósok kikeltek a dánok által állítólag „valédi tolakodással prédikált és oktroyált systema” ellen. Azonban Dr. Fr. Lisch, a schwerini archaeologiai társulat igazgatója kimutatta, hogy ő ezen felosztást már régebben felállította mint Thomsen, tehát itt sem oktroyálásról, sem új systémáról szó sem lehet, mivel a leletek magok mutatják, hogy egyik vagy másik tárgy milyen korból való. Mert ha például valaki azt mondja: „Ez a koponya a kőkorból való”, ez nem jelent egyebet, mint „e koponya mellett csak kőből való eszközöket találtak, és egyáltalán fémből valókat nem”

Azonban bármiként vitatkozzanak is a tudósok e kérdés fölött, annyi tagadhatlan, hogy e felosztás nem új. Már Lucretius római költő határozottan fölemlíti e háromkort a „Természet”-ről irt művében, a mely Fábrián Gábor fordítása szerint így hangzik:

A fegyvert hajdan képezték, kéz, köröm és fog,
Ugyszintén a kövek s erdők töredékei, az ágak;
Csak később, mikor a tűz s láng ismerve levének,
Akkor lőn réznek, vasnak kitanúlva hatása;
S a réznek hamarabb túlták hasznát a vasénál,
Minthogy amaz lágyabb és bővebb is vala ennél.¹⁾

Én a magam részéről csak azt látom még szükségesnek figyelmeztetőleg és buzdítólag megjegyezni, hogy vidékünk kő-, bronz- és vaseszközök lelhelyeiben is elég gazdag lévén, minden művelt fiának kötelessége a látszólag kevés értékkel bíró ily emlékdarabok megőrzése és muzeumunkba való juttatása, mert a tudomány előtt egy darab kő-, bronz- vagy vastöredék, cserép vagy szövetdarab becsesebb minden aranyból és ezüstből.

Végezetül nem mulaszthatom el mély köszönetemnek e helyen is kifejezést adni Ttes Klimkovics Gábor nyug. cs. kir. százados és muzeumi őrnak azon szíves készségért, hogy nekem ez értekezésem összeállításánál, az egyes tárgyak lelhelyeire nézve felvilágosítással szolgált. Dr. Tóth Lőrincz.

¹⁾ Lucretius, id. mű. 1282—1287. v.

Egy eddig ismeretlen nyomtatvány 1626-ból.

Köztudomású dolog, hogy a kassai dóm évek óta restaurálás alatt van. Az 1884. év január hava 17. a dómépítő-bizottság a munkálatoknak czélszerűen való folytathatása végett hazánk e remek góthstíli templomának egyes részeit megvizsgálván, a többek közt azon főoszlopot is szemügyre vette, melyhez a szószék van erősítve; ezen főoszlop mellett van elhelyezve Illenfeldt Andrásnak, († 1587)¹⁾ Felső-Magyarország főhadvezérének, veres márvány síremléke is, e síremlék helyéből elmozdítottván megette, leesve találtak egy Lőcsén 1626. évben Brewer Lőrincznél nyomtatott *Kalendáriumot*. A nap-tár Új és Ó; de nem egyszersmind protestáns is.

E könyvről azonban országos hírű bibliographusunk Szabó Károly, nagy munkája: *Régi Magyar Könyvtár* 1531—1711. semmit sem tud, de még az eddig lappangó vagy elveszett munkák címei közt sem említi meg a Magyar Könyv-Szemlében²⁾, nem találtam ugyan csak a M. Könyv-Szemle „Adalékaiban”³⁾ (a Régi Magyar Könyvtárhoz) sem s ennél fogva — azt hiszem — nem csalódom, hogy ha a kezeim közt

¹⁾ Illenfeldt András sírfelírata: „Andreas Illenfeldt Röm. Kay. Mayt. Obristen Zayg. Maister Ambts Lieutenant in Ober-Ungarn. Starbe den 22. 7-ber Anno 1587.“

²⁾ Szabó Károly: XVII. és XVIII. századbéli (1601.—1709.) Magyar nyomtatványok, melyeknek jelenleg egy példánya sem ismeretes. M. Könyv-Szemle 1878. 230.—237. l.

³⁾ Fraknói Vilmos: M. Könyv-Szemle 1878. 251.—302. l. Szabó Károly: 313.—319. l. U. O. ugyan ő l. 1879. 13.—20. l.

U. O. 1879. Szinnyei J.: 35.—41. l. Szabó Károly: II. 119.—125 l. s észrevételek 125.—133. l. III. 181.—189. l. Kudora K. és Kiss Áron: 212.—215. l. Ballagi Aladár: 287.—293. l. 1880. Majláth Béla: 126 — 134. l.

levő löcsei nyomású kalendáriumot eddig teljesen ismeretlennek, sőt u n i c u m n a k, tartom.

Ez ok készítet arra, hogy eme kalendáriummal bővebben foglalkozzam némi csekély szolgálatot vélvén tehetni bibliographiáknak is.

A könyv — szokása szerint a kornak, melyből származik — egy darab, zsoltártöredékkel beírt hárttyába volt bekötve, melyből azonban kezemhez jutásakor már ki volt áztatva, az áztatás semmi újat sem deríthetett fel pl. a könyv egykori tulajdonosára nézve.

Könyvünk teljesen ép, csak az első hat lapja van 2 újjnyira a sarktól félig behasadva, hihetőleg valamely hegyes eszközzel akarták rejtekhelyéből kihúzni s így rongálódott meg, különben a lapokból semmi sem hiányzik; nyomása a friseség bélyegét viseli magán, az idő vasfoga épen nem látszik meg rajta; a veres nyomású betűk ma is teljesen élénk vörösek, mint harmadfél századdal ezelőtt voltak. Nyomdászati kiállítása dicséretére válik az akkor tájt betűi elegantiájáról híres löcsei nyomdának, melynek „betűit — Breuer idejében — elegantia tekintetében a németek s hollandok meg sem tudták közelíteni⁽¹⁾” pedig a Breuer-féle nyomda csak „1623 vagy 1624⁽²⁾ óta, (tehát csak 1 vagy 2 évvel a kalendárium nyomtatása előtt) századon túl rendkívüli tevékenységet fejtett ki, mint nyomtató s könyvkiadó.⁽³⁾ (Toldy F. Visszatekintés a nyomdászat négyszáz éves multjára.)

A könyv tisztasága arra enged következtetnünk, hogy nem igen gyakran forgott kézben, pedig tulajdonosa sok apróbb feljegyzést is írt bele, melyek kevésbé fontosak s utolsó jegyzékét a nap megjelölésével „d i e 22. 9-b r i s“ olvassuk, melyben felfogadott kocsisának fizetéséről s járandóságáról szól: fizetése R. 7 (7 Rhenus frt) egy mornis (?) ruha bélelt mente két új sarú (csizma) egy fejelés, egy cub. gabona-vetés és egy

Ráth György: 293.—305. l. 1881. Florián Jakab: 246.—248. l. Hellebrandt Árpád. 179.—244. l. Kudora: 180. 242.—243. 349.—350. l. Majláth 83. 348. Szabó IV. 117.—120. 1882. Szabó V. 82.—94. Kudora: 273. Majláth: 270.—273. 1883. Majláth: 27.—29. l.

¹⁾ Dr. Ballagi Aladár: A magyar nyomdászat tört. fejlődése 97. l.

²⁾ Könyvkiállítási Emlék II. bőv. kiad.

³⁾ M. Akad. Évkönyve XIV. köt. 58. l.

(?) zab-vetés — tehát a könyv úgy látszik, november hó végén vagy deczemberben eshetett — hihetőleg a praedicatio-székről — a síremlék mellé; mert később semmi feljegyzés sincs a hónapok közé beragasztott tiszta papírra írva.

A könyv magassága: 1 dm. 3 mm., szélessége: 7 cm. 6 mm.

A könyvecske teljes címe:

Kalendarium* | A Christvs Wrvnk | Születése**) után, 1626*, | Nagy szorgalmatosagal össze irattatott | Az | Herlicii David D. Stargart* | varosáa Pomerani Orszag | Astronomus | és Medicus által.

Lőczen,* Brewer Lorintz által.

16. r. A—E₅=5 ív (8 levelenként) = 40 sztlan levél = 80 lap.

A kalendárium 3 főrésze oszlik: 1) Naptári rész a „sokadalmakkal“ (vásárok), 2) Prognosticon, 3) „Rovid Chronica“ Kr. születése után a 2. évtől — 1620-ig.

A **Prognosticon** teljes címe: Prognosticon | Astrologium | az az: Az Eghi Fő Czilla | goknak forgásabol valo jöven | dőlés, ez mostani 1625 | (hihetőleg nyomdahiba 1626 helyett) Eszten | dőre, neucinemű törteneendő dolgokról, | és az üdőknek valtoza | sarol, Etc. Nagy szorgalmatosagal meg el | sőben iratott az | D Herlicius David által, | Nemetből pedig Magyar nyelvre | megh forditott | Lőczőn, | Nyomtatta Brewer Lorintz által (nyomdahibával). A prognosticon cím lapjának másik oldalán a következő ajánlás olvasható a nyomdatulajdonos kiadótól, ki egyszersmint a prognosticon fordítója is: Az Bölez és Tisztelendő | Ficker Mihálnak, | Lőczői Varosban La | kószo kereskedőnek, Enne | kem Jo akoro (akaro helyett) Biszod Apam Uramnak | Eszt az en Vy Magyar nyelvre forditott első IVDICIVMAT | (sic!) alaszatossagal és fini szeretettel, | meg ayanlom, és Vy Esztendőre | meg aiandekoszm. B r e w e r L o r i n t z.

*) A csillaggal jelölt sorok veres nyomásúak.

**) Az eredeti nyomtatásban előforduló ő, ű betűk ö-vel, az ü, ű betűk u-vel jeleztek.

A naptári rész 14, a sokadalmak 2, a prognosticon a czimlap (ajánlással) s tartalmával együtt 16, a krónika 8 levél = 40 levél = 80 lap ; az utolsó teljesen üres, az előtte levő közepén igen esinos rajzban Gorgo-fő kigyókkal körülrajzolva. — A fő czímlapon a nyomtatás helye felett Magyarország czimere van, melyet két oroszlán karmaiban tart ; a korona azonban nem is hasonlít hazánk koronájához, a paizs négy részre oszlik, felül, balra van a négy pólya, jobbra a hármás hegy a kettős keresztel, alul a pólyák jobbról, a kettős kereszt a 3-as hegygyel balról vannak ; a czímer közepén a könyv nagyságának csaknem felét foglalja el.

De lássuk a könyv tartalmának ismertetését.

Érdekes adat mindjárt a czímlap másik oldalán : Szamlaltatik ez Esztendőben*)

Christus Wrunk születése után	1626.
Világ teremtese után	5595.
Viz özön után	3937.
Környül metelesnek rendelese után	359.
Husvetnek és Pünkösdeknek rendelese után	3135
Római birodalomnak kezdeti után	1658.
Magyaroknak első bé iövések után	1238.
2 " " "	768.
Töröknek birodalomi után	996.

A római adószám : 9, az aranyszám : 12, a napnak cyrculusa : 11, Vasarnap iegyző Bötü : D.

Bezzeg 1626. volt módjuk őseinknek farsangolni is : „Az Farsang és Karacson közet 8 Het, 3 nap. Az lnepeknek napiat olvashats (?) rendszerint tulaydon helyyen.“

Ő s e i n k második bevándorlása után 768. év az 1626-ki, tehát a bevándorlási évet 858-ra, a krónika azonban már 744-re teszi¹⁾ s így már akkor is megvolt a bizonytalanság a bevándorlási évre nézve ép úgy, mint tudósaink között manapság.

Nem csekély világot vet a harmadfélszázad előtti időre a jegyeknek magyarázatjában (3. l.): „Er vagas

*) A csillaggal jelölt sor veres nyomású.

¹⁾ Lásd 74. l.

(érvágás) ió —|— . . . iob =|= . . . ieles ≡≡ . . . Jo Kőpelyezes △ Jo Gözfőredes“ stb. Így minden hóban a kitűzött napokon a megfelelő jelvények utalnak az egészség megóvására, útmutatással szolgálnak a vadhús-evésre stb., mint ma a vadászati évad megjelölése.

Versekre foglalvák a hónapok szerint az életszabályok (aranymondatok) elég döcögős rythmusokkal s ízetlen rimeléssel:

J a n u á r végén 4. l.

Az Boldog Aszszony havaban,
Eér (sic!) vagost ne szenved batran;
Fűszerszamal tarcz eteket
Megy (!) élhetz te sok üdöket.

F e b r u á r b a n 6. l.
Odd magadot az hidegtől,
S mind haloktul, jo borral él
Fördözni teneked nem art;
Lassd hogy testben ne vallyod kart.

M á r c z i u s b a n 8. l.
Jo ez Hoban köppölyöszni,
Es testedet jól fördözni:
Gyengy (!) eteket ved té hozad,
Az szerelemben modot tard.

A p r i l i s b e n.
Minden fű most nevededik;
El orvossaggal ha tetzik,
Testnek ártalmas veredet,
Gyakran fördökel vesd tüled.

M á j u s b a n 10. l.
Tarsasagal vigan lakni,
Három ital mellet enekelni
Hasznos neked; legy Istenben
S feleseged el örömben.(?)

J u n i u s b a n 12. l.

Erős bort, mezet, fördöket,
 Fűszerszámt távoszd el tüled.
 Nagy hüseg (hőség) ha fog alani,
 Hasznos az mezőn nyugodni.

—

J u l i u s b a n 14. l.

Venus aszszony, és sok fördök
 Ez hoban art, bar meg hidgyed;
 Az italban szep modot tart,
 Mert faidalom te rend — (?)

—

A u g u s z t u s b a n 16. l.

Vert ne boczasd ha eszsös ¹⁾ vagy,
 Alom birnia teged ne hadgy
 Delkor; az faytalansagtul
 Oud magadot, fűszerszamtul.

—

S z e p t e m b e r b e n 18. l.

Vadhust, Mustot, madarakat
 Egyel, neked nem arthatnak;
 Szabat (!) immár köppölyezni
 S er vagasra kesziteni.

—

O k t ó b e r b e n 20. l.

Mind Szent Hoban el uy Borral,
 Ludokal (— egyeb madarral;
 (De szükseg azt — is mondani)
 Modot ebben kell tartani.

—

N o v e m b e r b e n 22. l.

Méz sert, jo bort sokszor igyal;
 Etkedet (!) legyen főt borsal:
 Testedet belőt*) ruhában
 Betedgy, legy melleg szobaban.

¹⁾ Ha esős = vizes, nedves vagy, ha megáztál.

*) belőt a naptári jegyzetekben pedig belett (= béelt) ruháról van szó.

Deczemberben 24. l. B. 5.
 Karaeson Hava azt kivany,
 Legy veszteg magod haszodban,
 Vigan lakyal; te etkedet
 Mellegben tarts, es fejedet.

--

Amint a közlött versecskékből látjuk — ha ugyan e kín-
 rímek is verseknek nevezhetők — csakugyan az egyes hóna-
 pokra alkalmazandó életszabályok volnának azok; unalmasak s
 közlésök vajmi kevés becsesl biró; de mégis némi világot vet-
 nek ama kor gondolkozásmódjára s ezért talán nem volt hiba
 lenyomatásuk.

A „sokadalmok“ érdekes világot vetnek az akkori
 viszonyokra, sok neves vásárhely ma már elő sem fordul, lássuk
 pl. Januáriusban: Kis-Karácson napján: Lő-
 csén, Aszalón, Székelyhidon. Vízkereszt nap: Váradon,
 Szerencsen, Boros-Jenőben, Szebenben, Taresán, Karaszsnán, Te-
 keben, Erhard: Kis-Marjában. Rem.-Pál: Hadadban; az
 után való vasárnap Köhalomban, Piskolton, Ürögdön. Antal:
 Debreczenben, Bogdánban. FabSeb: Kassán, Báthorban,
 Fekete-Ardóban. Sz. Pál ford.: Ungvárt, Szőlöst, Gönczön,
 Bant-Hunyadon, Szécsenben. Nagy-Károly: Eperjest. —
 Juniusban: Pünköszt hétfőn: Szászvárost, Fogar-
 rasban, Darócson. Szeredán: Kis-Marjában. Sz.-Három-
 ság: Eperjest, Brassóban, Diószegen, Udvarhelyt, Kraszsnán,
 Bethlenben, Fekete-Ardóban. Urnapján: Kassán, Rima-
 szécsben. Azután való vasárnap: Küküllővárat, 2. Vas.
 Segesvárat 3. Vas. Kolozsvárat, Homonnán, Vidnan, Kis-Vár-
 dában, Dengelegen, Tokayban, Szőlöst, Alvinczen, Zoredben, Tor-
 dan, Debreczen, Szerdahelyt, Hadadban, Mádon, Bonczlidán,
 Sajó-Sz.-Pétert, Csengerben stb.

A prognosticon 10 részre oszlik u. m.: I. Rész. Ez
 Jelen való 1626. Esztendőnek Vraikodo Planetarol. II. R. Az
 Telről. III. R. Az Tavaszról. IV. R. Az Nyarrol. V. R. Az
 Oeszről. VI. R. Az Ecclypsisekről, avagy az Napban és az
 Holdban való Fogyatkozásokrol. VII. R. Hadakrol és egyéb

következendő veszedelmekről. VIII. R. Az Beteksegekről (sic) és egyéb Nyavalyokról. IX. R. Az Földi Gyümölcszekekről. X. R. Az Teli és Nyári (nyári helyett) veteményekről a) Az Nyári vetemenyről. b) Az Oesszeli veteményekről.

Uralgó planétája mint ma írják: „az kegyes Mercurius, mayi minden Esztendőnek részeiben hatalmas s legfő Generálissa s Vra“ azért majd nagyobb része száraz és szelles üdökre haylando lesz. Télben Vralkodó Planeták lesznek, Mars, Venus és az Hold stb. Mercurius in signo humido jelenti álhatatlan, nedves szelles és mérges üdöket. Ezzeknek fölötte is az Mercurius, mint vizeken s mint parton voló dülást s Tolvailást nyilvánossággal jelenti. A Télről azt írja: „igen örös Telet aranzom lenni, mely fergetegesekkel zuzmarazók a l és havas üdökel elegyítve lesz“, a hó olvadás a vizen való hidak s Malmokban is nagy kárt tézen. Tavasszal „az üdönek allapatyat (15. Mart.—15. Jun.) czudalatos alhatatlan, és artalmasnak tanalja“ a Tavaszt „némely emberek magok visselősekehez“ hasonlítván, „az kik most iámbor szelédnek latatnak elmeikben lenni. mayd az ő eltútkoltatott gonozságokat, kibocztatván, kegyetlenek vadnak.“ „Mindazon által az Tavasz üdönek kiszolgaltatasa dérek részben iol lesz“ figyelmezteti a szántóvetőket az idő alkalmas megválasztására, „mértekletes száraz, nedves — is az Tavasz lesz; de erős szelnek szugasok nélkül nem fog lenni; s e verssel végzi:

„Isten pedig minden iot adt.

Az mit életünkre szolgált:

De mit veszedelmes nekünk,

Elüz, ha iol elünk, tölünk.“

Nyárban „io melleg, és igen heu¹⁾ Nyári üdöt varhattunc, sok villamlasokat és menydörgéseket vele hozván“, fél a tüztől majd a zápor esőktől s az Ur kegyelmében bizik: „Hogy ha nem az kegyelmes Ur Isten, kinek hatalmában mint az Egh, a mint a Czillagok vadnak, ingyen való irgalmassagból mi tölünk a fele koros üdöket el forditya.“ Az ősszel egy cseppet sem kecsgett: „Kedvetlen, haboru, alkatatlan, szelles, Havas Oesszi üdöket mindgyarast elein tanalom“ s még pestis-

¹⁾ heu = hő

sele s döghalállal is fenyegett: „Végezetve ketsegnelkül Oeskortaiban a pestis és Dögh halál mint Embereken s mint barmokon igen uralkodni fog.“ — Két nap- és egy holdfogyatkozás leszen, a napfogyatkozást az „Europiaban lakosok nem lattuk (febr. 27. d. e. 10) a Szent-Lőrincz vagy Madagaskar szigetén lakók pg. rettenetes nagynak lenni“ látják. Masodik Napi Ecclypsis 21. Aug. Estve vagy eielkor lesz. Az Holdban levő Ecclypsis igen kicsin és vekon. (7. aug.) Ismét istenes elmélkedéssel végzi, hogy Istenhez való buzgo imádságokban aítatossoknak kellene lennünk, hogy az Lelki réánk irkezendő Ecclypsiseket kegelmesen¹⁾ tavosztasson el tülünk. stb.

A VII. r. A hadakról Stigelius keresztény poéta versét idézvén:

„Nunquam bella piis, nunquam certamina desunt,
Et cum quo certet meus pia semper habet.“

azaz:

Ez vilagon nincz bekeseg
Az Wr Isten híveinek;
Hanem mindenkor bailodas,
Vagyon, és sok haborodas.

Hasonlatos képen ő is hozzászól:

„Nunquam Europaeis bella et certamina desunt,
Es quoties furere in bello Mars improbe cessas?
Europa mi Kedves Házunk
Kedvetlen most allápatunk
Benned vagyon; s vallyon nekünk
Mikor el iő vigassagunk:
Lám most is már szorongatas
Te reád iő ô²⁾ nyavalyas
Ezt penig néked szereznek
Az nyughatatlan elmeiek.

Erre hosszas elmélkedés a háborúról s annak okairól, igen meghe ne iedgyenek . . . és nyilvansagal immar hadi hirekkel (csak Isten könyörűyen raytunk) térhes az föld, ugy annyira, hogy esztelensegh volna, ezt prognosticalni, az mit immár szí-

¹⁾ A *g* betű y nélkül egy, van jelölve.

²⁾ Sajátszerű megjelölés az *o* betűn a franczia (circumflex) ékezet.

meünk és házunk előtt forog“, „nem szükséges és méltó az büntetlen Saturnus és Marsnak egygyetlenségnek okat tulajdonítani, mint ha ők az Hadi Zászlóikat, és ieletet, ki nyugtan, következő háborúságra, veszszedelmere és Katonaknak egymáskezőt való ütkezesekre alkalmatosságot adták volna.

Átvizsgálván a régi astrologusok munkáit a következőkben mondja el nézetét: „Annakokáért az megh mondatot Tavaszti üdötaiban nagy fő Vrak és allatavalok közet sok külöf külöföle viszsza vonásra és háborúságra veszőlő practikák következnek, melyek szomorú akarattyát, minden földi lakosok meg sirattyák, és leg inkább azért, hogy ez előtt három és négy Esztendőben sok hamis practikák az fő renden valók között levén ennek véghére sem mehetvén, most uyonnan ki ne fakadgynak. Vay ki boldogok vadnak az szép békességnek szerző emberek, Kiczodát pedig most tanálhatnának, az ki arra magát igyekezővén szorgalmatos gondgyát visselve: Kiczoda most, a ki szíve szerint az kedves eggyességre és szép békességre io tanácsot adhatna? hogy nem inkább úgy háborúságot inditana vagy az előbi való egygyetlenségnek, lángjának (= lángjának) taplálás szerezne. És bizonyára igen f é l e k r a y t a, hogy ha az Vr Isten, kiválképpen ez 1626. Esztendőben némely békességnek szerető hűvek (= hű) és fő Emberek által, ennek az irigységnek lángját meg nem oltya, tehát bizonyosan uy közönséges való tumulus (minemű száz Esztendő előtt az Parasztságnak háborúsága volt) leszen“. „Mert az visszavonásnak egygyetlenségnek szerzőie tudnyllik az pokolbeli Sátán — is csak azon leszen minemű mesterséggel, esmég egynehány vér szomiuhozó embereket egymás ellen való hadakozásra ingrelhetne.“ „Az békességnek pedig kut főie az áldot Vr Jésus Christus“ — majd elmondja mi lenne teendőjök a magyaroknak a törökök ellen s korholja kortársait lassuságuk miatt ilyenképen szólván: „De mi igen restek levén az dologhoz hamareb nem nyulunk, hanem mikor immár az ellenség Országunkban és aytunk előtt vagy, és immár édes gyermekünket feleségünket meg gyalázván ioszágunktol megh foztván, rabává teszi. Vayha tudnád édes hazánk az mit előted forog, és mit az te üdveségedre és békeségedre szolgál; de azok most el röytetek

az te szemeidtől“ s kéri isten haragját s boszúállását a pogányokra.

A VIII. r. betegségekről s egyéb nyavalyákról szólván int a mértékletességre ételben és italban, — majd az időjárás változandóságát említi, mint sok betegségnek okozóját, majd „a különféle undok vétek és Istentelen élet az Emberek közt inkább, erőt vérszi“ s vallásos megnyugvással az Exod. 15. fejezetével végzi.

A IX. részben „Az szántó földnek és kerteknek (!) levő gyümölcszeknek gyarapodása és felnevelkedése ítéltetik az Tavaszí és Nyári időnek mivoltáról. Az Tavasz álhatatlan és szokatlan lészén nem csak az Kértészek de megh az szántó emberek = is igen kiczin előmenetelt az ő munkákból származni meg esmernek.“ „A szőlőknek termése nem igen bőven találtatik,“ mert Orbánkör az idő „kedvetlen“ leszen. „A Komlósnak termése is bizontalan lész“ az üdők az kedves szántó gyümölcszeknek ártani fognak úgy annyira, hogy iövendöbéli szük és drága üdöktül magunkat kellene oltalmaznunk.

Minden jó sikert az isten áldásától vár.

Egy életre való megjegyzéssel végzi, melyet még máig is hiába ismétél a közönség a napról-napra emelkedő drágaság miatt; a panasz bár harmadfél száz éves, mégis annyira új, hogy nem tagadhatom meg magamtól, hogy szóról-szóra ne közöljem, világos bizonyítéka ez annak, hogy minden kornak megvolt a maga baja.

„Leg hasznossab modgya penigh ennek a dolognak volna, hogy az Várossokban és Falukon levő Magistratusok egyenlő arattal egy neminemű, és kiválképpen való szép rend tartást minden Áros, műves és szántó Emberek közet szabnának; és ekképpen az kényert (!) hust s egyéb féle dologt az mit ember testének táplálására, és fölöltezésre szolgál, óczóban vehetnenk: Illyen conditionnal minden magunktól származot drágaságnak üilendő modgyát találhatnánk: Az Magistratusok = is így az ő túsztinek dicziretes dologt meg czelekednének: Sőt az szerint élvén az Mindenható Wr Istennek áldását házunkban, Tartomá-

nyunkban, és minden dolgunkban boldog és kíváncsú előmenetelt várhatnánk¹⁾.

A X. részben végre a főzelékek vetéséről, a szőlővesszők, gyümölcs- s fűzfák, rózsák, virágok ültetéséről, a gabnafélék vetése idejéről tavasszal s ősszel szől s egy istenes fohászszal végzi.

Erre a Chronica következik, melyből néhány nevezetesebb följegyzést jónak láttam közölni; az egyszerű számok azon évszámokat jelölik, melyeknek följegyzése kevésbé birt érdekességgel.

A naptári részben az időjárás megjelölésénél is fordulnak elő egynémely sajátzerűségek, így pl. zurzavart, háboru, fürgegeteg, hideg forgó szél, hives, homályos hideg, hó harmat, zavaros fényesség, alkalmas éltető égh, nem sok üdö mulván gyulladás, temperalt, álhatatlan, menydörgés, szép és fényesző esső haylando, menydörgés és szapor esső (= záporosó), szeles immáron szép üdö kevedkeszik.

Az A₂ lapon a jelek magyarázatjában olvassuk: Épitésre io fa vágás, és Barom mezes (metszés) bárd jegygyel majd io vadasas, io Madarasas, io Halasas egy kutya, madár s hal jegygyel, meg van jelölve a hónapok között ollóval, mikor jó borotválkozni, mikor kell a gyermeket elválasztani (io czetstül el val.), mikor minő hashajtó veendő be.

Február 28. veres betűvel írja: „had fellől uy hir,“ május 7.: „had felől tanács.“ Szeptember 3.: „Nagy fő elvész“, 9.: „Az Tyranusok büntetés nélkül nem lesznek.“ Október 7.: „Valami fő személy io vigyázon magára.“

Nem egészen felesleges talán felemlítenünk, hogy (a mi a dolog természetéből folyólag másként nem is lehet) az ó naptár hónapjainak elseje az új naptár 11-re esik s ezzel e tekintetben is eleget tettünk nagyon is hosszúra nyúlt ismertetésünknek.

Néhány nevezetesebb följegyzés a Chronikában: 2. 33. 36. 72. 87. 316. 342. 373. Az Magyarok először Scithiából ki iöven, a Tanais vizen által kelven, Europaban szállanak.

¹⁾ Az idézett helyek a mai kiejtéssel írvák.

380. Az Magyarok Pannoniában letelepednek.
 401. Atilla Magyar Hercege tetetik.
 445. Meg hala 124 Esztendőskorában.
 445. Az Magyarok ki mennek az Országból. 623.
744. Az Magyarok másodszor iűnek Magyarországbán.
 990. 1038. 1095. 1141. 1222.
 1240. Az Tatarok rabolják Magyarországot, Béla Király ideiben.
 1235. Az Tatarok másodszor rabolják Magyarországot.
 1367. Zsigmond születik . . . 1425. 1437 Zsigmond meghal
 1380. Sibaris nevű Barát, az puzka és aldgýű lövest talállya. 1415. 1419.
 1530. Husz megegetése, Ziska s a csehek Magyarországon. 1438.
 1443. Matyas Király születik.
 1444. Lajos (???? Ulászló helyett) királynak veszedelme Varnánál.
 1448. Hunyadi megveretése okt. 13.
 1452. Az K ö n y v n y o m t a t á s találta Mogúmiában, Capistranus János az keresztesekkel Magyarországbán Jöve.
 1453. (20) Konstantinápolyt elfoglalja a török.
 1459. (?) Hunyadi Matyas Királyságra választatik.
 1480. Beeset meg veszi. 1482. Nemet Vyvarat megveszi.
 1490. Meghal Bécsben. júl. 12. László Király választatik.
 1493. 1499. Columbus. 1517. Luther. 1521.
 1527. Carolus V. Romát megveszi († 1575. szept. 21.)
 1529.
 1530. Ferdinand Másodszor Budát megveszi. A z napnak fenye tellyesseg gel el vesze. 1541. (szept. 2. Sulimán Budát megveszi). 1543. 1549. Murán várát megveszik.
 1551. Isabella lemond, Frater Györgyöt meg ölek. 1552.
 1557. 1558. 1563.
 1563. Ferdinandus megveszi Szakmárt, meghal Maximilian Magyar Királya Koronáztatik 8. szept. 1565. 1566.

1570. Az Fekete embernek hada megh veretik Balasz Miklos alatt. 1571.

1572. II Rudolphus Magyar kirallya Koronasztatik, 25. szept. V y c z i l l a g láttatik.

1573. Kallo (Káló) vára eppittetik.

1576. Bathori lengyel Király. 1577. 1580.

1582. Onad varosat megh gyutya a Török 11. april.

1585. Geon Janos Erdelyi Gubernatora valasztatik. Nagy hirtelen valo Dragasags dőghalál következ et.

1588. Geon le teszi a Gubernatorsagot.

1590. Nagy föld indulas lön Bees és Poson körny ül.

1592. Boescai Istvan Varadda iő az Generalissagra 20. Jun. Sok eghi czudak lattatnak eyszak fele, Karacson havaban. — 1593. 1595. 1596. 1597. 1598. Matyas Herczeg ki Buda Varat meg szallotta vala, el kelletek iüni alola, az nagy essök és vizek miatt. 1599. 1600. 1601. 1602. 1603. Székely Mózes törökkel tatárral el foglalja Erdélyt, Szeben és Segesváron kívül az Nemességen is hozzaia hayta, vegre megh veretnek Brassónál holott ő maga is el vesze. Nagy dragasag lön Erdély ben.

1604. Az Nemetek Pest Varosat el hadgyak. Hatvant megh egetik. Sok eyeli ielek lattatnak. Jakab Janos Sz. Jobot elfoglallya. Boczkai Istvan a Haydukkal meg vere Jakab Janos és Pecz Janos hadat. Pecz Janos foglya esik. 15. Oktob. Jakab Janos futva szalad Varadtul, az Hayduk utanna leven, az Raczok közzül sokat le vaganak Rakomoznál. 25. Oktob. Kallot megh adgyak Boczkai Istvanak. 29. Oktob. Kassa Varosat megh adak. 31. Oktob. Bastha György megh vere Nemet Balas hadai, az utan Boczkai hadaval is megh ütközök — — — — Basta Cassat megh szalla, 3. decz. el szalla alola. 7. decz. Onnét Epperiesse megyen minden hadaval.

1605. Bastha az Tokai Nemeteket meg segite. Szakmart megh adak a Nemetek, és ki menven belöle, le vagattatanak az utban, Boczkai Istvan Feiedelemsegre valasztatik. Honorius

Tanhauser Fileki Kapitan, Boczkaihoz hajoi és Filek Varat meg adgya Redai Ferencznek. Boczkai Erdelybe megyen és Meggyesen Ország Feiedelmeve valasztatik. Rakoczi Sigmond Erdelyi Gubernatorra tetetik Erdelyben, Boczkai István az Vezertül megh Coronasztatik az Rakos mezeien. Esztergom Varat az Török meg veszi.

1606. Az Lippai Raczkok, kik az előte Lippat el arultak vala, le vagyak (vágják) az benne valo Törököket, és az Varat Boczkainak adgyak Vilagos-varat és Somlyot- is meg adgyak. Varadot az benne levő Nemetek megh adgyak, ki mennek belöle. 22. nov. Boczkai Istvan megh bekellek Rudolphus Czaszarral: ismet az ket Czaszar között bekeseget szerze: Veghre, ugyanazon Esztendőnek vege fele, meg betegedven meg hal, Cassan, 28. deczemb.

1607. Ragoczi Sigmond Erdelyi Feiedelemme valasztatik.

1608 Ragoczi Sigmond bucsuzik Erdelyből, és ismet Magyar Országba megyen. Az Fölseges Matyas Austriai Herczeg, Magyar Királya Coronasztatik, Bathori Gabor Erdelyi Feiedelemsegre megyen.

1611. Bathori Gabor Szeben Varosaban be szalvan, az Szaszokat ki üze belöle.

1613. Bathori Gabor Erdelyből ki iöven, Varadban szalla, és ugyan ott egy nehany nap mulva veletlenül megöletik 27. Oktob. Bethlen Gabor az mi kegyelmes Feiedelmünk Erdelyi feiedelemsegre valasztatik, kit Isten eltesse sok io esztendeiglen.

1614. Szilasi János és Ladani Gergely, az Megyesi Toronybol ala hanyattatnak Bathori Gabor halaléért.

1616. Thurzo György Palatinus megh hal.

1618. Egy Üstökös Czillag lattatek. deczemberbe.

Az 1619. Esztendőben Szent Mihály Hava 21. napian, az Fölseges Bethlen Gabor Erdely Országból nagy haddal Kaszara be gyüt: és az Felső Magyar Ország-

bely Statussokkal következendő hetben gyűlelést tartot. Ezen Szent Mih. Hav. 22. nap Kassáról ki indulván Epperiesre, Szebenben, Lőczere e. t. c. Posomban Ország gyűlcsere fel ment.

1620. Szent Ivan Hav. 10. Nap: Az Fölseges Bethlen Gabor Kassarúl ki indulvap Beszterche Banyara 2 Orakor másodsor Orszagh gyűlere (gyűlésre) be ment. Az Ö Felseghe be menetele allat törtenek, hogy az otvalo Conrectort az ablakbúl altal löttek. — Az 18. Nap. Török követ Budarúl io magaval Beszterche Banyat az Felseges Bethlen Gaborhoz szép modgyaval és ekessen be ment. Kis-Aszszony Hav. 25. Nap Az Fölseges Bethlen Gabor Beszterche Banyan Magyar Királlya választattek.

Ez utolsó mendattal végződik úgy a „chronica” mint az egész kalendárium is.

Könyvünk ez idő szerint a lőcsei Brewer (Breuer)-féle nyomda legelső meglevő terméke; legalább Szabó Károly „R. M. Könyvtárában” régibb keletű Breuerféle nyomtatványról szó sincs; — a lőcsei nyomtató műhelyt ugyanis Klősz (Klöz, Khlősz) Jakab bártfai nyomdász állította fel — legalább az ő neve alatt jelent meg 1614. legelőször Lőcsén nyomtatott könyv: Zólyomi Boldizsár Manueleja¹⁾, de még Klősz ekkor a bártfai műhelyét is tartotta; mert 1616-ból Zólyomi P. Boldizsár: „Ötven szentséges Elmélkedések”-je²⁾ Bártfán jelent meg, ő e nyomdával csak 1657.³⁾ hagyott fel, a mikor a város kezelette, később a kassai jezsuitáknak adván el; így a lőcsei műhely csakhamar Schultz Dániel kezébe s ettől 1623. körül Kassára költözvén, Breuer kezére került. Toldy szerint már 1623.⁴⁾ Szabó Károly szerint azonban „1624. állította fel Breuer Lőrincz jól felszerelt nyomdáját, mely egy századnál tovább jó hírnévnek örvendett s irodalmunknak hasznos szolgálatokat tett”⁵⁾;

¹⁾ Szabó K. Régi M. könyvtár: 203. l.

²⁾ U. o. 207. l.

³⁾ Könyvkiállítási Emlék 2. bőv. kiad. 1882. 146. l.

⁴⁾ Akad. Évk. XIV. köt. 58. l.

⁵⁾ Könyvkiállítási Emlék a Könyvkiállítási Kalauz II. bőv. kiad. 1882.

tehát e kalendárium úgy is az első termékek közül való; mert a végleges szervezés első évében nyomtatott, már a prognosticon nyomdahibája is az 1625. évet ¹⁾ mutatja a nyomtatás évének — s a prognosticon ajánlatában maga Brewer első *judiciumnak* ²⁾ nevezi e kis művecskéjét; e kalendárium tehát nem csak a Breuerféle nyomda eddig ismert legelső terméke; de a legrégibb (nyomtatott) lőcsei kalendárium is.

Szabó Károly R. M. Könyvtára első lőcsei naptárul a Névmutatóban csak 1628-ról említ egy kalendáriumot, a mely pedig Pápán nyomtatott s így a névmutató hibás.

A Brewer Lőrincz-féle nyomtató műhelyből 1661-ig szakadatlan Lőrincz neve alatt jelennek meg a művek, már 1662. a 993. számú mű *S á m u e l* neve alatt fordul elő s az 1663. évben az 1004. számú: „Evangeliomok és Epistokák“ utoljára Lőrincz neve alatt s azontul 1665-től kezdve (1024 számú mű) mindig Sámuel néven s egyetlen egyszer sem Breuer János orvosdoctor megnevezésével³⁾, mint Ballagi A. A Magyar Nyomdászati Tört. Fejlődése című művében írja⁴⁾, ha csak ezen orvostudor úrnak a Sámuel nevet is nem tulajdonítanók. Bármily nagy érdemei voltak tehát Breuer János orvostudornak a nyomda felszerelése körül, mégis neve alatt, úgy látszik, egyetlen egy nyomtatvány sem jelent meg.

A könyvecske Kassa városa tulajdona.

Végül köszönetet kell mondanom tek. Münster Tivadar polgármester és tiszti. Dragóner Béla hitelemző urnak, kinek szíves közbenjárása juttatta kezemhez e könyvecskétek. Frőde Vilmos, dómépítési felügyelő, úr szívességéből.

R. F. Görög Gyula.

¹⁾ Lásd a Prognosticon czímét 64. l.

²⁾ Az ajánlásban lásd 64. l.

³⁾ Ez egybevetés Szabó K. Régi M. Könyvtára nyomán készült.

⁴⁾ Ballagi: A Magyar Nyomdászati Tört. Fejlődése 97. l.

Kassa sz. kir. város levéltárából.

Tutkó József másolása után.

1.

1382. Imre, egri püspök megerősíti a kassai egyház Rec-torának, András egri püspöktől, 1290-ben nyert azon jogát, mely szerint a Kassán előforduló lelki ügyekben személyesen ítélhet.

Nos *Emericus Dei*, et *Apostolicae Sedis Gratia Episcopus Ecclesiae Agriensis*. Ad universorum notitiam, quorum interest, vel interesse poterit, volumus pervenire, quod ad nostram accedendo Praesentiam *honorabilis vir Dominus Vy-nandus Plebanus in Cassa*, quasdam Literas felicis recordationis Domini Andreae Agriensis Episcopi Praedecessoris nostri, nostro obtulit conspectui supplicans instantissime, et devote, ut easdem, et omnia in eis contenta nostris confirmaremus scripturis, muniremus pariter, et Sigillo. *Quarum quidem literarum tenor est talis*: Andreas Miseratione Divina Episcopus Agriensis universis quibus expedit, et praesentes ostenduntur salutem in Domino. Naturale quidem est, et Materno incumbit officio, filios, quos Patris concepit semine, dolore peperit, neutrum ab utero alienum reputans, ut propinquos respicit, et remotos. Proinde harum serie notum facimus universis. Quod Iudex, et universitas hospitum de Cassa Nostrae Dioecesis dilecti in Christo filii in nostram personaliter accedentes praesentiam, a nobis cum devota precum instantia supplicantes *petierunt, ut ipsos, et Ecclesiam eorum ab indebita vexatione Parochialis Archi-*

Diaconi, et immoderato Divinorum interdicto, ut haectenus frequenter accidit, petendo pro quolibet casu Mortis hominum sexus utriusque poenalem marcam pro homicidio quovis modo, sive appareat, sive non homicidio alleviare dignemur. Nos igitur volentes effraenatae ambitionis vitium refranare, et quod informe est, reformare, ex officii nostri debito, et pie condescendere petentibus, petitionem et vota Iudicis, ac hospitum praedictorum, cum sint filii etiam uterini Ecclesiae, paterna mansuetudine amplectentes Ecclesiam ipsorum, ne dum a gravamine homicidiorum petito, verum etiam ab omni Jurisdictione Archidiaconi Parochialis autoritate praesentium amore hospitum praedictorum duximus eximendum, *concessimus etiam ut omnes causas spirituales in eadem villa Cassa emergentes Rector sive sacerdos ipsius Ecclesiae de Cassa iudicare possit*, et ad quod, vel quas ipsius peritia non sufficeret iudicandas, ad nos sit recurrendum. *Datum in Szepes Anno domini Millesimo ducentesimo nonagesimo*. Nos ergo acceptis literis, et perlectis nihil reperientes in eisdem, quod deviare a ratione, sed quaelibet in ipsis posita tramitem habere aequitatis praefatique Domini Vynandi Plebani rationabilibus petitionibus paterne desiderantes annuere, ipsas Literas, ac omnia, et singula in ipsis contenta juxta ipsarum tenorem confirmamus, et cum praesentibus approbamus, volentes haberi ratique, firma, et in signum firmitatis perpetue praesentes Literas nostro sigillo pendenti duximus roborandas. *Datum Agriae Anno Domini Millesimo Tercentesimo Octuagesimo Secundo* in vigilia Beati Mathaei Apostoli et Evangelistae (1382).

2.

1383. A kassavárosi tanács bizonyoságlevele arról, hogy Linke Hankó özvegye Margit, János zéplaki apátnak egy félházat a hozzátartozókkal együtt eladott, s az utóbbi a vételár hiány nélkül kifizette.

. Iudex neonon Jacobus
Stoyani Georgius Heyntzmani Nicolaus Flechtner Michael . .
. Slank Stephanus Magirdorf Salomon Johannes
Schommeltzner Thomas Duko et Pe-

trus Ellend Jurati civitatis Cassa Memoriae commendamus quibus expedit universis *quod coram nobis* in Iudicio Domina Margaretha relicta Hankonis Linke personaliter constituta est confessa. Se mediam domum suam cum curia in vicinatu Nicolai Wagid et alterius Clolmhaupt rite et inrenovabiliter Johanni fratri Abbatis de Zeplak vendidisse atque prefatam mediam Domum cum curia predictum Johannem omnino et totaliter esse persolutam quare dicta Domina Margaretha dictamque domum cum curia acuiusvis inpeticione, dicto Johanni iure hereditario resignavit possidendi ac plena potestate faciendi et dimittendi quo cunque sue placuerit voluntati. In cuius rei testimonium Sigillum nostrum Cassense maius presentibus est appensum. Data in Vigilia Thome Apostoli Anno Domini Millesimo tercentesimo octuagesimo.

3.

1384. Mária királynő parancsa, a „koronás“ nevű új pénz általános elfogadása és forgalomba hozatala iránt.

Maria, Dei gratia regina Hung. Dalm. Croat. etc. fidelibus suis Iudici, Juratis, Civibus et universis hospitibus Civitatis nostrae Cassovien salutem et gratiam. Ex insinuatione providi viri Rambusculi de Florentia, Comitum Tricesimarum nostrarum, nobis facta percepimus, quod nonnulli *forent* homines ex concivibus vestris, et etiam alii mercatores extranei provinciales et advenae, qui tricesimas ex parte ipsorum, et eorum mercibus proveniendas et provenire debendas, sibi et suis hominibus in loco tricesimali in dicta civitate nostra, videlicet in medio vestri constitutis et deputatis, iuxta nostrum reginale edictum cum florenis aureis, vel pro floreno aureo centum denarios de nova nostra moneta, koronás dicta, contumaciter persolvere non curassent, et nec curarent de praesenti. In quo nobis et Camerae nostrae regiae dampnum evenisset satis magnum; cum tamen universis Praelatis, Baronibus, Comitibus, Castellanis, Nobilibus et possessionatis hominibus ac alterius cuiusvis status regni nostri hominibus, mediantibus aliis litteris nostris, utilitati et commodo regnicolarum nostrorum invigilare volentes, dederimus reginalibus firmissimis in mandatis, ut ipsi et quilibet eorum in suis possessionibus, villis, tenutis, honoribus, offi-

ciolatibus, dictam monetam nostram novam discurrere faciendo, universas decimas, collectas, tributa, telonia, tricesimas, census et debita ex parte Vestra provenientia, et provenire debendas, cum supradicta nostra nova moneta, koronás dicta, solvere debeatis et per universos et quoslibet concives et cohospites vestros, mercatores et alios cuiusvis status homines comprovinciales et extraneos, seu advenas in dicta civitate nostra Cassoviensi comorantes . . . confluentes, ac per eandem transeuntes eidem Rambusculo, Comiti Tricesimarumstrarum, vel hominibus . . . tricesimae, ut praefiximus, in medio scilicet Vestri, in dicta civitate constitutis et existentibus . . . mercimonialium proveniendam seu provenire debenda qualitatem . . . cum praedicta nova moneta nostra, koronás dicta, pro quolibet floreno centum denarios computando . . . exigi . . . facere debeatis, et si aliqui eorundem mercatorum in huiusmodi solutione ipsius tricesimae nostrae . . . Rambusculo, Comitistrarum tricesimarum, vel suis hominibus rebelles et contumaces existerunt ac reperirentur, et vos exinde idem Comes Tricesimarum vel homines sui requisitos habuerint, ex tunc huiusmodi rebelles et contumaces existerunt ac reperirentur, et vos exinde idem Comes Tricesimarum vel homines sui requisitos habuerint, ex tunc huiusmodi rebelles et contumaces ad veram et justam solutionem ipsius tricesimae nostrae astringendo compellatis, nostra reginali auctoritate mediante. Que si se faceritis, bene quidem, alioquin omne dampnum, quod nobis exinde in hac parte eveniret, reputabimus per vos et vestram tepiditatem nobis fore factum evenisse, quod tandem super vos et de bonis vestris resarciri et reparari faciemus incunctanter; de quo tandem nostrae non poteritis imputare Maiestati. Et haec volumus in foris et locis publicis palam facere proclamari. Datum Strigonii, secundo die festi beati Gregorii Papae. Anno Domini MCCCCLXXX. quarto.

4.

1385. A kassai szücs mesterek és a Békás nevű fürdő tulajdonosai között létrejött egyezséget jóváhagyja a kassavárosi tanács.

Nos Jacobus, Stojan Judex, nec non Leonardus, Nicolaus Knoll, Georgius, de Bartpha, Michael Knoblauch, Ebuczko de Eperies, Veniczko Pellifex, Ditko, Petrus Pinder, Petrus Elende, Thomas Zekil, Joannes Greniczzer, et Georgius Milde Jurati Civitatis Cassa Notum facimus, quibus expedit, Universis. Quod coram nobis in Judicio supranominatus Joannes Greniczzer, nec non Paulus Sajfmacher, et Hanno Aurifaber Balnei Stubae ranarum nuncupatae haereditarii possessores ab una, ac Magistri Pellificum nostrorum parte ex altera pro testamento quod Petrus Hunnusch, et Joannes frater suus ipsis magistris pellificibus ad eorum fraternitatem pro ornamentis Altaris Sancti Martini in Ecclesia Beatae Elisabeth nostra parochiali de dicta Stuba Ranarum dari legarit, inter se mutuo concordiam fecerunt modo infrascripto scilicet: Quod praenominati Joannes Greniczzer, Paulus Zaifmacher, et Hano Aurifaber, aut postea omnes et singuli eorum dictae stubae Ranarum perpetui successores, possessores, se dictis Magistris Pellificibus de dicta stuba Ranarum pro dicta testamentaria legatione singulis annis perpetuis temporibus in Festo Beati Martini Confessoris duos florenos in auro dare, et solvere obligarunt, et tenebuntur. Quamquidem concordiam ipsi magistri Pellifices, pari, et bona eorum voluntate assumpserunt, laudarunt irrevocabiliter, per se, et suos successores perpetuis temporibus habere, et tenere, et nunquam contrahere. Et nos quidem Judex, Jurati Cassenses nominati, ad petitiones partium ambarum supra positarum cassamus, et annihilamus omnes literas priores super dicta, seu praescripta Testamentaria legatione a nobis emanatas praesenti Sigillo nostro contrarias easque perpetuis temporibus omnibus viribus pronunciamus praesentis scripti patrocinio carituras. In quorum omnium Testimonium Sigillum nostrum Cassense majus praesentibus duximus appendendum. Datae proxima sexta feria post Dominicam Judica me Anno Domini Millesimo Tercentesimo Octvagesimo Quinto.

5.

1388. Kassa város tanácsa megerősíti azon szerződést, mely 1335-ben a kassai Dominicanus zárda és a város között jött

létre, oly értelemben, hogy a zárdá saját területéből kelet felé átenged három lépésnyit 600 szekér kőért és 100 szekér homokért azon kikötéssel, hogy kerítésük közvetlen közelében, soha semmiféle épületet emelni senkinek szabad ne legyen.

Nos, Leonardus. Judex necnon Jacobus Stoyan. Georgius. de Bartfa. Michael Knoblauch. Dytko. Johannes Schonemelcz. Salamon institor Petrus pinder. petrus ellende. Thomas ezekil, Johannes grenicz. Georgius milde. et Bartholomeus ewlembach. Jurati Civitatis Cassa Notum facimus quibus expedit universis Quod inpleno nostro consilio religiosi viri frater Rudolfus. et frater Johannes de yglavia predicator ordinis Sancti *Dominici Claustris. Gloriosissime virginis. Marie.* inpredicta Cassa. insuis et tocius conventus eorum personis. quandam literam Sigillo maiori Civitatis suboppresso signatam. nobis exhibuerunt instantiam supplicantes, quatenus, ipsis eandem literam inprivilegium redigere dignemur. et sigilli nostri maioris subappensione. muniri, *Cuius quidem litere tenor peromnia sequitur. in hec verba.* Nos Arnoldus Judex Jurati. ac vniversitas. Civium de Cassa memorie commendantes significamus quibus expedit vniversis. presencium per tenorem. Quod vir religiosus frater *Heynricus prior* de Cassa. Ordinis fratrum predicatorum de consilio et consensu fratrum suorum. ad amplitudinem seu decorem Civitatis nostre contulit nobis *tres passus* inlatum ortus sui. Nos igitur videntes cum et fratres suos nobis esse ita favorabiles curiales et benivoles, volentes ut Juris est curialitatem reconpensare curialitate. erradimus seu contulimus *sex centos Currus lapidum et Centum Currus arene inadiutorium* — operis eorum promittentes. nichilominus eiusdem quam propter factum tunc inpensum, fratres et claustrum volumus semper promovere iustis licitis et honestis. hoc eciam adiuto. quod nec nos nec succedentes nobis cuiuscunque status seu dignitatis nullam Domum seu Cameram vel quodecunque aliud marcerium ad murum quo se circumderunt ponere presumant, qui autem contrarium facerentur, Exnunc prout extunc fratribus damus quod contra eosdem procedant. in Iudicio qualiecunque tamquam contra violatores. ordinacionum civitatis et predecessorum suorum liberam damus facultatem. in cuius rei testimonium seu stabilitatem nostras

literas concessimus nostro Sigillo munimine roboratas. Datum in Cassa in vigilia Marie Magdalene. Anno Domini Mo. CCCo XXXVo. Nos vero iustis. et honestis petitionibus supranominatorum fratrum annuentes suprascriptam literam in prius privilegium redigi fecimus et nostri Sigilli maioris sub appensione muniri. In cuius rei testimonium Sigillum nostrum maius Cassense presentibus est appensum. Data in vigilia Beatorum philipi et Jacobi Apostolorum. Anno Domini Mo. CCCo. LXXXVIIIo.

6.

1388. Zsigmond király paranesa Kassa városához az iránt, hogy bizonyos 600 forintos hátrálék, a György és András kincstárnokok küldötteinek azonnal kifizetessék.

Sigismundus Dei gracia Rex Hungarie, Dalmacie, Croacie etc, ac Marchio Brandenburgensis, Fidelibus suis Judici Juratis et universis Civibus ac Hospitibus nostris Cassoviensis Salutem et gratiam fidelitati vestre firmiter percipiendo *mandamus*, quatenus, mox habita presencium, illos sexingentos florenos quos protextu collecte, sancti Georgii martiris, anni scilicet presentis, nondum nostre maiestati persolutos non obstantibus literis nostris, quas imprime Georgio Wagal dictam contulisse recolimus, et assignasse hominibus magistrorum Georgii et Andree Thesaurariorum nostre maiestatis latoribus scilicet presentium dare et assignare debeatis mora, absque omni, strictim constamus, quod si huiusmodi nostris mandatis obedire non curaveritis, extunc super vos, eandem Collectam in dupplo absque omni misericordia exigi faciemus de quo eandem nobis *immune* poteritis inputare. Et aliud pro nostra gracia non facturi. Datum in Vissegrad in festo Ascensionis Domini. Anno eiusdem Millesimo tercentesimo octvagesimo octavo.

7.

1388. Jatzk kincstárnok megbizottja Péter, nyugtatja 600 frtnak Kassaváros részéről történt kifizetését.

Ego Petrus de Calidis aquis familiaris magnifici viri magni Judice dicti Jatzk, Thesaurarii notifico universis quibus

expedit presentem per tenorem. Quod providi ac honesti viri Judex et Jurati Civitatis Cassa nunc anno impreterito de collecta Regali Sexingentos florenos quemlibet florenum per Sexaginta grossos computando nomine et vice dicti Domini mei Thesaurarii persolvisse. Super quibus Sexingentis florenis memoratos Judicem ac Juratos dicte Civitatis Cassa, reddito expeditos per illum et quitos vigore presentium mediante. Data in dicta civitate Cassa, Sabbato proximo post festum corporis Christi Anno eiusdem Millesimo tercentesimo octuagesimo octavo.

8.

1388. Zsigmond király feloldja Kassavárosát azon birságok terhe alól, melyekkel Papi Desew fiának Lászlónak tartozott.

Sigismundus dei gratia Rex Hungarie Dalmatiae Croatiae ac Marchioque Brandenburgensis etc. Memorie comendamus per presentes, quod nos, fidelium nostrorum Iudices ac Juratorum civium de Cassovia benigne probisque inclinati, ipsis omnia Byrsagia presentem nostram concernentia, que contra Ladislaum filium Desew de Papi incurrerunt, remittimus et relaxamus. Mandantis vobis fidelibus nostris, Iudici Cives nostre vetras quoque in iudicatu vicesigneriter quesitus prefatos cives de Cassovia ratione Byrsagiorum ipsis per nos relaxatorum non debeatis aggravare perturbare aut inquietare quovismodo. Et aliud non facturi. Datas in Zelyo Sabato proximo post festum beate Margarethe virginis et Martiris. Anno Domini Millesimo tercentesimo octuagesimo octavo.

9.

1392. Zsigmond király paranasa Kassa városához azon 2000 frtnak megfizetése iránt, melylyel a királytól kapott ház örök megváltása fejében tartozott.

Sigismundus dei gracia Rex Hungarie Dalmacie Croacie etc. ac Marchio Brandenburgensis etc. Fidelibus suis Iudici Juratisque civibus ac universis hospitibus et populis de Cassovia Salutem et gratiam fidelitati vestre committimus et disticte mandamus quatenus illa duo Milia florenorum auri quibus no-

bis pro domo nostra cassoviensi vobis per nostram maiestatem data, obligamus, adato presencium usque diem Quintum decimum, fideli nostro magistro Desew de Capulia Judici Comanorum reginalium, nomine nostro recipienti dare et persolvere debeat effective nullam in ea negligenciam committendo. Secus non facturi. Datum in Dyosgewr feria quarta proxima post dominicam Ramispalmarum. Anno Domini Millesimo tercentesimo nonagesimo secundo.

10.

1392. Zsigmond király nyugtatványa azon 2000. forintról, melyet Kassa városa a királytól kapott ház örök megváltása fejében fizetett.

Nos Sigismundus dei gracia Rex Hungarie, Dalmacie, Croatiae etc. ac Marchio Brandenburgensis etc. Memorie commendamus perpresentes. Quod fideles nostri Judex Jurati ac universi cives et Hospites nostri de Cassovia duo Milia florenorum aurj quibus nobis racione Domus nostre Cassoviensi, ipsis per nos date obligabantur iuxta nostram commissionem, fideli nostro magistro Desew de Capolia Judice Comanorum Reginalium, effective assignarunt et realiter persolverunt, de quibus quidem duobus Milibus florenis aurj prefatos Judicem iuratos cives et hospites nostros de Cassovia quitos reddimus et expeditos harum nostrarum testimonio literarum. Datum in Dyosgewr feria quarta proxima post Dominicam Ramispalmarum. Anno Domini Millesimo tercentesimo nonagesimo secundo.

Közli:

Dragóner Béla.

Egyleti és intézeti ügyek.

Az egyesületi kormány.

Főpártfogó: Kassa sz. kir. város.

A tisztikar.

Elnök: Nmélt. és főt. dr. *Schuster Konstantin*, kassai m. püspök, v. b. t. tanácsos, a Ferencz József lovagrend nagykeresztese.

I. Alelnök: Loósz József, K. városi tanácsos.

II. Alelnök és igazgató: Klimkovics Béla, akad. festész, főreál-tanodai tanár.

Titkár: Dr. Stöhr Antal, prem. főgymn. tanár.

Felügyelő: Klimkovics Gábor, es. kir. nyug. százados.

Régiségtár-őr: Myskovszky Viktor, akad. építész, főreál-tanodai tanár, a m. tud. akad. levelező tagja.

Könyvtár-őr: Dr. Tóth Lőrincz, prem. főgymn. rendes és jogakad. magántanár.

Természetrizaiak őr: Szekeress Ödön, prem. főgymn. tanár.

Pénztárnok: Maurer Rezső, kereskedő.

Ügyész: Korányi Károly, kir. közalapítványi ügyész.

Számvizsgálók: Horváth Lajos, főgymn. tornatanár. Mo-
esáry József, kereskedő. Stadler Sándor, takarékp.
igazgató.

A választmány.

Antal Emil, Kassa vár. urad.
ügyész.

Barthos Tivadar, kir. közala-
pítványi ügyész.

Benczúr Géza, köz- és váltó-
ügyvéd.

Bezilla Samu, köz- és váltó-
ügyvéd.

Dragóner Béla, r. k. hitelemző.
Éder Ödön, köz- és váltó-ügy-
véd.

Fekete István, földbirtokos.

Gerhardt György, magánzó.

Heffler Konrád, prem. főgymn.
tanár.

Hegedüs Lajos, gyógyszerész.

Dr. Hohenauer Ignác, lap-
szerkesztő.

Dr. Juhász Mihály, köz- és
váltó-ügyvéd.

Kaplárcsik Mihály, főreáltano-
dai tanár.

Karsa Tamás, abauj-torname-
gyei főjegyző.

Kemény Lajos magánzó.

Mauritz Rezső, főreáltanodai
igazgató.

Meskó Sándor, magánzó.

Müllner Frigyes, akad. épít.
s főgymn. rajztanár.

Nagy László, kir. törvényszéki
bíró.

Naményi Gyula, árvasz. elnök.

Novelly Sándor, ker. és ipar-
kamarai elnök.

Orbán Bertalan, prem. fő-
gymn. tanár.

Ruszinkó Zsigmond, kir. tör-
vényszéki bíró.

Sudy János, elemi iskolai
igazgató.

Szikay Lipót, főreáltan. tanár.

Szilez István, hites ügyvéd.

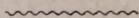
Stollár Gyula, gazd. intézeti
tanár.

Timkó József, köz- és váltó-
ügyvéd.

Ifj. Várkoly János, kereskedő.

Weisz Vilmos, kassa-egyh.

kápt. tag.

A felső-magyarországi múzeum-egyletnek

1883. év december 9-ikén

Kassa szab. kir. város tanácstermében

tartott

K Ö Z G Y Ű L É S E.

Jelen voltak: Antal Emil, Angyal Gábor, Baczoni Albert, Benedek Ferencz, Benczur Géza, Berzeviczy Egyed, Csoma József, Demeter Manó, Dorner Ferencz, Dragóner Béla, Erdődy János, Fábíán Imre, Fekete István, Görög Gyula, ifj. Halykó Mihály, dr. Hohenauer Ignác, Horváth Lajos, Juhász Mihály, Kapláresik Mihály, Klimkovics Béla, Klimkovics Flóris, Klimkovics Gábor, Korányi Károly, Kosztka Viktor, Krajnyik Mihály, Loósz József, Maurer Rezső, Myskovszky Viktor, dr. Moskovics Jakab, dr. Moskovics Leo, Münszter Tivadar, Orbán Bertalan, Roth Imre, Siposs Gyula, Schmidt Kálmán, Stépán Vincze, Stollár Gyula, Stöhr Antal, Szekeress Ödön, Szikay Lipót, Timkó József, Tomka Mór, Toplánszky Béla.

A közgyűlés sorrendje:

1. Elnöki megnyitó.
2. Titkári és pénztárnoki jelentés.
3. Indítványok tárgyalása.
4. Felolvasás.

1. Az egylet elnöke dr. Schuster Konstantin püspök ur ő nagyméltósága Budapesten időzván, a közgyűlésen az elnöki széklet Loósz József városi tanácsos és egyleti első alelnök ur foglalta el. A jelenlevők üdvözlése után az öröm és fájdalom

vegyes érzetével emlékezett meg arról, hogy jelenleg kilenczedik alkalommal számolván be nyilvánosan sáfarkodásunkról, ez idő alatt Kassa sz. kir. város kegyelméből birt egyleti helyiségeinket annyira megtöltötte az érdeklődő nagy közönség önzetlen ajándékozása, miszerint ott közgyűlésünket megtartani nem lehetett, a felsőmagyarországi muzeum eszméjének megfelelő saját épületet szerezni pedig eddig módunkban nem volt; éppen azért köszönetet mondván tek. Münster Tivadar polgármester urnak azon szivességért, melylyel a városi tanácstermet jelen alkalommal az egylet rendelkezésére bocsátani kegyeskedett, a közgyűlést megnyitottnak nyilvánítja.

2. Az elnöki megnyitót kísérő eljenek elhangzása után, Stöhr Antal titkár olvasta a következő jelentést:

Mélyen tisztelt közgyűlés!

A nagy czéloknak természete, hogy csekély eszközökkel csak lépésről-lépésre közelíthetők meg.

Ilyen nagy czél a miénk, t. i. a felsőmagyarországi muzeum megteremtése semmiből, ingyen, és őrzése, gondozása, biztosítása azon keveseknek pár forintnyi évi tagdíjából vagy egyszer mindenkorra tett ajándékából, akiket a közelőhaladás iránti fogékonyság rávisz adni ott is, ahol mentül kevesebb a várni való.

Titkári jelentéseimben eddig mindig arról értesítettem a m. t. közgyűlést, hogy egyletünk, az előtte lebegő nagy czél felé évről évre egy-egy biztos lépést tett. Ma hasonlóképen ezt a kedves kötelességet teljesítem, midőn a fő dolgokra, alaptőkénk és gyűjteményeink szaporodására nézve mindenek előtt a fő összegeket jelezem.

Utolsó Évkönyvünkben 3251 frt 83 kr. alaptőkét mutatunk ki, jelenleg pedig, amennyiben a kassai Népbankban 1393 frt 1 kr., a Penny-bankban 1498 frt 12 kr., a Hitel-bankban 952 frt 17 kr., tehát összesen 3843 frt 30 krajczárunk kamatozik, a szaporulat 591 frt 47 kr. — Ez alaptökéhez járulnak még nmélt. Melczer István és ng. Desseffy Sándor apát-plébánus uraknak eddig be nem fizetett 100—100 frtos

régi alapítótagsági illetékeik, ugyszintén a már ezelőtt is kimutatott 1 drb. Bukarest városi és 2 darab milanoi sorsjegy.

A muzeum egyes osztályaiban kimutattunk 25976 db. tárgyat, a jelenlegi létszám pedig 27291, szaporodásra esik tehát 1315 drb. különböző ajándék tárgy.

Ezeokról a részletes kimutatást Évkönyvünk számára tartván fel, itt csak azok neveit említem, akik egyletünk háláját önzetlen keblü ajándékozásaikkal bőven kiérdemelték.

Muzeumunk gyarapítása iránt érdemesültek: Abauj-Torna megye, a kassai kereskedelmi kamara, a Petőfy Társaság, a Klimkovics testvérek, továbbá: Komáromy Ferencz, Rőczey János, Nagy Bertalan, Osváth Mátyás, Hajnóczy Márton, Szabó Antal, gr. Károlyi Tibor, Rothauscher Károly, Brunner Ferencz, Bakalyár Xystus, Lencz Gyula, Horváth Pál, Daróczy Mihály, Almásy Zsigmond, Mandel Frigyes, Swigut Gyula, Lencz Géza, Kertész Tivadar, Tettmayer Károly, Blumberger Ignác, Marchan József, Corzan Gábor, Wirkler András, Stern Vilmos, Mihalszky István, Gallik Géza, dr. Horváth Géza, Ehrenhaus Zsigmond, Halykó Mihály, Juhász Mihály, Kontulik Imre, Máriássy Ferencz, dr. Wojnarovics József, Szalay László, Siankovszky László, Hubert Jeromos, Rimgailló Felix, Madarassy Oszkár, Doska Károly, Sennovitz Gusztáv, gf. Csáky Tivadar, Meskó Sándor, Gregorovics Henrik, dr. Thallóczy Lajos, Hutkay Sándor, Horváth Béla, Guttmann József, Dvovcsák Béla, Mórícz Gyula, Lükő Lajos, Szányi Gyula, Csoma József, Kemény Lajos, Petyüs János, Bartynovszky Vladiszlav, Bálint Béla, Keszler Lajos, Mannheimer Berthold, Bossits János, Stiber János, Bodnár Gyula, Schusztek Ferdinand, Mauks Árpád, Wetterstädti Wagner Károly, Bilinsky Sóter, Zabor János, Karsa György, Kelcz Gyula, Szegfy László, Borbély Sándor, Konesér Mihály, Friese Mór, Dessewffy Sándor, Farkas István urak és parnói Molnár Jánosné, Biringer Gyuláné, Jankovics-Balázs Ilona, Rottmann Mari, Fábian Jánosné, Szalontai Kozák Etel, Mária és Iza, Grúsz Károlyné, özv. Hányiné, özv. Wencz Józsefné, Péchy Sándorné, Libayné és Jankovics-B. Barkóczy Róza urnók.

Midőn az itt említett kegyes pártfogóknak egyenkint és egyetemlegesen köszönetet szavazok, teszem azt különösen tek. Farkas István és Csoma József urakkal szemközt, a kik minden kínálkozó alkalmat megragadnak arra, hogy a vidéken található egyes, muzeumba való tárgyak, gyűjteményeinkbe kerüljenek. Legyen jutalmuk a nemes tett tudata.

Alaptőkénk 591 frt 47 krnyi szaporodását eszközölték: első sorban az ügyünkért oly melegen érdeklődő tek. Siposs Pál szikszói ügyvéd urnak 100 frtos alapítótagsági illetéke és ismét újabb 10 frtos küldeménye; ehhez járult a kassai Penny-banknak ugyancsak 100 frtos alapítótagsági díjja, továbbá ng. Szabad Ferencz nagyprépost urnak 10, ng. Volny János kanonok urnak 5, ft. Nátafalussy Kornél roznýói főgymnasiumi igazgató urnak 5 s a névtelenség homályába vonuló szerénységnak 45 frtnyi ajándékaik; a tek. Fülöpp Károly ügyvéd ur javára birságul megítélt, de alaptőkénk javára átengedett 5, a tek. Schirger és Szakmáry uraknak tanudij gyanánt megítélt és alaptőkéneknek adományozott 10 frt, ugyszintén az utolsó Évkönyv 4 példányáért kapott 4 frt, valamint a tőkésített összes kamatokból s egyéb egyleti megtakarításokból kikerülő 297 frt 47 kr.

E megtakarításokat különösen lehetővé tette mélyen tisztelt elnökünk, dr. Schuster Konstantin püspök ur ő excellenciájának azon mély hálára kötelező nemes bőkezűsége, melyből kifolyólag a mult közgyűlésben tett nyilatkozatához hiven Évkönyvünk nyomtatási költségeinek fedezésére 300 frtot kegyesen adományozni méltóztatott. Ugyancsak ő nagyméltóságának egy másik, 35 frtos ajándéka eszközölte annak a régen húzódó ügynek végleges elintézését is, miszerint a Klimkovics testvérek atyja által festett s eddig az Ágh család tulajdonában volt két történelmi olajfestmény, melyre már régebben Tordássy András ur 10, és újabban Dessewffy Sándor ur 5 frtot ajándékoztak, a muzeum számára 50 frtéért véglegesen megszereztetett.

Az Intézetünk őrzése és berendezése körül történt változásokat illetőleg, szintén örvendetes haladásokról tudósíthatom a m. t. közgyűlést. Főpártfogóink, Kassa sz. kir. városának tek. polgármestere, Münster Tivadar ur kegyes engedélyéből és tek.

Soukoup Adolf városi mérnök ur jóakaratu gondozásával helyre lett állítva a muzeumi feljárt alatti helyiség, úgy, hogy abba szolgálunk, aki egyszersmind a „Csillag“ épület házmestere is, végre beköltözhetett és így táraink hozzáférhetősége és közvetlen őrzése szempontjából táplált régi óhajtasunk teljesülésbe ment. A könyvtár rendezésének húzóó ügye is megtalálta ft. dr. Tóth Lőrincz tanár urban a megoldó erőt, úgy hogy a mult iskolai szünidőkben a jogi, bölcészeti és theologiai munkákkal teljesen elkészült, a jövő szünidőkben pedig a többi szakokkal fog szives ígérete szerint véglegesen rendbejönni. A természetrajziak osztályát ft. Szekeress Ödön tanár ur vette szives gondozása alá, és részint a dr. Moskovics Leo ur hazafias érzületéből birt hullő-gyűjteményünknek mentette meg az enyészettől több érdekes, könnyen romló példányát, részint rovar-gyűjteményünk rendezésével tett önzetlen szolgálatot intézetünknek. Tek. Klimkovics Gábor cs. kir. ny. kapitány ur pedig mint a muzeum helyben lakó felügyelője, amellet, hogy a látogató közönséget kalauzolta, az érkezett ajándéktárgyakat belajstromozta, a pénz- és esigagyűjteménynek előnyösebb felállítását eszközölte, az által is érdemesült egyletünk iránt, hogy megnyerő buzdító szavaival 9 uj pártoló tagot szerzett, kiknek a tagsági okiratot tek. Müllner Frigyes rajztanár urnak szivesen teljesített ékes írásával állítottuk ki. Egy általában a Klimkovics testvéreknek, névszerint Ferencz, Flóris, Gábor és Béla uraknak Muzeumunk gyarapítása és gondozása körül a megelőző években kifejtett ritka tevékenysége ujabban sem szünetelt; mindnyájan meghozták fáradságos munkájukkal és adományaikkal az áldozatot azon eszmének, hogy szülővárosuk intellectualis niveauját, egy közművelődési intézet megalapítása, továbbfejlesztése és megszilárdítása által emeljék.

Azt, hogy ez intézet megfelelt-e hivatásának, csakugyan hatott-e. vagyis, hogy igénybe volt-e véve a nagy közönség részéről, mutatja különösen az ingyenes látogatók jelentékeny száma. Nem volt a nyár folytán vasárnap, amelyen kevesebb ember nézte volna meg gyűjteményeinket 100-nál, de volt olyan is, amelyen 300-on felül tolongtak az érdekes látni valók között; és e continenst éppen azok szolgáltatták, akiknek legna-

gyobb szükségök van a művelődésre, tanulásra. Ugyancsak az érdeklődésre vall tek. Maurer Rezső egyleti pénztárnok urnak beterjesztett s tek. Mocsáry József és Horváth Lajos urak által átvizsgált számlájában azon két tétel, mely belépti díjakért, legnagyobbbrészt, 20 krjával számítva, a nyitvatartás pár hónapja alatt 48 frt 80 krt, persely-gyűjtésként pedig 21 frt 54 krt tüntet fel. Ez adatok ékesszólóan bizonyítják, hogy Kassán egy frequentált helyen fekvő, jól rendezett muzeum, nem pusztá szólásmód, ha azt mondjuk, hogy — kulturális szükség.

Kiolvassuk továbbá a számlából azt az örvendetes jelen-séget is, hogy a legutóbbi időben pártolótagsági jövedelmünk szintén szaporodott, amennyiben az utoljára kimutatott 315 frt-tal szemközt, itt már 345 frt szerepel. Ez ugyan nem valami nagy különbség és még mindig nagyon, de nagyon mélyen alatta áll azon kívánalmaknak, melyeket egy igazi muzeum fogalma támaszthat; de örvendetesnek mondom e tapasztalatot mégis, mert minden parányisága mellett is haladás, haladás különösen ott, ahol a számla ellenoldalán egyedül a szolgafizetése szerepel 140 frttal és a felszerelések, nyomtatványok, egyes kiadások ezime összesen 82 frt 43 krral; haladás, mert az egylet minden tisztviselője ingyen szolgálván — megtakarítást tesz lehetővé.

A titkári iroda összes tevékenysége a köszönő és kérelmező iratok kiállítása mellett különösen az utolsó Évkönyv szerkesztésére szoritkozott. E részben meg vagyok győződve, hogy a m. tiszt. közgyűlésnek is megegyezésével találkozom, ha dr Rösler István, dr. Lejtényi Károly, dr. Tóth Lőrincz és Szekeres Ödön tanár uraknak, továbbá nt. Dragóner Béla hitelemző urnak, ingyen átengedett jeles értekezéseik és közleményeikért, valamint jó tanácsaikért is ezennel köszönetet szavazok. Vajha abba a helyzetbe juthatnának kiadványaink, hogy a szellemi munkásságot méltó anyagi jutalomban részesítvén, itt a vidéken is szívesen felkeresett tért nyitnának azon erők érvényesülésének, amelyek dolgozni akarnak is, tudnak is.

És ezekkel, ha még felemlitem, hogy 9 drb. tárgygyal részt veszünk a Budapestén tervezett ötvösmű-kiállításban, s

hogy Trefort Ágoston vallás- és közoktatási miniszter ur ő nagyméltóságának leirata folytán a Budapesten létesülő történelmi képesarnok érdekében dr. Tóth Lőrincz egyleti könyvtárnok ur, a helybeli közintézetekben őrzött történelmi képek lajstromát, tárgy és méretek szempontjából összeállította; végre, hogy ha bánatos részvétünknek adok kifejezést ifj. Kunszt György, Löffler Lajos és Petrás Gyula tagtársaink elhunytá fölött, — jelentéssel egyetünk legközelebb multjának, főbb vonásokban hű képét vázoltam.

Nem tudom sikerült-e a m. tiszt. közgyűlésben azt a meggyőződést felébreszteni, amely bennem, szilárdan él, hogy ha nem is egyenletes sebességgel, de minden irányban fejlődünk, haladunk. Különösen gyűjteményeink szaporodása a szíves ajándékozások folytán oly erős, hogy Kassa város kegyéből birt helyiségeinkben, a maholnap okvetlenül bekövetkező kiselejtezés mellett sem férhetünk. Pár év előtt boldogok voltunk, hogy néhány szobából álló hajlékra tettünk szert, ma pedig nagybecsű tárgyait méltó elrendezésére és kiállítására, ide s tova palota kellene. Fájdalom ez igényünk növekedésével nem tart lépést anyagi segélyforrásaink bővülése; aránytalanul kiesiny a legszűkebb körben összegyűlt alaptőkének. Addig is tehát míg a biztató reménység felhőiből, a mi részünkre is kilép az a fenkölt szellem, aki jelentékeny anyagi áldozattal a felsőmagyarországi muzeumot véglegesen megalapítván, nemzetünk művelődési történetében gr. Széchenyi Ferencz és Mikó Imre mellett lesz hivatva helyet foglalni, addig is mondom mi, akik igazán érezzük missiónk súlyát, akik legállhatatosabban csoportosulunk a kitűzött zászló körül, iparkodjunk új tagok szerzése és ahol az egyes forintok nem tesznek nagy különbséget, pénzbeli segély gyűjtése által is odahatni, hogy a mi korunknak, Kassán, társadalmi uton történt igazán becses alkotása, a felső-magyarországi muzeum, biztos maradandóság és eszméjének megfelelő fejlődés szempontjából, tudattá és ténynyé váljék.

3. E jelentésnek tudomásul vétele után tárgyalattak a következő indítványok:

a) Tiszteletbeli tagokul megválasztásra ajánlottak:

Brunner Ferencz tábornok, a felső-magyarországi múzeum boszniai fegyvergyűjteményének ajándékozója.

Hidasy Kornél püspök, a vasmegyei régészeti egylet elnöke.

Dr. Moskovics Leo, a felső-magyarországi múzeum javára nagybecsű hullőgyűjtemény adományozója.

Egyhangulag megválasztattak.

b) Azon remény által vezettetve a választmány, hogy ez által a pártoló és alapító tagok számát szaporítja és az egylet anyagi helyzetén javít, indítványozta: hogy a pártolótagsági évi illetmények 3 forintról 2 forintra, az alapítótagsági illeték minimuma pedig 100 forintról 25 forintra szállíttassék le.

Minden eszmecsere nélkül, egyhangulag elfogadtatott.

4. Egyéb indítvány nem lévén, az emelvényre lépett ft. Szekeress Ödön természetrajzi osztály-őr és dr. Tóth Lőrincz egyleti könyvtárnoknak jeles értekezését: A felső-magyarországi múzeum bronzkori tárgyaitól, a szerző betegsége miatt történt akadályoztatása folytán, a jelenlévők tanulságára és közmegelegedésére értelmes hangsúlyozással és a kiállított egyes példányokra való utalással felolvasta.

Ezzel a sorrend ki lévén meritve a közgyűlés véget ért.

Stöhr Antal.

A felső-magyarhoni muzeum 1882. évi pénztár számlája.

Tartozik.

Követel.

1882.				1882.			
Január 1.	Egyenleg mint pénzkészlet	1180	07	Decz. 31.	Szolgafizetésért	140	—
Decz. 31.	Befolyt tagdíjakért . .	345	—	"	Felszerelési számlákért .	28	68
"	" okmánydíjakért .	9	—	"	Vegyes költségért . . .	41	95
"	" belépti díjakért .	48	80	"	Nyomtatványokért . . .	11	80
"	" persely gyűjtésért	21	55	"	Készpénzk. mint egyenleg	1436	42
"	" kamatokért . .	54	43				
		1658	85			1658	85

Kassa, 1882. december 31.

Maurer Rezső

pénztárnok.

A bevétel és kiadások tételenként megvizsgáltatván, azok úgy, mint e jelen mérleg felállítása is, mindenben megegyezőnek s helyesen vezetettnek találtatott.

Kassa, 1883. november 27.

Mocsáry József.

Horváth Lajos.

A felső-magyarhoni muzeum 1883. évi számlája.

Tartozik.

Követel.

1883.				1883.			
Január 1.	Egyenleg 1882. évről .	1436	42	Decz. 31	Felszerelési számláért . .	59	90
Decz. 31.	Tagdíjakért	390	—	"	Szolgafizetésért	140	—
"	Okmányokért	3	—	"	Nyomtatványokért	106	55
"	Adományokért	56	—	"	Leltári tárgyakért	50	—
"	Színházi jövedelemért . .	74	78	"	Lakbér részletért	50	—
"	Belépti díjakért	73	60	"	Fuvarozásokért	6	57
"	Hagyományért	40	—	"	Egyenleg 1884. évre . .	1704	76
"	Kamatokért	43	98				
		2117	78			2117	78
1884.							
Január 1.	Egyenleg 1883. évről .	1704	76				

Kassa, 1883. december 31.

Maurer Rezső,
pénztárnok.

Tételenként megvizsgáltván, a pénztárkönyvvel összehasonlított s mindenben helyesnek találtatott.

Kassán, 1884. évi ápril hó 18.

Mocsáry József.

Horváth Lajos.

K i m u t a t á s

azon ajándéktárgyakról, melyekkel a felsőmagyarországi muzeum gyűjteményei 1882 és 1883-ki évben gyarapodtak.

I. Régiségtár.

a) K ő t á r g y a k.

Egy, kőből faragott ezimer, mely hajdan II. Rákóczi Ferencz, illetőleg sógorának, Aspremont házat diszította; adom. özv. Vencz Józsefné urnő, Kassán; — egy, márványból faragott ezimer, mely állítólag egykor Kassa város északi kapuja fölött volt elhelyezve, adom. Dr. Vojnarovics József, orvostudor ur, Kassán. — őskori Kőkorszak: egy kőkorszakbeli baltaél, adom. Stiber János úr, Bódogkváralján; — egy, a Berettyó medrében talált orsókö; adom. Kelcz Gyula úr; — egy, kőkorszakbeli baltaél, adom: Szekeress Ödön, premontrei rendi áldozár s főgymnáziumi tanár úr Kassán.

b) B r o n z o k.

Egy, bronzkori igen érdekes sarkantyú, adom Jankovics Balás Ilona urnő, Kassán; — egy, bronzkorszakbeli szekereze; adom. Csoma József földbirtokos s hírneves régész ur, Devecseren; — két, Legenye-Mihályi határában talált bronzkori szekereze, adom. Zohor János úr vendéglős, Legenye-Mihályiban; — egy, többszörösen csavarodottan végződő bronz karperecz, három darab bronz-gyűrű, — öt bronz fülbevaló — egy, vastagabb bronz karika, ugynevezett cserepénz, s több darab bronzkori töredék. Mindezen tárgyak a mihii puztán szántás közben találtattak; adom. Gröber József földbirtokos ur, Egerben.

e) R é z m ű v e k.

Egy, 1620. évből való s vörös rézből készült kupa, adom. Máriássy Ferencz, földbirtokos ur, Markusfalván; — egy, rézből készült magyar czimer, adom. Bodnár Gyula asztalostanuló, Kassán.

d) V a s m ű v e k.

Egy régi, sulyos lábbilincs, mely a kassai m. k. dohánygyár szárnyépületének 1883. évben történt építése alkalmával annak alapzatában találtatott, adom. Strache Antal m. kir. dohánygyári igazgató úr, Kassán. — Egy, újabb koru, alkalmasint Munkácsen készült egyszerű vasgyűrű; adom. Janik m. kir. adófelügyelőségi fogalmazó úr Kassán.

e) P e c s é t n y o m ó k.

Egy, régi lözségi réz pecsétnyomó, adom. Stern Vilmos főgymnasiumi II. oszt. tanuló, Kassán. — A volt Abaujmegye-nek keresztmetszés által használaton kívül helyezett pecsétnyomója; adom. Abauj-Tornamegye hatósága. — Két régi, érdekes pecsétnyomó, adom. Bálint Béla főgymnasiumi VIII. oszt. tanuló, Kassán. — Egy, a kassai 184^{8/9}. évi volt katonai élelmezési hivatal pecsétnyomója; adom. Karsa György úr, Kassán.

f) F e g y v e r e k.

Egy, Boszniából származó pisztoly, adom. Marchan József úr volt cs. kir. százados, jelenleg miniszteri titkár Szegeden; — egy fokospisztoly s két régi pisztoly, adom. Szányi Gyula földbirtokos ur, Kassán; egy boszniai handzsár, adom. Schuszték Ferdinand mérnök ur, — egy diszes handzsár Boszniából, adom. Bilinszky Szóter ur államvasutak főmérnöke; — egy, szokottnál hosszabb, régi spanyol alaku kard, mely Kassán a galambutczai esatorna ásásakor találtatott; adom. Jakab Péter építőmester úr, Kassán.

g) F ő l s z e r e l v é n y e k.

Egy tölténytáska, melyben néhány töltény van elhelyezve, adom. Marchan József miniszteri titkár úr, Szegeden; — egy régi lópatkó, sarkantyú és kengyelvas, továbbá egy, az adományozó által nagybátyja után örökölt 184^{8/9}. évi honvédtiszti öv; adom. Farkas István főszolgabíró ur, Szikszón; — egy percussio-

féle gyűjtő szerszám; adom. Libayné urnő, Kassán. — A báró Vécsey László úr tulajdonát képezett huszár-társoly, adom. Jankovich báró Barkóczy Ilona urnő, Kassán. — Egy, 184^s/₉. évből származó orosz-sisak, mely állítólag azon orosz katonáé volt, ki Losonczt gyűjtotta föl; adom. Petyüs János, m. kir. honvéd főhadnagy ur, Kassán.

h) C z i n m ű v e k.

Egy régi, leveses tál és egy, régi kancsó ezimből, adom. Kontuly Imre bádigos mester ur, Kassán, — egy ezimből készült, régi palaczk, adom. Meskó Sándor ügyvéd úr, Kassán.

i) F a t á r g y a k.

Egy, 184^s/₉. évi buzogányalakú constableri bot, minőt a pesti rendőrök viseltek, adom. Kertész Tivadar kereskedő úr, Budapesten; — egy diszitményekkel ellátott, régi kulaes; adom. Mihálszky István keztyűmester úr, Kassán, — egy másfél méternyi hosszú uszadéka (Treibholz), melyet a gróf Wilczek parancsnoksága alatt fogatosított második expeditiónál alkalmazott csász. kir. tengerészek 1883. évben halásztak ki az éjszaki jegestengerben levő Jan Mayen nevű sziget közelében; adom. Rottauscher Károly nyugalm. csász. és kir. tábornok úr, Bécsben.

k) Ü v e g t á r g y a k.

Két régi, élénk színezetű és rendkívüli alakú toilette üvegese, adom. Molnár Jánosné urnő, Kassa; — egy nagyobb alakú, diszes metszetű pohár, melynek aljában I. Ferencz császár-fele huszas van befoglalva; adom. Biringer Gyuláné urnő, Kassán; — egy régi, metszett üvegpohár, adom. Zenovicz Gusztáv m. kir. fémjelzőhivatali ellenőr úr, Budapesten; — két régi üvegpohárka, adom. Pérchy Sándorné, szül. Bay Julia urnő, Kassán.

l) A g y a g m ű v e k.

Négy nagyobb és négy kisebb hamvveder, tizenöt db. kisebb-nagyobb bögre, melyek legkisebbjében kanál is van, egy agyaglábas és egy, selyemzsinorra fűzött agyag-galaris, adom. Gröber József földbirtokos úr, Egerben. — Egy őskori bögre, adom. Osvath Mátyás plébános úr, Inancs.

m) Porcellánművek.

Egy, 1761. évből való kőedény-korsó; adom. Lencz Gyula úr, Kassán. — Három, régi kőedény-korsó, adom. Zenovitz Gusztáv m. kir. fémjelzőhivatali ellenőr úr, Budapesten. — Egy, Meisnerféle porcellánból készült csésze, adom. Biringer Gyuláné úrnő, Kassán. — Egy, 1673. évből való tányér, adom. Bakalyár Xistus szinylepőczy lelkész ur.

n) Szövött és himzett művek.

Egy, oláhországi női kötő (katrinicza) és egy, bánsági oláhtarisnya, adom. dr. Horváth Géza úr; — egy, régi csinos kivitelű legyező, adom. Fábian Jánosné szül. Horváth Gizella úrnő, Kassán; — egy régi, női füzöny, adom. Grusz Károlyné urnő, Kassán. — A Petőfy Sándor szobrának leplezési ünnepélye alkalmából több törvényhatóság és város által küldött koszoru és szalagok, adom. a Petőfy szoborbizottság, Budapesten. — Egy régi csengettyűszalag himzéssel ellátva, adom. özv. Friedrich Józsefné szül. Kukovszky Anna úrnő, Kassán. Két, legalább 200 éves, diszesen himzett párnahaj-betét, adom. Mesko Sándor ügyvéd úr, Kassán; — egy Ausztrália őslakói által nyers kenderből készített felöltöny, melynek külrésze különféle madarak diszes tollaival van diszítve; — egy ugyanott nyers kenderből készült és felső részén diszes madártollak beszőtt ékítményével ellátott tá-ka, adom. Breuer Vilmos, üvegkereskedő úr Kassán.

o) Kisművészeti tárgyak.

Egy szarúból készült pohár, melyen egy lovas arab van ábrázolva, midőn lassojával a szemközt álló tigrist fogja, adom. özv. Hányiné, Kassán.

Egy régi tentatartó s egy aranyozott loborka arezképpel, adom. Hutkay Sándor m. kir. dohánygyári tiszt, Kassán; — egy régi megaranyozott ezüst gyűrű, adom. Moricz Gyula úr, Kassán; — egy arany mérő, adom. Libayné urnő, Kassán; — I. Napoleonnak elefántesontból faragott kis mellszobra, adom. Borbély Sándor vendéglős úr, Kassán.

p) Társulati láda.

A kassai kereskedelmi gremium vasból készült régi ládája, adom. a kassai kereskedelmi kamara.

II. Pénz- és érem-gyűjtemény.

Egy, 1609. évből való szászországi tallér, adom. Mandel Frigyes úr; — három db. 100 doláros Kossuthféle amerikai bankjegy, adom. Schwigut Gyula városi erdészeti hivatalnok úr, Kassán; — egy, 1810. évből való olaszországi ezüst tallér. I. Napoleon-féle pénznem; egy amerikai, Chille országi ezüst tallér 1877. évről, adom. Tettmayer úr zürichi műegyetemi tanár, Zürichben; — egy, 1848⁹/₉. évi ötforintos magyar bankjegy, adom. Stern Vilmos főgymn. II. oszt. tanuló Kassán. Két db. Zsigmond korából való ezüst pénz, adom. Jankovics-Balás Ilona urnő, Kassán; — egy, német birodalmi — ötven Pfennig értékű — ezüst pénz, adom. S. Ehrenhausz úr, Boroszlón; — egy Kázmér János lengyel király idejéből való ezüst pénz, adom. ifj. Halykó Mihály úr Kassán; — egy szászországi nagy ezüst tallér; egy I. Lipót király idejéből való tallér, s egy ezüst pénz I. Ulászló király korából, adom. szalontai Kozák Etel, Mariska és Iza úrhölgyek, Budapesten; — négy db. ezüst pénz I. Lipót király idejéből, ad. Juhász Mihály ügyvéd úr, Kassán. — Két db. régi ezüst pénz, ad. Szalay László ügyvéd úr, Kassán. — Három db. régi ezüst pénz, adom. Klimkovics testvérek. — Hét db. lengyel bankjegy az 1794-ki (Kosciusko) szabadságharcz idejéből, adom. Dr. Siarkovszky László c. kanonok. — Két darab lengyel bankjegy 1794-ből, adom. Hubert Hieronimus úr, Brodiban. — Négy db. 1794. évi lengyel bankjegy és három db. orosz ezüst pénz, adom. Ringaillo Felix, Poveiki. — Két db. 1794. évi lengyel bankjegy, adom. Sukmanowa Karolin urnő, Cestólhován. — Három db. régi ezüst pénz és egy megaranyozott régi érem veres rézből, adom. Klimkovics testvérek. — Egy db. a Petőfy-szobor leleplezése alkalmával veretett emlékérem czínből, adom. a Petőfy-szobor-bizottsága, Budapesten. Egy török rézpénz és egy db. porosz pénz nikeltől, adom. Daska Károly főgymn. IV. oszt. tanuló, Eperjesen. — Egy db. Garibaldi-féle bankjegy, adom. gr. Csáky Tivadar úr. — Két db. 1848⁹/₉. évi magyar bankjegy, adom. özv. Friedrich Józsefné, szül. Kukovszky Anna urnő, Kassán. — Öt db. 1848. évi magyar bankjegy, adom. Mesko Sándor ügyvéd úr, Kassán, — negyven db. régi ezüst- és 43 db. régi rézpénz, négy db. czínérem és 5 db. Rimaszombatban 1848⁹/₉-ben váltópénz helyett használt utalvány, adom. Gregorovics Henrik úr, Kassán. — Egy 1848⁹/₉. évi egykrajczáros óliszkai utalvány, adom. Horváth Béla mérnök úr Budapesten. — 3 db. régi ezüst pénz, adom. Guttman József, főgym. V. oszt. tanuló, Kassán. — Egy III. Zsigmond lengyel király korából származó nagy ezüst tallér 1627. évszámmal ellátva, adom. Bartynovszky Vladisláv úr, Krakó. — Két db. régi ezüst- és 76 db. régi réz-

pénz s 3 db rézérem, adom. Bálint Béla főgymn. VIII. oszt. tanuló, Kassán. — Egy, 184^{8/9}. évi magyar tizforintos bankjegy, adom. Keszler Lajos főreált. VI. oszt. tanuló, Kassán. — Egy régi olasz bankjegy, adom. Manheimer Berthold úr, Kassán. — 2 db. régi ezüst- s 6 db. régi rézpénz, adom. Stüber János úr, B.-K.-Váralján. — 43 db. régi ezüst- s 92 db. régi rézpénz, adom. Csoma József földbirtokos úr, Devecseren. — 142 db. régi különféle nemű és országbeli ezüst pénz, adom. Mauks Árpád úr, Kiszteben. — 13 db. ezüst perzsa pénz, adom. Wagner Károly m. kir. honvéd huszár-százados úr, — egy db. ezüst római Faustinaféle pénz, adom. Gröber József földbirtokos úr, Egerben. — Két db. ezüst- és 6 db. régi rézpénz különböző időszakból, adom. Dr. Horváth Géza úr, az országos phylloxera-bizottság elnöke, Budapesten. — Egy régi ezüst pénz, adom. Vass József szabómester úr, Kassán. — Egy régi osztrák bankjegy, adom. Czító Ferencz főreált. V. oszt. tanuló, Kassán. — Egy db. nagy, török bankjegy és egy db. régi, kis ezüst pénz, adom. Szekeress Ödön prem. r. áldozár s főgymn. tanár úr, Kassán. — Egy db. ezüst huszas 1835. évből, négy db. régi, kisebb ezüst pénz, 5 db. régi rézpénz és egy, 1867. évi koronázási ezüst érem, adom. Klimkovics testvérek.

III. Könyv- és okmánytár.

Egy, disznóbőrbe bekötött régi könyv; adom. Daróczy Mihály, ügyvéd úr; — M. T. Ciceronis opera 1734. évben nyomtatott könyv, adom. Almássy Zsigmond VII. gymn. oszt. tanuló, Kassán; — öt régi könyv, egy füzet a Kisfaludy társaság szabályzata és tisztii személyzetének névsora 1838. évből, — a pestvárosi vízvezeték térképe; adom. Lencz Géza úr, Kassán: 3 db. a nemzeti muzeumi művészeti és történelmi kiállítási kathalog; — a budapesti kir. kath. főgymnasium 1881/2. évi Értesítője, adom. Klimkovics Ferencz, budapesti főgymn. tanár. — egy régi könyv, több, 1848/9. évi honvédi iromány, köztük kettő tartalmuknál fogva igen érdekes, — a londoni kiállítás bíráló bizottságának elismerő okmánya, adom. Farkas István főszolgabíró úr, Szikszón; egy régi latin és német szövegű biblia 1723. évből, tíz darab régi könyv adom. özv. Hünyné urnő Kassán; Vranovics József, 184^{8/9}. évi honvédtiszt kinevezési okmányai, adom. Madarassy Oszkár m. kir. honvéd huszár főhadnagy ur Kassán. — Hat db. régi könyv, adom. Zenowicz Gusztáv m. kir. fénjelző hivatali ellenőr úr, Budapesten. — Egy régi magyar színlap s két régi földabrosz, adom. Meskó Sándor ügyvéd úr, Kassán. — 120 db. régi és új könyv s

folyóirat, adom. Dr. Thallóczy Lajos. minist. fogalmazó úr, Budapestén; — két okirat, adom. a kassai kereskedelmi kamara; — egy régi magyar könyv, mely egykor Fay András tulajdona volt, adom. Farkas István, főszolgabíró úr, Szikszón; — több db. régi és újabb katonai könyv, egy, I. Napoleon hadjáratairól szóló illusztrált könyv, József főherceg, mint a 12. sz. huszárezred tulajdonosának sajátkezűleg írt levele, melyben ezredének hősiességéért az 1813. évi francia háborúban köszönetet mond, adom. Bossits János csász. s kir. százados úr, Kassán; — egy régi könyv: földleírás, adom. Dessewffy Sándor apát, esperes-plébános úr, Sárospatakon; egy, 1690. évből német nyelven írt Magyarország földleírása, adom. Szegfy László főgymn. VII. oszt. tanuló, Kassán; — két régi könyv, adom. Friese Mór nyugalm. cs. és kir. őrnagy úr, Kassán. A magyar szabók 1457 évi okirata, adom. Konesér Mihály szabómester úr, Kassán; — 169 db. kötet magy. tud. akadémiai újabb kiadású könyv, adom. dr. Horváth Géza úr, az orsz. phylloxera bizottság elnöke, Budapestén; — egy a tokaji m. kir. sóhivatalhoz intézett és I. Ferencz császár sajátkezű aláírásával ellátott leirat 1749. évből, adom. Sikorszky Dániel m. kir. dohánygyári tiszt úr, Kassán; — Kassa város polgármesterének tiszti jelentése a hatóság 1882. évi hivatalos működéséről, adom. Münster Tivadar polgármester úr, Kassán; — az országos posta rendszabályait tartalmazó nagy nyolczadrétű könyv, adom. az országos központi postahivatal Budapestén; — egy, 1571. évben Lipésben nyomtatott s a felső-magyarországi bányák törvényeit s szabályrendeleteit tartalmazó könyv, adom. Szentistványi Gyula bányaművezető úr, Hodrushányán; — két db. chinai nyomtatvány, adom. Szekeress Ödön prem.-r. áldozár s főgymn. tanár úr, Kassán; — egy Évkönyv, adom. a Kölcsey egyesület Aradon; — a társulat Évkönyve, adom. A délmagyarországi történelmi és régészeti társulat Temesvárott; — ugyanattól A délmagyarországi természettudományi társulat havi közlönyei az 1883. folyamra; — a dr. Kauffmann Ernő által szerkesztett „Rovarárszati lapok” havi füzetek, adom. a rovárszati lapok kiadó-hivatala Szabolesbányán. — Az országos középtanár egyesület közlönye havi füzetek, adom. e lapok kiadó-hivatala Budapestén; — „Das österreichische Cabinet und die kath. Union bis zum Jahre 1617. von Arthur Wiskočil” című füzet, adom. Bossits János csász. s kir. százados úr, Kassán; 14 db. „Von Fels zum Meer, Illustrierte Zeitschrift für das deutsche Haus” című füzetek; — „Plan der Stadt Wien und Umgebung im Jahre 1883. mit der Darstellung der kriegerischen Verhältnisse am 12. September 1683. und der Ausbreitung der Stadt und Vor-

städte in der Zeit von 1683. bis 1700, ausgeführt von dem k. k. Militär geographischen Institute 1883;“ — „Türkische Belagerung der Haupt- und Residenzstadt Wien in Oesterreich 1683.“ — „Das Kriegsjahr nach Acten und anderen authentischen Quellen dargestellt in der Abtheilung für Kriegsgeschichte des k. k. Kriegsarchives 1883. mit mehreren dazu gehörigen Illustrationen“ czimü könyv. — „Mittheilungen des k. k. Kriegsarchives 1882. u. 1883.“ I. II. III. IV. füzetek. — „Geschichte des 30-jährigen Krieges in drei Abtheilungen von Anton Gindelly“ czimü könyv. — „Generalkarte Bosniens und der Herzegovina bearbeitet von A. Steinhausen“ földkép. — Die Sonne und die Planeten, populärwissenschaftlich dargestellt von E. Becker, czimü füzetek. — „Der Brand des Ringtheaters in Wien am 8. Dezember 1881 von Th. Fockel“ czimü füzet, adom. Rottauscher Károly nyugalm. cs. kir. tábornok, Bécsben. — Az 188¹/₂. évről szóló évkönyv, melyhez Békésmegye térképe Mihályfi I. által rajzolva van csatolva, adom. a békésmegyei régészeti és művelődéstörténeti társulat. — Két, nagy nyolczadrétü könyv, mely az olaszországi nemzetközi földrajzi congressus actáit és közleményeit tartalmazza, adom. az olaszországi nemzetközi geographiai társulat, Romában. — „A magas Tátra, a szepesség és szepesiek, a magyarországi kárpátgyelet és annak osztályai nemzetgazdászati jelentése, két felolvasás, tartotta Heksch Sándor.“ — „Die hohe Tátra, Erinnerungen aus den Central-Karpathen von Sylvio Köhler“. — Tátrafüred éghajlati gyógyhely és vizgyógyintézet, írta Heksch Sándor.“ — „A Topliczai meleg fürdő, leírta Mild Adolf orvos“. — „A mohai Ágnes forrás leírása Dr. Kaposi Alberttől“. — „Das Stracenaer Thal und die Dobschauer Eishöhle aus den ungarischen des Dr. Johann Pelech von Samuel Klein“. — „A magyarországi kárpátgyelet alapszabályai.“ — „Tátrafüred klimaticher Kurort und Wasseranstalt.“ — „Bad Neu-Schmeks“. — „Programm des k. k. Staatsobergymnasiums in Bielitz“, czimü füzetek, adom. Döller Antal nyugalm. cs. kir. őrnagy és kárpátgyeleti elnök úr, Kézsmárkon. — 1883. évi Évkönyv, adom a hunyadmegyei történelmi s régészeti társulat. — „Pozsonymegye hely neveinek magyarázata“ czimü könyv, adom. Dr. Wagner Lajos — „Der Kämmarker-Schützen-Verein von 1510 bis Ende Juni 1883 von Robert Schwartner“ czimü füzet, adom. a lövészegylet, Kézsmárkon. — „A löcsei m. kir. állami felsőbb leányiskola 1882. évi Értesítője“ adom. Dr. Szánthó Károly igazgató úr, Lőcsén. — Nagy-Becskerek város térképe, adom. Kulifay polgárnagy úr, N.-Becskereken. — „Archaeologiai Értesítő szerk. Pulszky Károly“. — Codex diplom hung. Andega-

vensis, anjoukori okmánytár 1333–1339. évekről. — „A nagy-szebeni és a székesfehérvári régi templom, irták Reissenberger Lajos és Henszlmann Imre 1883“ című könyvek, adom a magy. tud. akademia Budapesten. — „Az aquincumi amphitheatrum északi fele, jelentés az ottani ásatásokról, Torma Károly l. tagtól“. — „Erdélynek Honter János által készített térképe 1532. évből Fabricius Károly l. tagtól ezimű könyvek,“ adom. Dr. Horváth Géza úr, az orsz. phylloxera-bizottság elnöke Budapesten. — „A budapesti kir. kath. főgymnasium Értesítője 1880¹. tanévről“, adom. Klimkovits Ferencz, főgymn. tanár, Budapesten. — „Hasznos mulattató“ című füzet, adom. Dolinay Gyula úr, Budapesten — „Hazánk, történelmi közlöny, szerk. Abafi Lajos és Szokoly Viktor“ ez füzet, adom. a közlöny kiadóhivatala. — „Történelmi és régészeti Értesítő, Temesvár“ című füzet, adom a délmagyarországi társulat Temesvárott. — „Hivatalos jelentés a Párisban 1878-ban tartott egyetemes kiállításról — „A közoktatás I. rész. Elemi oktatás“ című füzet, adom. Békey Imre, minist. tanácsos s tanfelügyelő úr Bpsten. — „A magy. színészek és színésznők életrajzai szerk. Báthory Románcsik Mihály színész Kassa“ című füzetek I. II. III. és IV., adom. a Színészeti Közlöny kiadóhivatala, Kassán. — Egy 1664. évben Lipcsében nyomtatott könyv, mely Magyarország nevezetesebb városainak leírását és illusztrálását tartalmazza, ad. Zenowitz Gusztáv főfémjelzőhivatali ellenőr úr, Budapesten. — „Az országos képzőművészeti társulat közleményei 1882. évről. Az országos képzőművészeti társulat 1883-ki ápril hó 8-án tartott közgyűlését megnyitóbeszéd Ipolyi Arnold, besztercebányai püspöktől“, című kötetek, adom az orsz. képzőművészeti társulat, Budapesten. Jókai Mór né szül. Laborfalvy Róza úrnő ő nagysága 50 éves színészi jubileumának Kassán leendő megtartására fölkérte, — itt a „Coriolan“ című drámában Volumnia szerepét előadta. Ez alkalommal nyomtatott színlapok; — Jókai Mór né életrajza, összeállította Dvortsák Gyula; — Jókai Mór ünnepelt regényírónk által 1884 évi február hó 21-kén a kassai casinó nagy termében tartott felolvasás szövegét tartalmazó „Kassa és Vidéke“ s „Pannonia“ című lapok; — a Jókai Mór tiszteletére rendezett közvacsorán általa mondott toaszt sajátkezű kézírata, adom. Risz Lajos úr Kassán.

IV. Kép- és szobortár.

Két régi, gipsz öntvényű kép., melyek egyike I. Ferencz császárt, másika pedig Mária Tereziát ábrázolja; adom. Blumberger Ignác úr, — egy arany keretbe foglalt olaj festményű

kép; adom. Rottmann Mária úrhölgy, Kassán, — II. Rákoczy Ferenczet, I. Napoleont és négy magyar királyt ábrázoló lithographiai kép, adom. Dvortsák Béla nőszabómester úr, Kassán. — Két db. régi szt. ereklyekép, adom. Libayné urnő Kassán; — A volt József főherczeg XII. sz. huszárezred egyik zászlótartójának photographiája, adom. Bossits János cs. kir. százados úr, Kassán; — Bécs város új városházát ábrázoló kép, adom. Rottauscher Károly úr nyugalm. cs. kir. tábornok, Bécsben; — hat db. régi divatlap, adom. Várkony János kereskedő úr Kassán.

V. Természettajzi gyűjtemény.

Egy, nagysága által feltűnő csikóca Uj-Seelandból, adom. Horváth Pál úr, Kassán. — Obsidián és kővületek Dombrádról, Szabolcsmegyében, adom. Almássy Zsigmond. gymn. VII. oszt. tanuló, Kassán. — Két kagyló, adom. Corzan A. Gábor főgymn. igazgató úr, Budapesten; — egy kővesült csiga, adom. Virkler András úr; — egy, 101 különböző növényt tartalmazó gyűjtemény, adom. Gallik Géza, gyógyszerész úr Kassán; — egy réztartalmú ásvány és két, a londoni kiállításon elismerő okmányt nyert selyemesomag, hazai selyemtenyésztésből, adom. Farkas István szolgabíró úr, Szikszón, — egy a görögői tóban talált petrificat és egy Daráskőbányán talált kővület, adom. Lükő Lajos és Barna főreált. tanulók, Kassán; — egy rovargyűjtemény, adom. Kemény Lajos úr; — egy petrificat, adom. Stiber János úr, B.-K.-Váralján; — egy db. termék aranykő és 1 db. Dülroít kő, adom. Szabó Adolf m. kir. erdőfelügyelő úr, Kassán; — egy kővület, adom. Kosch Arthur úr Bártfán.

E szerint muzeumunk gyarapodása következő:

1. A régiségtár	136
2. A pénz- és éremgyűjtemény	555
3. A könyv- és okmánytár	483
4. A kép- és szobortár	19
5. A természettajzi gyűjtemény	122

összesen . . . 1315 db. tárgy.

Ezzel az utóljára kimutatott 25976 dbszám 27291-re emelkedett.

Fogadják e helyen a mélyen tisztelt ajándékozók egy-letünk hálás köszönetét. Szolgáljon további pártfogoltatásunkra az a tudat, hogy önzetlen áldozatkészségökkel, tehát tisztán társadalmi úton, máris oly intézetet sikerült megalapítani Kassán, melynek jótékony befolyása a közművelődésre mindinkább jobban érezhető.

Klimkovics Béla,
muzeumi igazgató.

A felsőmagyarországi muzeum-egylet tagjainak névsora. *)

A) Tiszteletbeli tagok:

Benczúr Gyula, fest. m. tan. igazg., Bpest.
Brunner Ferencz, es. k. vezérőrnagy, Rzeszow.
Dr. Fraknói Vilmos, kanonok s akad. főtitk., Bpest.
Fulin Rinaldo, lovag, Velenceze.
Geduly Ferencz, orsz. műeml. biz. titk., Bpest.
Dr. Hampel József, m. n. muzeumi őr, Bpest.
Dr. Henszlmann Imre, egyetemi tanár, Bpest.
Hidasy Kornél, püspök, Szombathely.
Dr. Horváth Géza, orsz. filloxéra-biztos, Bpest.
Dr. Ipolyi Arnold, megy. püspök, Besztercebánya.
Klimkovics Ferencz, akad. fest. s főgymn. r. tanár, Bpest.
Dr. Krenner József, m. n. muzeumi őr, Bpest.
Latinovics Albin, földbirtokos, Bpest.
Lotz Károly, akad. festész, Bpest.
Dr. Moskovics Leo, orvos.
Br. Nyári Jenő, földbirtokos, Bpest.

*) A helybelieknél a lakhely nincs kitéve.

Gf. Péchy Manó, földbirtokos, B.-Váralja.
 Pulszky Ferencz, m. n. muzeumi igazgató, Bpest.
 Dr. Rómer Flóris, apát, kanonok, N.-Várad.
 Rottauscher Károly, tábornok, hadi levélt. ig., Bécs.
 Stefani Frigyes, lovag, Velenceze.
 Dr. Szabó József, egyetemi tanár, Bpest.
 Telepy Károly, képző m. társ. titk., Bpest.
 Dr. Thallóczy Lajos, orsz. levélt. fogalm., Bpest.
 Trefort Ágoston, m. kir. vallás- s közokt. min., Bpest.
 Ujházy Ferencz, akad. festész, Bpest.
 Ifj. br. Vay Miklós, földbirtokos, Bécs.
 Gf. Zichy Jenő, földbirtokos, Sz.-Fehérvár.
 Gf. Zichy Rezső, földbirtokos, Enyiczke.

Összesen : 30.

B) Alapító tagok :

Bárczy Ödön, földbirtokos, Bácsa.
 Benedek Ferencz, prem. főgymn. igazgató.
 Bulyovszkyné Szilágyi Lilla, művésznő, Budapest.
 Csoma József, földbirtokos, Devecser.
 Dessewffy Sándor, apát-pléb. Sárospatak.
 Fábian Imre, prem. főgymn. tanár.
 Fülöpp Károly, ügyvéd.
 Gr. Forgách Kálmán, földbirt., N.-Szaláncz †
 Gf. Forgách László, földbirt., N.-Szaláncz.
 Gf. Hadik-Barkóczy Ilona, csil. ker. hölgy, Pálóc.
 Horovitz Mór, festő.
 Jakabfalvay Ferencz, kir. tan., földbirtokos.
 Jakab Péter, építész.
 Dr. Klekner Alajos, kir. jogakad. tanár.
 Klimkovics Béla, akad. fest. s főreáltanodai rajztan.
 Klimkovics Ferencz, akad. festész s főgymn. rajztanár.
 Klimkovics Flóris, szobrász.
 Klimkovics Gábor, nyug. es. kir. százados.
 Krajnyik László, földbirtokos †

Melczer István, v. b. t. tan., ny. kur. elnök, Bpest.
 Molitorisz Dániel, iparos.
 Gf. Péchy Manó, földbirtokos, B.-Váralja.
 Perger János, k. m. püspök †
 Répászky Mihály, akad. építész.
 Schaller Ernő, elemi isk. igazgató. †
 Siposs Pál, ügyvéd, Szikszó.
 Dr. Schuster Konstantin, v. b. t. tan., k. m. püspök.
 Dr. Stöhr Antal, prem. főgymn. tanár.
 Vitalis György, postaigazg. fogalmazó, N.-Várad.
 Dr. Werner Rudolf, kir. jogakad. tanár.
 Werfer Károly, nyomdatulajdonos.
 Gf. Zichy Rezső, földbirtokos.
 A jászói prémontrei prépostság.
 A kassai vadásztársaság.
 A kassai Pennybank.

Összesen: 36.

C) Pártoló tagok.

Antal Emil, városi urad. főügyész.
 Antalfy Lajos, es. kir. őrnagy.
 Antolik Károly, főgymn. tan., Arad.
 Baczoni Albert, főreált. tanár.
 Bayer Leo, serfőző.
 Baross László, ügyvédi kamarai elnök.
 Bares Pál, v. aljegyző.
 Barthos Tivadar, közalapítv. ügyész.
 Bassó Bertalan, földb., Baksa.
 Bázel Aurél, főgymn. tanár, Bpest.
 Bázel Károly, földbirtokos.
 Bellágh Sámuel, iparos.
 Beller Károly, kereskedő.
 Benczúr Géza, ügyvéd.
 Benigni Sándor, bíró.
 Dr. Bernolák József, honv. törzsorvos.

Bernovics Gyula, kereskedő.
 Berzeviczy Egyed, es. k. kamarás.
 Bezsilla Samu, ügyvéd.
 Bielek Aladár, magánzó.
 Bolkai Vilmos, prem. tanár, N.-Várad.
 Brudl Fülöp, es. k. hadnagy.
 Bögler János, vendéglős.
 Bulyi Dezső, ügyvéd.
 Id. gt. Csáky Rudolf.
 Cséplő Péter, prem. főgymn. tan., N.-Várad.
 Csiskó János, ev. lelkész.
 Csoma István, földbirt., Kászony.
 Clas Nándor, légszeszgy. igazgató.
 Czinner Mór, kereskedő.
 Daróczy Mihály, ügyvéd, S.-Sz.-Péter.
 Darvas Béla, földbirt., Ujfalu.
 Darvas Imre, abaujm. főispán.
 Deil Jenő, keresk. és iparkamarai titkár.
 Demeter Manó, magánzó.
 Gf. Dessewffy Dénes, földbirt., Finta.
 Desewffy Zsigmond, biztosító ügynök.
 Dorner Ferencz, földbirtokos.
 Dragóner Béla, hitelemző.
 Duka Marczell, kataszteri felügyelő.
 Éder Géza, reált. tanár, Bpest.
 Éder Ödön, ügyvéd.
 Eckerdt József, földbirt., Gagy-Bátor.
 Elischer Károly, iparos.
 Erdélyi Géza, hivatalnok.
 Erdődy János, tanítóképezd. igazgató.
 Ereős István, ny. m. kir. pénzügyig. tisztviselő.
 Fábrián Ferencz, plébános, Hidvég-Ardó.
 Fábrián János, abaujm. ügyész.
 Fábry Emil, prem. főgymn. tan.
 Fábry Károly, magánzó.
 Fáy István, földbirt., Méra.
 Fajt Antal, erdész, Ladna.

Farkas István, szolgabíró, Léh.
 Fekete István, földbirtokos, Szkáros.
 Fischer Gusztáv, sertőző.
 Flickinger József, földbirt., Halmaj.
 Fleischer Gusztáv, gyártulajdonos.
 Frey Lajos, építész, Budapest.
 Forgács József, földbirtokos, Kassa.
 Frankó István, tisztviselő.
 Gallik Géza, gyógyszerész.
 Géczy István, plébános, Csebb.
 Gerhardt György, magánzó.
 Gerhardt János, mérnök.
 Grega András, iparos.
 Gönczy István, es. k. kapitány.
 Görög Gyula, főreált. tanár.
 György Béla, földbirt., Szántó.
 Gf. Hadik Endre, joghallgató.
 Gf. Hadik János, kat. akad. növendék, Bécsujhely.
 Gf. Hadik Sándor, joghallgató.
 Hajós Mór, bérlő.
 Hajós Izidor, magánzó.
 Haltenberger testvérek.
 Id. Halykó Mihály, iparos.
 Ifj. Halykó Mihály, hivatalnok.
 Haske Emil, városi erdőmester.
 Heffler Konrád, jószágkorm., Jászó.
 Hegedüs Lajos, gyógyszerész.
 Holicsk Pál, árvaház-felügyelő.
 Horváth Lajos, közs. elemi tan.
 Hubesik József, községi elemi tan.
 Hunyor Sámuel, földbirt. Korlát.
 Junger Gyula, ügyvéd.
 Juhász Mihály, ügyvéd.
 Kaczvinszky Béla, kereskedő.
 Kaczvinszky Géza, kir. alügyész.
 Kapláresik Mihály, főreált. tanár.
 Dr. Károly Gy. Hugó, nőképz. int. tanár, Budapest.

Karsa Tamás, abauj. főjegyző.
 Karsa György, ügyvéd.
 Keleti Gusztáv, akad. festész, Budapest.
 Kemény Géza, kereskedő.
 Kiszely József, ügyvéd.
 Kemény Lajos, magánzó.
 Kolacskovszky Elza, polg. isk. tanítónő.
 Korányi Károly, közalapítv. ügyész.
 Kosztka Győző, prem. főgymn. tanár.
 Kozák Endre, szállító.
 Kozora Endre, plébános, Kavecsány.
 Kozora Vince, városi aljegyző.
 Krajnyik Mihály, papnöveldei lelkész.
 Krajnyik Ödön, földbirt., Göncz-Ruszka.
 Kriegerbeck Ferencz, cukrász.
 Külkey Nándor, földbirtokos.
 Lang Imre, építőmester.
 Langh Nándor, magánzó.
 Lapsánszky János, főreált. tanár.
 Lászy Vilmos, színigazgató.
 Dr. Lejtényi Károly, gazd. int. tanár.
 Lekly Gyula, gép. tan. tanár.
 Letzter Simon, fényképész.
 Lokhorn János, városi alkapitány.
 Loósz József, városi tanácsos.
 Mácza János, telekkönyvvezető.
 Maffey Gaudenz, cukrász.
 Magyarváry Endre, cz. kanonok, esp. pléb., Battyán.
 Maléter Vilmos, magánzó.
 Mártonfy K. Márton, polg. tan. igazgató.
 Matyasovszky Ágoston, építész.
 Maurer Adolf, könyvkereskedő.
 Dr. Maurer Arthur, orvos, Rozsnyó.
 Maurer Gyula, iparos.
 Maurer Rezső, kereskedő.
 Mauritz Rezső, főreált. igazgató.
 Meissner Regina, v. tanítónő.

Mesko Sándor, birtokos.
 Mihályi Kálmán, járásbíró, Rozsnyó.
 Mihalszky István, iparos.
 Mocsáry József, kereskedő.
 Dr. Moskovics Jakab, városi főorvos.
 Müllner Frigyes, főgymn. rajztanár.
 Münster Tivadar, városi polgármester.
 Myskovszky Viktor, akad. építész, főreált. tan., m. t. a. tag.
 Nagy László, kir. törv. bíró.
 Naményi Gyula, m. árvaszéki elnök.
 Novelly Antal, magánzó, Budapest.
 Novelly Imre, mérnök, Budapest.
 Novelly Sándor, keresk. és iparkamarai elnök.
 Orbán Bertalan, prem. főgymn. tanár.
 Pajkossy János, postatiszt.
 Pausz Tivadar, üvegkereskedő.
 Pellion Béla, mérnök, Budapest.
 Pellion Lajos, erdész, Szászsebes.
 Pischl Ferencz, m. kir. pénzügyi tanácsos.
 Pocsátkó Viktor, papirkereskedő.
 Polinszky Emil, m. é. k. vasuti főfelügyelő, Budapest.
 Puky Gyula, m. kir. kuriai pótbíró.
 Puky István, földbirtokos, Tomor.
 Rakovszky György, országgyűlési képviselő.
 Reisz Nándor, iparos.
 Reitzner Felix, iparos.
 Révay Manó, főreált. tanár.
 Roth Imre, fényképész.
 Rottenberg Noé, elemi isk. igazgató.
 Ruszinkó Zsigmond, kir. törv. bíró.
 Saád Lajos, városi főkapitány.
 Schadl János, gazd. tan. tanár, Keszthely.
 Schlatter Alfréd, prem. főgymn. tanár.
 Schmidt Kálmán, prem. főgymn. tanár.
 Schmidt Lajos, iparos.
 Scholtz Szilárd, földbirt., Nagy-Bátor.
 Dr. Schütz Nándor, plébános.

Schwartz Adolf, m. kir. dobánygyári kezelő.
 Dr. Senka József, kózkórházi igazgató-orvos.
 Siposs Gyula, kereskedő.
 Sissoviich Károly, gazd. intézeti tanár.
 Soukup Adolf, városi mérnök.
 Spielenberg István, honvéd-hadbíró.
 Spielenberg József, birtokos Gálszécs.
 Stadler Sándor, tak.-pénztári igazgató.
 Steer Ferencz, k. táblabíró, Budapest.
 Stépán Vincze, földbirtokos.
 Stollár Gyula, gazd. tan. tanár.
 Sudy János, közs. elemi tan. igazgató.
 Szabó József, plébános, Mindszent.
 Szabó László, m. kir. tisztviselő.
 Szalay József, földb., Bánócz.
 Szakkay József, állami gép. t. igazg.
 Szakmáry Károly, kereskedő.
 Szathmáry Kálmán, m. kinest. urad. ügyész, N.-Beckerek.
 Szecesey István, gazd. tanár.
 Szekerák Vincze, kereskedő, Székesfehérvár.
 Szekeress Ödön, prem. főgymn. tanár.
 Dr. Szele Andor, jogtanár.
 Szerencsy Ede, kereskedő.
 Szikay Lipót, főreáltan. tanár.
 Sziklay Ede, földbirt., Jánok.
 Szilcz István, ügyvéd.
 Szinyey Bertalan, prépost-plébános, Szinye.
 Szluka Rezső, gazdatiszt, Hernádpetri.
 Szmrecsányi László, kir. közjegyző.
 Szövényi Gusztáv, Csány.
 Sztudinka Gyula, iparos.
 Téglássy András, földbirt., Korlát.
 Timkó József, ügyvéd.
 Tomka Mór, pénzügyi titkár.
 Tok Samu, ügyvéd, Torna.
 Tóth János, iparos.
 Tóth Lőrincz, prem. főgymn. tanár.

Vadász József, főreált. tanár.

Ifj. Várkonyi János, kereskedő.

Dr. Verédy Károly, kir. tanfelügyelő.

Weichard Alajos, bádogos.

Weisz Vilmos, apát-kanonok.

Willenrotter Henrik, v. tiszttviselő.

Wojnárovits Sándor, honv.-huszár alezredes, Kecskemét.

Závodszy Ferencz, megyei tiszttviselő.

Összesen : 210.

